

2026-02

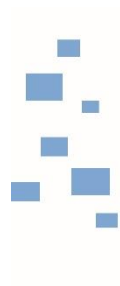
$\text{p}\ddot{\text{y}} \text{ — } \text{œ}^{10} \text{ Á } \pm \tilde{\text{A}}^{1 \pm} \ddot{\text{A}}^{10} \text{ ® } \bullet^0 \tilde{\text{A}} \ddot{\text{A}} \text{ Á } \pm \ddot{\text{A}} \mu^{-} \pm$
 $\text{p}\ddot{\text{y}} \text{ Á } \grave{\text{i}} \text{ » } \grave{\text{z}} \hat{\text{A}} \ddot{\text{A}} \acute{\text{E}} \frac{1}{2} \text{ œ } \mu^3 \neg \text{ » } \acute{\text{E}} \frac{1}{2} \text{ ” } \text{Å} \frac{1}{2} \neg \frac{1}{4} \mu \text{ l}$

$\text{p}\ddot{\text{y}} \text{ } \alpha \pm \text{Á} \pm \frac{1}{4}^{-30} \grave{\text{z}} \hat{\text{A}}, \bullet^{10} \grave{\text{i}} \text{ » } \pm \grave{\text{z}} \hat{\text{A}}$

$\text{p}\ddot{\text{y}} \text{ } \text{œ} \mu \ddot{\text{A}} \pm \text{À} \ddot{\text{A}} \acute{\text{A}} \text{Ç}^{1 \pm 0} \grave{\text{i}} \text{ Á } \grave{\text{i}}^3 \text{Á} \pm \frac{1}{4} \frac{1}{4} \pm \text{™} \tilde{\text{A}} \ddot{\text{A}} \grave{\text{z}} \text{Á}^{-} \pm \hat{\text{A}}, \text{£} \text{Ç} \grave{\text{z}} \text{ » } \text{®} \text{ š } \grave{\text{z}}^{1 \frac{1}{2}} \acute{\text{E}} \frac{1}{2} \text{ }^{10} \hat{\text{i}} \frac{1}{2} \bullet \text{À}^1 \tilde{\text{A}} \ddot{\text{A}} \cdot \frac{1}{4} \hat{\text{i}} \frac{1}{2}, \alpha \mu$
 $\text{p}\ddot{\text{y}} \text{ } \frac{1}{2}, \text{Á} \acute{\text{E}} \text{À}^1 \tilde{\text{A}} \ddot{\text{A}} \text{ }^{10} \hat{\text{i}} \frac{1}{2} \text{ £} \text{À} \grave{\text{z}} \text{Á} \hat{\text{i}} \frac{1}{2}, \pm \frac{1}{2} \mu \text{À}^1 \tilde{\text{A}} \ddot{\text{A}} \text{®} \frac{1}{4} \hat{\text{i}} \bullet \mu \neg \text{À} \grave{\text{z}} \text{ » } \text{ }^1 \hat{\text{A}} \neg \text{Æ} \grave{\text{z}}$

<http://hdl.handle.net/11728/13337>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

**Πανεπιστήμιο
Νεάπολις
Πάφος**

ΣΧΟΛΗ Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών

**Η Μικρασιατική Εκστρατεία και ο ρόλος των Μεγάλων
Δυνάμεων (1919-1922)**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ Ταραμίγκος Νικόλαος

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΕΠΙΒΛΕΠΩΝΤΑ Κούμας Εμμανουήλ

ΜΗΝΑΣ/ΕΤΟΣ Οκτώβριος 2025-Φεβρουάριος 2026

ΣΧΟΛΗ Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών

**Η Μικρασιατική Εκστρατεία και ο ρόλος των Μεγάλων
Δυνάμεων (1919-1922)**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση
Μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη
Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ Ταραμίγκος Νικόλαος

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΜΗΝΑΣ/ΕΤΟΣ Οκτώβριος 2025-Φεβρουάριος 2026

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Ταραμίγκος Νικόλαος, 2026

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved. Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή.....	1
Κεφάλαιο 1: Τα επακόλουθα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.....	5
1.1: Η Ευρώπη μετά το τέλος του Πολέμου.....	5
1.2. Η Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου.....	7
1.3. Η ανακωχή του Μούδρου και η πολιτική κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας....	9
Κεφάλαιο 2: 1919-1920. Έτη Εθνικών Διεκδικήσεων.....	11
2.1. Οι ελληνικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού.....	11
2.1.1. Η θέση των Συμμάχων στις ελληνικές διεκδικήσεις.....	14
2.1.2. Η Συμμαχική εντολή για κατάληψη της Σμύρνης.....	16
2.2. Η απόβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη.....	18
2.2.1. Τα επεισόδια μεταξύ του Ελληνικού Στρατού και των Τούρκων και ο ρόλος των Συμμάχων.....	22
2.2.2. Η προέλαση του ελληνικού στρατού.....	25
2.3. Η μεταβολή της διεθνούς κατάστασης.....	28
2.3.1. Η Διασυμμαχική Ανακριτική Επιτροπή.....	31
2.3.2. Το κεμαλικό κίνημα και οι επαφές με τους Μπολσεβίκους.....	32
2.4 Η προσωρινή προέλαση του ελληνικού στρατού και η Συνθήκη των Σεβρών.....	34
2.4.1 Η Συνθήκη των Σεβρών.....	36
Κεφάλαιο 3: 1921-1922. Τα κρίσιμα έτη της Μικρασιατικής Εκστρατείας.....	38
3.1. Οι εκλογές του 1920.....	38
3.1.1. Το αποτέλεσμα των εκλογών και η επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου.....	41
3.1.2. Η στάση των Συμμάχων μετά το αποτέλεσμα των εκλογών και η επιστροφή του Κωνσταντίνου.....	45
3.2 Το πολιτικό και στρατιωτικό δίλημμα και η πρώτη ήττα του ελληνικού στρατού.....	48
3.2.1 Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου.....	50
3.2.2 Η Συνθήκη της Μόσχας.....	53
3.3 Οι επιθετικές επιχειρήσεις του 1921: Η εαρινή επίθεση.....	55
3.3.1 Η θερινή επιχείρηση: Ιούνιος-Ιούλιος 1921.....	59
3.3.2 Το πολεμικό Συμβούλιο της Κιουτάχειας και η προέλαση προς την Άγκυρα.....	64
3.4 Η περίοδος πριν την τουρκική επίθεση της 13 ^{ης} Αυγούστου 1922.....	69
3.4.1 Η τουρκική επίθεση και η κατάρρευση του μετώπου.....	72
3.4.2 Η Ανακωχή του Μουδανιών.....	86
Συμπεράσματα.....	79
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	83

Σελίδα Εγκυρότητας

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή: Ταραμίγκος Νικόλαος

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Η Μικρασιατική Εκστρατεία και ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων (1919-1922)

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος).....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Ταραμίγκος Νικόλαος, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Η Μικρασιατική Εκστρατεία και ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων (1919-1922)», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Ταραμίγκος Νικόλαος

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην οικογένειά μου, για την στήριξη, την υπομονή και την ενθάρρυνση που μου παρείχαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Κούμα Εμμανουήλ για την καθοδήγηση, την υποστήριξη και τις εύστοχες παρατηρήσεις του καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω και όλους τους διδάσκοντες του Τμήματος, οι οποίοι με τις γνώσεις τους και την ακαδημαϊκή του κατάρτιση συνέβαλαν στη διαμόρφωση του επιστημονικού μου υπόβαθρου.

Περίληψη.

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1919–1922), εστιάζοντας στον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων και στις στρατιωτικές, πολιτικές και διπλωματικές παραμέτρους που διαμόρφωσαν την πορεία και την έκβασή της. Η μελέτη εντάσσει την ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία στο ευρύτερο πλαίσιο της μεταπολεμικής διεθνούς πραγματικότητας που διαμορφώθηκε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις αποφάσεις των Συνδιασκέψεων Ειρήνης.

Αρχικά αναλύονται οι συνθήκες που οδήγησαν στην ελληνική απόβαση στη Σμύρνη το 1919, με έμφαση στις επιδιώξεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και στη στήριξη που παρείχαν, σε διαφορετικό βαθμό, οι Μεγάλες Δυνάμεις, κυρίως η Μεγάλη Βρετανία. Παράλληλα εξετάζεται ο ρόλος της Γαλλίας και της Ιταλίας, οι οποίες, ακολουθώντας τα δικά τους γεωπολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, υιοθέτησαν σταδιακά στάση δυσμενή προς την ελληνική πλευρά, συμβάλλοντας στην αποδυνάμωση της διεθνούς της θέσης.

Στη συνέχεια, η εργασία εστιάζει στις στρατιωτικές επιχειρήσεις και στις πολιτικές εξελίξεις στο εσωτερικό της Ελλάδας, αναδεικνύοντας πώς η πολιτική αστάθεια και ο Εθνικός Διχασμός επηρέασαν καθοριστικά τη διεξαγωγή της Εκστρατείας. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στις διπλωματικές μεταβολές που σημειώθηκαν μετά τις εκλογές του 1920 και στη σταδιακή μετατόπιση της διεθνούς υποστήριξης προς το εθνικιστικό κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ.

Τέλος, αναλύεται η αποτυχία της ελληνικής διπλωματίας να εξασφαλίσει σταθερή και διαρκή διεθνή υποστήριξη, γεγονός που, σε συνδυασμό με τις στρατιωτικές υπερεκτάσεις και την ενίσχυση της τουρκικής πλευράς από ξένες δυνάμεις, οδήγησε στη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η έκβαση της Μικρασιατικής Εκστρατείας υπήρξε αποτέλεσμα όχι μόνο στρατιωτικών επιλογών, αλλά και των σύνθετων διεθνών συσχετισμών και συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων.

Λέξεις Κλειδιά.

Μικρασιατική Εκστρατεία, Μεγάλες Δυνάμεις, Ελευθέριος Βενιζέλος, ελληνικός στρατός, Σμύρνη, Μικρά Ασία, Κεμάλ

Εισαγωγή.

Η λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου φέρνει στο προσκήνιο δύο ζητήματα τα οποία θα αποτελέσουν τη βάση όπου θα στηριχθεί και θα πραγματοποιηθεί η Μικρασιατική Εκστρατεία. Από τη μία το Ανατολικό ζήτημα, ο διαμελισμός της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ένα από τα βασικά ζητήματα που απασχόλησε τους νικητές του πολέμου, τις δυνάμεις της Αντάντ (Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία), αφού ο «Μεγάλος Ασθενής», εκτός του ότι είχε ταχθεί με τις Κεντρικές Δυνάμεις κατά τη διάρκεια του πολέμου, από τον 19ο αιώνα αδυνατούσε να διατηρήσει τις ισορροπίες στη βαλκανική χερσόνησο. Από την άλλη, η Μεγάλη Ιδέα, ένα όραμα που γεννήθηκε, από πολύ νωρίς μετά τη δημιουργία του Νεοελληνικού κράτους, στους κόλπους της ελληνικής πολιτικής. Ένας όρος που πρωτοεκφράστηκε από τον Ιωάννη Κωλέττη το 1844 και αναφερόταν, μεταξύ άλλων, στην απελευθέρωση των αλύτρωτων Χριστιανών. Χρειάστηκε να περάσουν 75 χρόνια, ώστε το όραμα της Μεγάλης Ιδέας να αποκτήσει «σάρκα και οστά».

Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922) αποτέλεσε το μέσο με το οποίο θα επιτυγχανόταν ο ύψιστος εθνικός σκοπός. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εκμεταλλευόμενος τις διπλωματικές του ικανότητες, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, επεδίωξε να δημιουργήσει την «Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των Πέντε θαλασσών», διεκδικώντας εδάφη στην Μικρά Ασία όπου ζούσαν οι αλύτρωτοι Έλληνες. Γνώριζε πως οι Ευρωπαίοι Σύμμαχοι επιθυμούσαν την αναδιανομή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω των ιμπεριαλιστικών τους συμφερόντων στην Εγγύς και Μέση Ανατολή και προσπάθησε να αποκομίσει όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη. Έπειτα από έντονες διπλωματικές διεργασίες, οι Σύμμαχοι επέτρεψαν την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη το Μάιο του 1919. Ξεκινάει, έτσι, η Μικρασιατική Εκστρατεία, με την Ελλάδα να αναλαμβάνει ένα δυσχερές έργο από στρατιωτική άποψη, αφού για πρώτη φορά θα εμπλεκόταν σε τακτικές μάχες μεγάλης κλίμακας, σε εδάφη άγνωστα και εχθρικά.

Βέβαια και στο πολιτικό, διπλωματικό επίπεδο θα παρουσιάζονταν δυσκολίες, καθώς ο ρόλος των Συμμάχων υπήρξε καθοριστικός και θα επηρέαζε την έκβαση της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Παρά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, οι συμμαχικές δυνάμεις δεν ήταν διατεθειμένες να υποστηρίξουν στρατιωτικά τη σύμμαχο τους, Ελλάδα. Αργότερα αποδείχθηκε πως δεν θα τηρούσαν ούτε τις δεσμεύσεις που είχαν δώσει στις ελληνικές διπλωματικές αντιπροσωπείες, κατά τη διάρκεια των συνδιασκέψεων. Η εξυπηρέτηση των ιδιοτελών τους συμφερόντων, ήταν η προτεραιότητά τους. Η Ιταλία, μάλιστα, εξ΄ αρχής έδειξε πως δεν θα στήριζε την ελληνική προσπάθεια στη Μικρά Ασία, καθώς πίστευε πως αδικήθηκε στο διαμοιρασμό των εδαφών μετά τη

λήξη του πολέμου και σύμφωνα με τις μυστικές συμφωνίες που είχε υπογράψει με τη Βρετανία και τη Γαλλία κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών. Η Γαλλία και η Βρετανία από την άλλη ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για το ποιος θα ασκεί την μεγαλύτερη επιρροή στην Εγγύς και Μέση Ανατολή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μεταστροφή της εξωτερικής πολιτικής της Γαλλίας υπέρ του Κεμάλ, καθώς θεωρούσε την Ελλάδα όργανο της Βρετανικής εξωτερικής πολιτικής.

Παράλληλα, η πολιτική αντιπαλότητα βενιζελικών και αντιβενιζελικών θα υπέσκαπτε το Μικρασιατικό εγχείρημα, αφού ο Εθνικός Διχασμός επηρέασε και το στράτευμα, του οποίου η μαχητικότητα και το ηθικό θα μειώνονται σταδιακά, εξ' αιτίας των κακουχιών και της μακρόχρονης πολεμικής σύρραξης. Υπό αυτές τις συνθήκες η Ελλάδα διεξήγαγε έναν τριετή πόλεμο, χωρίς ουσιαστική συμμαχική βοήθεια και εθνική ενότητα.

Με βάση τα παραπάνω, η παρούσα μελέτη επιδιώκει να αναδείξει ένα καθοριστικό γεγονός για την ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, το οποίο επηρέασε βαθύτατα την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της χώρας του 20ου αιώνα, καθώς και τη διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας. Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922), έφερε μια σειρά από καταλυτικές αλλαγές στη στρατηγική, τις πολιτικές και τις κοινωνικές δομές του ελληνικού κράτους. Εστιάζει στις πολιτικές, διπλωματικές και στρατιωτικές εξελίξεις της περιόδου, καθώς και στις επιλογές της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας. Αναλύονται οι προβλέψεις της Συνθήκης των Σεβρών που αφορούσαν την Ελλάδα και την Τουρκία, οι σχέσεις της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις, η ετοιμότητα του Ελληνικού Στρατού για την Μικρασιατική Εκστρατεία και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στο μικρασιατικό μέτωπο την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1921. Γίνεται εκτενής αναφορά στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 και στις συνέπειες των αποτελεσμάτων τους, ως προς τη διπλωματική θέση της χώρας στο διεθνές σύστημα. Παράλληλα, αναδεικνύεται η προσπάθεια του Κεμάλ να ισχυροποιήσει το κίνημά του, με τη σύναψη συμφωνιών, όπως η Συμφωνία της Μόσχας και το Σύμφωνο Franklin-Bouillon, που θα του παρείχαν στρατιωτική και οικονομική ενίσχυση.

Η εργασία αυτή εξετάζει την πολιτική, διπλωματική και στρατιωτική διάσταση της περιόδου, από τις πρώτες ελληνικές διεκδικήσεις το 1919 στο Παρίσι έως την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου τον Αύγουστο του 1922 και την υπογραφή της ανακωχής των Μουδανιών τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Ποια ήταν η θέση της Ελλάδας στο διεθνές πολιτικό σκηνικό μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο; Ποια ήταν η Συμβολή του Ελ. Βενιζέλου στις διπλωματικές ενέργειες της χώρας; Τι προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών για την περιοχή της Μικράς Ασίας; Ποιες ήταν οι αποφάσεις της ελληνικής πολιτικής

ηγεσίας την περίοδο 1920-1922 και πως επηρέασαν την μικρασιατική εκστρατεία; Σε ποιο βαθμό επηρέασαν οι εκλογές του 1920 και η εναλλαγή της εξουσίας(πτώση Βενιζέλου-άνοδος Βασιλιά Κωνσταντίνου) την πολιτική και στρατιωτική κατεύθυνση του Μικρασιατικού μετώπου; Ήταν έτοιμος ο ελληνικός στρατός να διαχειριστεί το εγχείρημα της Μικρασιατικής εκστρατείας; Πως σχεδιάστηκαν και εκτελέστηκαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Μικρά Ασία και ποιοι ήταν οι κύριοι λόγοι της αποτυχίας τους; Ποια ήταν η στάση και οι επιλογές των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς την ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία; Γιατί άλλαξε η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων προς την Ελλάδα μετά το 1920; Γιατί απομονώθηκε διπλωματικά η Ελλάδα; Γιατί βελτιώθηκε η θέση της Τουρκίας στο διεθνές πολιτικό σκηνικό; Ποια ήταν η στάση των Τούρκων στις διατάξεις της Συνθήκης των Σεβρών; Είναι τα βασικά ερωτήματα που απασχόλησαν την έρευνα.

Η μεθοδολογία της παρούσας ιστορικής μελέτης στηρίζεται στη συστηματική ανάλυση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών με σκοπό την ανάδειξη των πολιτικών, διπλωματικών και στρατιωτικών εξελίξεων της περιόδου 1919-1922, κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η Μικρασιατική Εκστρατεία έως και το σημείο καμψής για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, την υπογραφή της ανακωχής των Μουδανιών. Η μελέτη επικεντρώνεται στις αιτίες και τις εξελίξεις που οδήγησαν στην κατάρρευση του μικρασιατικού εγχειρήματος, αναδεικνύοντας τόσο τις εσωτερικές ελληνικές δυναμικές (πολιτικές, στρατιωτικές, κοινωνικές), όσο και το διεθνές περιβάλλον (διπλωματικές ισορροπίες, πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων). Η εργασία διατηρεί μια χρονολογική ακολουθία με στόχο τη σταδιακή κατανόηση των ιστορικών εξελίξεων από τον αναγνώστη, αλλά και μια ιστοριογραφική προσέγγιση ερμηνεύοντας τα γεγονότα μέσα από το ιστορικό τους πλαίσιο.

Η μελέτη βασίζεται σε συνδυασμό πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Οι πρωτογενείς πηγές περιλαμβάνουν, τα κείμενα των συνθηκών, με την ανάλυση συγκεκριμένων άρθρων τους, διπλωματικά έγγραφα, στρατιωτικές αναφορές, απομνημονεύματα πολιτικών και στρατιωτικών προσώπων, εφημερίδες της εποχής, επίσημες ομιλίες και κοινοβουλευτικά πρακτικά. Οι πηγές αυτές προσφέρουν μια άμεση εικόνα των γεγονότων και των αντιλήψεων που κυριαρχούσαν στην ελληνική και διεθνή πολιτική σκηνή.

Συγκεκριμένα, το διπλωματικό και ιστορικό αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών και οι τόμοι με τα έγγραφα της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής, τα οποία αποτέλεσαν τις βασικές πηγές πληροφόρησης για τις διπλωματικές διεργασίες, όπως και το αρχείο του Ελευθερίου Βενιζέλου, ενός εκ των πρωταγωνιστών της περιόδου, τα κοινοβουλευτικά πρακτικά των συνεδριάσεων για τις αποφάσεις της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας, το αρχείο

της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, αποτελώντας τη βασική πηγή για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, ενώ παρείχε και χάρτες για την καλύτερη κατανόηση της ευρύτερης περιοχής της Μικράς Ασίας, όπου δραστηριοποιήθηκε ο ελληνικός στρατός. Τα απομνημονεύματα του Στυλιανού Γονατά, του επιτελάρχη του Α΄ Σώματος Στρατού, παρείχαν επιπλέον πληροφορίες για τη δράση και τις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία. Χρησιμοποιήθηκε, επίσης, ο Τύπος της εποχής, κυρίως για να αναδείξει το κλίμα που επικρατούσε στην Αθήνα κατά την απόβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη αλλά και για την περίοδο των εκλογών του Νοεμβρίου 1920.

Το περιεχόμενο των πρωτογενών πηγών συνδυάζεται με δευτερογενείς πηγές, αποτελούμενες από πλούσια ιστοριογραφική βιβλιογραφία Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, η οποία αναλύει και παρουσιάζει τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, τις διπλωματικές ενέργειες της χώρας και γενικότερα εμπλουτίζει με στοιχεία την παρούσα εργασία. Ο Μιχαήλ Ροδάς στο βιβλίο του *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, παρέχει πλούσιο υλικό αφού έζησε τις εξελίξεις στη Μικρά Ασία από κοντά, όντας Διευθυντής του γραφείου τύπου και της λογοκρισίας της Ύπατης Αρμοστείας της Σμύρνης. Ο Σπυρίδων Πλουμίδης με τα συγγράμματά του, *Τα Μυστήρια της Αιγηίδος* και *Η «Σιδηρά» Δεκαετία* και ο Σαράντος Καργάκος με το δίτομο *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922)* αποτελούν ένα σημαντικό μέρος από τη βιβλιογραφία, όπως και άλλοι Έλληνες σπουδαίοι ιστοριογράφοι και συγγραφείς που έχουν ασχοληθεί με τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Από τους ξένους συγγραφείς διακρίνεται ο Michael Llewellyn-Smith με το έργο του *Το Όραμα της Ιωνίας: Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία 1919-1922*, αλλά και ο Arnold Toynbee με τον Harold Nicolson, οι οποίοι ως εμπειρογνώμονες του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, με τα έργα τους εμπλουτίζουν την παρούσα μελέτη με πληροφορίες σχετικά με τις διπλωματικές εξελίξεις της περιόδου.

Κεφάλαιο 1: Τα επακόλουθα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

1.1: Η Ευρώπη μετά το τέλος του Πολέμου.

Το ημερολόγιο δείχνει 11 Νοεμβρίου 1918 και η Γερμανία αδυνατώντας να διασπάσει το δυτικό μέτωπο, υπογράφει την ανακωχή για τον τερματισμό των εχθροπραξιών. Τέσσερα χρόνια μετά την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου, η Ευρώπη θα προσπαθήσει να σταθεί ξανά στα πόδια της. Το εγχείρημα, όμως, αυτό θα αποδειχθεί δύσκολη υπόθεση.

Ο διακαής πόθος των ευρωπαϊκών κρατών ήταν η επιστροφή στη «belle époque»¹, στην εποχή δηλαδή πριν την έναρξη του πολέμου. Η εκπλήρωση αυτής της επιθυμίας απαιτούσε την επίτευξη στόχων, οι οποίοι θα επαναφέρον τις εμπόλεμες χώρες στην προπολεμική τους κατάσταση. Όλη η προσπάθεια των κυβερνήσεων αφορούσε κυρίως την αναστήλωση του προπολεμικού οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού στοιχείου. Ωστόσο, οι προσδοκίες γρήγορα διαψεύστηκαν όταν έγινε αντιληπτό το μέγεθος της καταστροφής που είχε προκληθεί.

Οι δυσκολίες που έπρεπε, εκ των πραγμάτων, να αντιμετωπιστούν ήταν εξαιρετικά απαιτητικές και αφορούσαν παραπάνω από ένα πεδίο δράσης. Αρχικά, ένας μακροχρόνιος πόλεμος έχει ως πρώτη συνέπεια τις ανθρώπινες απώλειες. Στην περίπτωση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τα θύματα (οι νεκροί, οι τραυματίες και οι αγνοούμενοι) υπολογίζονται πάνω από 30 εκατ και την αρνητική πρωτοκαθεδρία να διεκδικούν η Γερμανία, η Γαλλία και η Ρωσία. Το μεγάλο ποσοστό θυμάτων είχε άμεσες επιπτώσεις στην κοινωνία. Με τη λήξη του πολέμου, οι μάχιμοι αντιμετώπισαν τον κοινωνικό αποκλεισμό, απόρροια της κοινωνικής αποξένωσης εξ' αιτίας της τετραετούς πολεμικής σύρραξης. Στο εξής, θα αντιμετώπιζαν αρκετές δυσκολίες ως προς την επανένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, τα ψυχολογικά τραύματα των βετεράνων θα αποτελέσουν μία από τις αιτίες ενασχόλησής τους με παραστρατιωτικές οργανώσεις που

¹ Belle époque: Η «όμορφη εποχή», η περίοδος 1871-1914. Χαρακτηριστικό της περιόδου η ασφάλεια και η ηρεμία στη Γηραιά Ήπειρο, αποτέλεσμα της ειρήνης μεταξύ των Δυνάμεων. Επικρατεί πολιτική σταθερότητα στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη. Είναι η εποχή όπου εκτινάσσεται η βιομηχανική παραγωγή, η επιστήμη και η τεχνολογία γνωρίζουν σημαντική πρόοδο. Η οικονομική ανάπτυξη της περιόδου βελτιώνει τις συνθήκες ζωής των κατώτερων στρωμάτων. Ωστόσο, υπήρχαν και οι απαισιόδοξοι που πίστευαν ότι η ευημερία είναι επίπλαστη ειδικά στις διεθνείς σχέσεις. Βλ. Χείλων- Βιβλιοθήκη Κλασικών & Φυσικών Επιστημών, «Μπελ Επόκ/Belle Époque (1871-1914)», δημοσιεύθηκε 01/03/2023, στο: <https://chilonas.com/2023/03/01/https-wp-me-p1op6y-gu7/> και Lindeman, A. (2014), «Η Γερμανία και η Ρωσία κατά τη μπελ επόκ», στο: A. Lindeman(επιμ.), Χρηστίδης, Γ.(μετάφ), *Ιστορία Νεότερης Ευρώπης. Από το 1815 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Κριτική, σσ: 223

τάσσονταν είτε στην Άκρα Αριστερά, είτε στην Άκρα Δεξιά, διαμορφώνοντας το πολιτικό και ηθικό κλίμα της μεταπολεμικής κοινωνίας².

Τα θύματα και ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν ήταν οι μόνες συνέπειες του πολέμου. Με τη λήξη του πολέμου ακολούθησε και το τέλος μιας παράδοσης αιώνων που διατηρούταν στην Ευρώπη. Η κατάρρευση των παραδοσιακών αυτοκρατοριών της Γηραιάς Ηπείρου και η δημιουργία νέων κρατών, θα αποτελέσουν τα θεμέλια των γεωπολιτικών εντάσεων του 20ου αιώνα. Παράλληλα, ο έντονος και αυξανόμενος εθνικισμός, ως κινητήρια δύναμη των λαών των νέων κρατών, θα επηρεάζει αισθητά τις πολιτικές αποφάσεις. Όπως επίσης και ο στρατός, ο οποίος πρωταγωνίστησε τα τέσσερα χρόνια των συγκρούσεων, τώρα θα υπαγορεύει τις κοινωνικές και πολιτικές συμπεριφορές³.

Η οικονομία και γενικότερα η ανάπτυξη των εμπολέμων, κυρίως, ευρωπαϊκών κρατών, δεν θα μπορούσε να βγει αλώβητη στην μεταπολεμική εποχή. Το κατά κεφαλήν εισόδημα της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης ήταν αρκετά μειωμένο, σε σύγκριση με τα προπολεμικά χρόνια. Μειωμένο ήταν, επίσης, το ποσοστό αγροτικής παραγωγής της Γαλλίας. Οι Αγγλικές εξαγωγές βιομηχανικών προϊόντων παρουσίαζαν μία πτώση κατά 50% το 1918 σε σύγκριση με το 1913. Τα άλλοτε ανεπτυγμένα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, είχαν μετατραπεί από πιστωτές σε οφειλέτες. Γενικότερα ο πόλεμος άφησε μια βαριά κληρονομιά από εσωτερικά χρέη και σε συνδυασμό με τον πληθωρισμό, οι κρατικοί προϋπολογισμοί επιβαρύνθηκαν και χρειάζονταν επείγοντως διαχείριση⁴.

² Τσακαλογιάννης, Π. (2019), *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βασίλλη στον 21^ο αιώνα*, Τόμος Β, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της ΕΣΤΙΑΣ, σσ: 123-127

³ Μαργαρίτης, Γ. (2024), *Η Ευρώπη στον 20^ο αιώνα [προπτυχιακό εγχειρίδιο]*, Αθήνα: Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις <http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-997>, σσ: 155-177

⁴ Πατρώνης, Β. (2019), *Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία. Από τις κοινωνίες της αρχαιότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα: ΗΡΟΔΟΤΟΣ, σσ:594-597

1.2. Η Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου.

Η Ελλάδα, με την έκρηξη του Μεγάλου πολέμου, χωρίστηκε σε δύο στρατόπεδα και διχάστηκε κοινωνικά και πολιτικά. Ένας διχασμός που έθεσε τις βάσεις για τον εμφύλιο πόλεμο της δεκαετίας του '40 και που θα αποτελούσε μάστιγα έως και την δεκαετία του '50.

Η έντονη πολιτική αντιπαράθεση, ανάμεσα στο Βασιλιά Κωνσταντίνο, το Γενικό Επιτελείο Στρατού από τη μία και τον Ελευθέριο Βενιζέλο από την άλλη, για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ ή την διατήρηση της ουδετερότητας της χώρας (η ουδετερότητα υποστηριζόταν από τον Βασιλιά λόγω στενών συγγενικών σχέσεων με την Γερμανία), μεταφέρθηκε στην ελληνική κοινωνία, η οποία με τη σειρά της εκφράστηκε κυρίως με βίαιες πράξεις από τους υποστηρικτές των αντιπολιτευόμενων παρατάξεων του Εθνικού Διχασμού, όπως ονομάστηκε. Τον Νοέμβριο του 1916, οι δυνάμεις της Αντάντ, επέβαλαν ναυτικό αποκλεισμό στα ελληνικά παράλια, πιέζοντας το καθεστώς του Βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος εκδιώχθηκε από την Αθήνα τον Ιούνιο του 1917, έπειτα από την στρατιωτική επέμβαση των Γάλλων⁵. Μετά την απομάκρυνση του βασιλιά, ο Βενιζέλος ανέλαβε ξανά την πρωθυπουργία και η Ελλάδα εισήλθε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ στις 17 Ιουνίου 1917.

Η λήξη του πολέμου βρίσκει την Ελλάδα στο στρατόπεδο των νικητών. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις Συνθήκες Ειρήνης που υπογράφηκαν (θα γίνει εκτενής αναφορά παρακάτω), δημιουργούν στο ελληνικό κράτος τις προσδοκίες για την επίτευξη του εθνικού στόχου: την ολοκλήρωση της Μεγάλης Ελλάδας. Ωστόσο, η γενικότερη εικόνα δεν ήταν τόσο ειδυλλιακή όσο φαινόταν στα μάτια των πιο αισιόδοξων. Παρά την επιτυχή έκβαση του πολέμου, η κοινωνία ήταν ακόμα διχασμένη, εξ' αιτίας του Εθνικού Διχασμού. Οι συγκρούσεις και οι πράξεις βίας μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών ήταν συχνές. Επιπλέον, η χώρα είχε να διαχειριστεί τις εθνοτικές εντάσεις που είχαν προκληθεί με την ενσωμάτωση νέων εδαφών με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, αλλά και με το προσφυγικό κύμα κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου⁶.

Στο μεταξύ την διακυβέρνηση της χώρας είχε αναλάβει εκ νέου ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος στόχευε στην επαναφορά της τάξης και στη συνέχιση του εκσυγχρονιστικού προγράμματος της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Μέχρι τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, ο Βενιζέλος και η κυβέρνησή του είχαν επιβάλει ένα καθεστώς

⁵ Μαυρογορδάτος, Γ. (2015), *1915. Ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗ, σσ.40-54 & 96-112

⁶ Κωστής, Κ. (2023), *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η Διαμόρφωση του Νεοελληνικού κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗ, σσ: 573-584

αντισυνταγματικότητας με σκοπό την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από του αντιβενιζελικούς⁷. Για το σκοπό αυτό, είχε καταργήσει την ισοβιότητα των δημοσίων υπαλλήλων, κυρίως των δικαστικών και είχε προβεί σε διώξεις και εξορίες επιφανών αντιβενιζελικών προσώπων (Δημ. Γούναρης, Βίκτωρ Δούσμανης, Ιω. Μεταξάς, Ίων Δραγούμης).

Όσο αφορά τις οικονομικές επιπτώσεις του πολέμου, η ελληνική οικονομία ήταν ανέκαθεν συνδεδεμένη με αυτές της Ευρώπης. Για τον λόγο αυτό επηρεάστηκε αρνητικά σε σύγκριση με τη προπολεμική περίοδο. Η δραχμή είχε δεχθεί πιέσεις λόγω του πληθωρισμού και της εξάντλησης των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας. Ο πληθωρισμός επίσης είχε προκαλέσει αύξηση στις τιμές του εμπορίου και η ελληνική γεωργική παραγωγή αδυνατούσε να αντιμετωπίσει τις διεθνείς αγορές. Το σημαντικότερο, ωστόσο, ήταν πως είχε διακοπεί η εισαγωγή των επενδυτικών κεφαλαίων⁸. Για μια χώρα όπως η Ελλάδα, η οποία ήταν εξαρτημένη από την οικονομική αλληλεγγύη των Συμμάχων, η διακοπή των δανείων ή η δυσκολία σύναψης νέων, αποδείχθηκε ζήτημα ζωτικής σημασίας, σε μια χρονική στιγμή κατά την οποία επιθυμούσε την εκπλήρωση των εθνικών της διεκδικήσεων.

1.3. Η ανακωχή του Μούδρου και η πολιτική κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

⁷ Αλιβιζάτος, Ν. (2011), *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010*, Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σσ: 233-236

⁸ Δερτίλης, Γ. (2018), *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ: 680-687

Η λήξη ενός πολέμου, ως είθισται, πραγματοποιείται έπειτα από την υπογραφή κάποιας Συνθήκης Ειρήνης ή ανακωχής μεταξύ των εμπολέμων, όπου τους όρους αυτών τους επιβάλει ο νικητής ή οι νικητές των εχθροπραξιών. Στην περίπτωση του Μεγάλου Πολέμου, η Αντάντ υπέγραφε ξεχωριστές συνθήκες με κάθε χώρα από τον συνασπισμό των Κεντρικών Δυνάμεων. Η ανακωχή του Μούδρου (17-18/30-31 Οκτωβρίου 1918) υπογράφηκε μεταξύ των Συμμαχικών Δυνάμεων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συμφωνήθηκε η κατάπαυση των εχθροπραξιών. Ο λόγος που γίνεται αναφορά στην Ανακωχή του Μούδρου, είναι διότι έχει άμεση σχέση με τις μετέπειτα δύο Συνθήκες (Σεβρών, Λωζάννης) και με τη Μικρασιατική Εκστρατεία.

Η ανακωχή υπογράφηκε στο λιμάνι του Μούδρου στη Λήμνο πάνω σε ένα βρετανικό πολεμικό πλοίο. Το γεγονός αυτό προκάλεσε αρνητικά αισθήματα στους Τούρκους, οι οποίοι προσβλήθηκαν που δεν υπογράφηκε σε τουρκικό έδαφος. Ωστόσο, οι Σύμμαχοι, κυρίως οι Βρετανοί, έδειξαν με τον τρόπο αυτό, αλλά και αργότερα με την ανακοίνωση των όρων, πως διέθεταν εξοντωτικές διαθέσεις και αποσκοπούσαν την διανομή εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και διείσδυση στην οικονομία της. Στο εξής η Σουλτανική κυβέρνηση θα τελούσε υπό συμμαχική αιχμαλωσία⁹.

Το σουλτανικό καθεστώς θεωρούσε θετικές τις εξελίξεις μετά τη λήξη του πολέμου, αφού η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν η μόνη που διατήρησε το καθεστώς της, σε αντίθεση με τις Αυτοκρατορίες της Ρωσίας, της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανίας. Ωστόσο, η ανακωχή του Μούδρου δημιούργησε στο εσωτερικό της Τουρκίας δύο τάσεις. Η πρώτη τάση, που εκφραζόταν από τον Σουλτάνο, τα συντηρητικά και φιλελεύθερα τμήματα της κοινωνίας, υποστήριζε πως η Τουρκία έπρεπε να συμμορφωθεί με τους όρους της Ανακωχής για να αποφευχθεί ο ολοκληρωτικός αφανισμός της Αυτοκρατορίας. Μέχρι το Μάιο του 1919 (απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στην Σμύρνη) είχε μεγάλη απήχηση στον τουρκικό λαό, ο οποίος ήταν εξουθενωμένος από τις συνεχόμενους πολέμους, τα θύματα των κακουχιών και την κατεστραμμένη οικονομία¹⁰.

Στην αντίπερα όχθη βρίσκονταν οι υποστηρικτές της αντίθετης άποψης, σχηματίζοντας έτσι μία δεύτερη τάση ως προς το πως έπρεπε να διαχειριστεί τις μεταπολεμικές εξελίξεις η Τουρκία. Εμπνευστές αυτής της τάσης ήταν τα μέλη του Νεοτουρκικού Κομιτάτου Ένωση και Πρόοδος, τα οποία προετοιμάστηκαν για αντίσταση ιδρύοντας διάφορες εθνικιστικές οργανώσεις-κομιτάτα. Προβάλλοντας έναν εθνικό και θρησκευτικό

⁹ Καργάκος, Σ. (2010), *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922). Από το έπος στην τραγωδία*, Τομ. Α, Αθήνα: ΠΕΡΙ ΤΕΧΝΩΝ, σσ: 114-118

¹⁰ Συρίγος, Α., Χατζηβασιλείου, Ε. (2025), *Μικρασιατική Καταστροφή. 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗ, σσ: 64-69

χαρακτήρα, τα επαναστατικά κινήματα ανέλαβαν τη διαδικασία των ιδεολογικών ζυμώσεων¹¹. Παράλληλα, όμως, προετοιμάζονταν και στρατιωτικά με την αποθήκευση όπλων, πυρομαχικών και με τη δημιουργία αντάρτικων ομάδων, αποσκοπώντας σε μία ένοπλη αντίσταση κατά των σχεδίων των Συμμάχων για το διαμελισμό της Τουρκίας¹².

Τι προέβλεπε όμως η ανακωχή του Μούδρου; Η ανακωχή αποτέλεσε την απόδειξη της ολοκληρωτικής συντριβής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το προοίμιο του οριστικού διαμελισμού της. Τα 22 από τα 25 άρθρα της αφορούσαν την αποστρατικοποίηση του οθωμανικού στρατού και στόλου, το άνοιγμα των Δαρδανελίων με σκοπό την ελεύθερη ναυσιπλοΐα, τον έλεγχο των συγκοινωνιών και των επικοινωνιών, καθώς και την κατάληψη στρατηγικών σημείων. Η υπογραφή της ανακωχής αποτέλεσε θρίαμβο της βρετανικής πολιτικής, αλλά ταυτόχρονα επιδείνωσε τον ανταγωνισμό και την αντιζηλία στους κόλπους της Αντάντ¹³. Η αντιζηλία αυτή, σε συνδυασμό με την ανεπαρκή παρουσία των συμμαχικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Εγγύς και Μέση Ανατολή, είχαν ως αποτέλεσμα τη μη εφαρμογή των όρων, όπως επί παραδείγματι την παράδοση του οπλισμού στους Συμμάχους και την αποστρατικοποίηση του τουρκικού στρατού, γεγονός που επηρέασε άμεσα την Μικρασιατική Εκστρατεία.

Κεφάλαιο 2: 1919-1920. Έτη Εθνικών Διεκδικήσεων.

¹¹ Συρίγος, Α., Χατζηβασιλείου, Ε., ο.π.

¹² Φιλιππίδου, Α. (2014), <<Διπλωματικές εξελίξεις και ιδεολογικές διεργασίες>>, στο: Α. Φιλιππίδου (επίμ.) Το κίνημα των Νεότουρκων και οι επιπτώσεις του στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1908-1922) Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, δημοσιεύθηκε: 2014, στο: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/34997>.

¹³ Δασκαρόλης, Ιωάννης., «Η ανακωχή του Μούδρου (17 Οκτωβρίου 1918): η μεγάλη χαμένη ευκαιρία της Αντάντ να επιβάλλει την θέληση της στους ηττημένους Τούρκους.», στο: https://www.academia.edu/44149719/%CE%97_%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CF%89%CF%87%CE%AE_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%9C%CE%BF%CF%8D%CE%B4%CF%81%CE%BF%CF%85_17_%CE%9F%CE%BA%CF%84%CF%89%CE%B2%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85_1918_%CE%B7_%CE%BC%CE%B5%CE%B3%CE%AC%CE%BB%CE%B7_%CF%87%CE%B1%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B7_%CE%B5%CF%85%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%AF%CE%B1_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%BD%CF%84_%CE%BD%CE%B1_%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CE%B9_%CF%84%CE%B7%CE%BD_%CE%B8%CE%AD%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82_%CE%B7%CF%84%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CF%85%CF%82_%CE%A4%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%82.

2.1. Οι ελληνικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού.

Τον Ιανουάριο του 1919 επιλέχθηκε το Παρίσι ως τόπος επούλωσης των πληγών του Μεγάλου Πολέμου μέσω της απονομής δικαιοσύνης για τους νικητές και της τιμωρίας των ηττημένων. Οι εργασίες της Συνδιάσκεψης Ειρήνης ξεκίνησαν επίσημα στις 5/18 Ιανουαρίου 1919 και θα έπαιρναν μέρος οι αντιπροσωπίες όλων των αντιμαχόμενων κρατών. Ο Έλληνας πρωθυπουργός μετέβαινε στο Παρίσι δικαιωμένος για τις μέχρι τότε ριψοκίνδυνες ενέργειές του και ήταν έτοιμος να διεκδικήσει τα δίκαια του έθνους.

Ο Βενιζέλος, λίγες μέρες πριν την έναρξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης, είχε αποστείλει στο Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο ένα υπόμνημα με τις ελληνικές διεκδικήσεις¹⁴. Στο υπόμνημα αυτό, ο Έλληνας πρωθυπουργός διεκδικούσε τη δυτική Μικρά Ασία, τη βόρεια Ήπειρο, τη Θράκη (δυτική υπό βουλγαρική κατοχή και ανατολική υπό τουρκική) και τα Δωδεκάνησα. Για την Κωνσταντινούπολη αποδεχόταν ένα σύστημα διεθνοποίησης όπως αυτό των Δαρδανελίων, αφού θεωρούσε πως στην ουσία θα ήταν ελληνική, εξ' αιτίας της εξάρτησης της από τη Θράκη, αν η τελευταία ενσωματωνόταν στην Ελλάδα¹⁵. Για την Κύπρο δεν έκανε επίσημη αναφορά για να μην δυσαρεστήσει τους Βρετανούς.

Στις αρχές Φεβρουαρίου 1919, ο Βενιζέλος και η ελληνική αντιπροσωπεία παρουσιάστηκαν ενώπιον της Συνδιάσκεψης και εξέθεσαν στους Συμμάχους τα ελληνικά αιτήματα με βάση το υπόμνημα που είχε υποβληθεί στο Συμμαχικό Συμβούλιο τον περασμένο Δεκέμβριο. Η προβολή των ελληνικών αιτημάτων δεν βασιζόταν τόσο στην επίκληση των ιστορικών δικαίων, όσο στην ανάλυση της τρέχουσας εθνολογικής πραγματικότητας, στη βάση της αρχής των εθνοτήτων¹⁶.

Πράγματι, στην αρχή ο Βενιζέλος παρουσίασε τα αριθμητικά στοιχεία με βάση τα οποία κατανεμόταν το ελληνικό έθνος. Έτσι, υποστήριξε πως το ελληνικό έθνος αποτελείται από 8.256.000 ανθρώπους, εκ των οποίων το 55% ζούσε εντός του ελληνικού Βασιλείου, και το υπόλοιπο 45% εκτός των συνόρων. Για το ποσοστό των Ελλήνων που ζούσε εκτός

¹⁴ Ουσιαστικά τα υπομνήματα με τις ελληνικές διεκδικήσεις ήταν δύο. Το πρώτο το είχε στείλει ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον Lloyd George στα τέλη Οκτωβρίου 1918 και το δεύτερο στο Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο στις 17/30 Δεκεμβρίου 1918. Στη ουσία το δεύτερο υπόμνημα αποτελεί την επίσημη ελληνική θέση ως προς τις ελληνικές διεκδικήσεις. Για τα υπομνήματα Βλ. Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1918, «Επιστολή κ και Υπόμνημα Ελ. Βενιζέλου προς Lloyd George περί τύχης του Οθωμ. Κράτους», φακ.2, υποφάκ.3, & Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1918/αταξινόμητο, «Η Ελλάς εις το Συνέδριο της Ειρήνης. Υπόμνημα του Ελ. Βενιζέλου (17/30 Δεκεμβρίου 1918)»

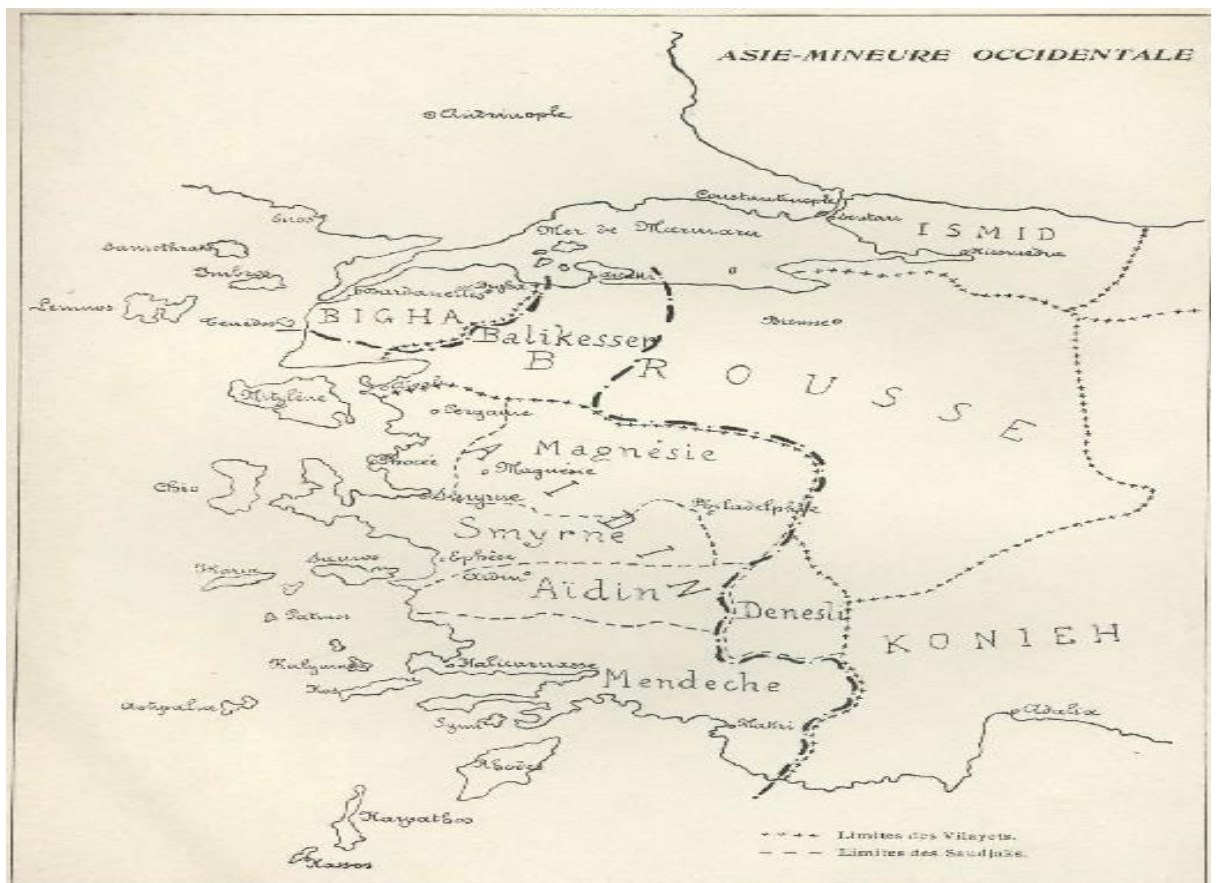
¹⁵ Καργάκος, Σ. ο.π. σσ: 125-126

¹⁶ Σβολόπουλος, Κ. (2022), *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο ΕΣΤΙΑΣ, σσ: 153-156

συνόρων, ανέφερε αναλυτικά τα στατιστικά στοιχεία των επίδικων περιοχών, ούτως ώστε να εδραιώσει τις διεκδικήσεις του αλύτρωτου ελληνισμού. Έτσι με βάση το υπόμνημα έχουμε τα εξής στοιχεία: 4.300.000 κάτοικοι του Ελληνικού Βασιλείου, 151.000 στη βόρεια Ήπειρο και την Αλβανία, 731.000 στη Θράκη και στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης, 43.000 στη Βουλγαρία πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους, 1.694.000 στη Μικρά Ασία, 102.000 στα Δωδεκάνησα, 235.000 στην Κύπρο. Περί στους 1.000.000 διασκορπισμένοι στο κόσμο: Αίγυπτο και Αφρική 150.000, Βόρεια και Νότια Αμερική 450.000 και Νότια Ρωσία 400.000¹⁷.

Ο Βενιζέλος στήριξε όλη την ελληνική αξίωση, ως προς τη διεκδίκηση της δυτικής Μικράς Ασίας, στην αρχή αυτοδιάθεσης των λαών. Με τα πληθυσμιακά στοιχεία που προσκόμισε, δεν επικαλέστηκε απόλυτη ή απλή ελληνική πλειοψηφία στις περιοχές που αναφέρονταν στο υπόμνημά του, αρκέστηκε στην απόδειξη ότι ο τουρκικός πληθυσμός δεν αποτελούσε πλειοψηφία. Η ζώνη που διεκδικούσε ήταν κάπως αόριστη, ως το έδαφος δυτικά μιας γραμμής που ξεκινούσε από τα νότια παράλια της Μικράς Ασίας, απέναντι από το Καστελόριζο, και έφθανε βόρεια στη θάλασσα του Μαρμαρά. (Βλ. παρακάτω στο χάρτη).

¹⁷ Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1918/αταξινόμητο, «Η Ελλάς εις το Συνέδριο της Ειρήνης. Υπόμνημα του Ελ. Βενιζέλου (17/30 Δεκεμβρίου 1918)»

ι Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1918, «Η Ελλάς εις το Συνέδριο της Ειρήνης. Υπόμνημα του Ελ. Βενιζέλου(17/30 Δεκεμβρίου 1918)».

Από τη ζώνη αυτή εξαιρούσε την περιοχή των Δαρδανελίων, της Νικομήδειας, της Καλλίπολης, της Μπιγιάς (Τσανάκκαλε) και ένα μέρος της Προύσας, για τις οποίες πρότεινε ένα καθεστώς διεθνοποίησης, όπως της Κωνσταντινούπολης. Σχετικά με την περιοχή της Τραπεζούντας και του Πόντου και τους Έλληνες που κατοικούσαν εκεί, πίστευε πως έπρεπε να ενταχθούν στο υπό σύσταση αρμενικό κράτος¹⁸.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός για να εδραιώσει τη θέση του σχετικά με τις διεκδικήσεις της Ελλάδας, τόνισε στους συμμάχους, ότι δεν τίθεντο στρατηγικά ή διοικητικά ζητήματα. Στην πραγματικότητα, όμως, το σχήμα του Βενιζέλου στηριζόταν σε σαθρές βάσεις, αφού η ελληνική πληθυσμιακή παρουσία δεν αποτελούσε πλειοψηφία, η γεωπολιτική διάσταση ήταν ασθενής, ενώ η ελληνική στρατιωτική υπεροχή έναντι της Τουρκίας ήταν προσωρινή. Γενικότερα, το Μικρασιατικό εγχείρημα υπερέβαινε τους πόρους του ελληνικού κράτους,

¹⁸ Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1918/αταξινόμητο, ο.π.

αλλά και το στρατηγικό πλαίσιο δεν ήταν ευνοϊκό, εξ' αιτίας των μόνιμων γεωγραφικών, φυσικών και δημογραφικών συντελεστών¹⁹.

2.1.1. Η θέση των Συμμάχων στις ελληνικές διεκδικήσεις.

Μετά την ανάδειξη των ελληνικών αιτημάτων από τον Ελευθέριο Βενιζέλο ενώπιον των ηγετών των Συμμαχικών κρατών, το υπόμνημα με τις ελληνικές διεκδικήσεις παραπέμφθηκε σε μια επιτροπή εδαφικών διεκδικήσεων του Συνεδρίου της Ειρήνης, προκειμένου να αναλυθεί διεξοδικότερα και να αξιολογηθούν οι ελληνικές απαιτήσεις. Η θετική έκβαση που προσδοκούσε η Ελλάδα ήταν αμφίβολη, καθώς τα εδαφικά συμφέροντα του ελληνικού Βασιλείου συγκρούονταν άμεσα με τα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων²⁰. Από τη μία ήταν η ελληνική πολιτική με τις εθνικές της διεκδικήσεις με γνώμονα το εθνολογικό συμφέρον και από την άλλη, οι δυνάμεις της Αντάντ, οι οποίες επιδίωκαν το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το ξανάμοίρασμα του αποικιακού πλούτου, ώστε να ικανοποιηθεί η βουλμία τους για τον ορυκτό θησαυρό της Εγγύς και Μέσης Ανατολής²¹.

Η επιτροπή κατάφερε και ολοκλήρωσε το έργο της σε σύντομο χρονικό διάστημα, ωστόσο δεν υπήρχε ομοφωνία για τις ελληνικές διεκδικήσεις στην Μικρά Ασία. Οι Γάλλοι και οι Άγγλοι ιθύνοντες συμφώνησαν με τις ελληνικές απόψεις και ήταν θετικοί στην παραχώρηση εκτεταμένης ζώνης στη Μικρά Ασία, μικρότερη όμως από αυτή που πρότεινε ο Βενιζέλος. Αυτοί που αρνούνταν να συζητήσουν το θέμα ήταν οι Ιταλοί. Υποστήριζαν πως η Σμύρνη δεν μπορούσε να διαχωριστεί από την υπόλοιπη Μικρά Ασία. Η απόλυτα αντίθετη στάση τους δεν ήταν δυσεξήγητη. Θεωρούσαν πως είχαν προτεραιότητα στη Δυτική Μικρά Ασία και ότι τα εδαφικά τους συμφέροντα συγκρούονταν με τις ελληνικές απαιτήσεις, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί με βάση τις υποσχέσεις των Άγγλο-Γάλλων και τις μυστικές συμφωνίες που είχαν υπογραφεί κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου²². Οι ΗΠΑ αντιτάχθηκαν εξίσου στις διεκδικήσεις της Ελλάδας, καθώς δεν στήριζαν το διαμελισμό της Μικράς Ασίας, διότι θα καθιστούσε το τουρκικό κράτος μη βιώσιμο.

Η κατάσταση παρέμενε ρευστή και διαταραγμένη την άνοιξη του 1919, εφόσον δεν είχε ληφθεί κάποια τελική απόφαση. Οι Βρετανοί και οι Γάλλοι είχαν αποδεχτεί τη διεκδίκηση

¹⁹ Ριζάς, Σ. (2022), *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζέλος, ο Αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα: Καστανιώτη, σσ: 65-66

²⁰ Καργάκος, Σ. ο.π. σσ: 120-121

²¹ Σωτηρίου, Διδώ. (1975), *Η Μικρασιατική Καταστροφή και η στρατηγική του Ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα: ΚΕΔΡΟΣ, σσ: 24

²² Κούμας, Εμμ. (2023), «Οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1920», στο: Χ. Μελετιάδης (επίμ.) *Από την καθ' ημάς Ανατολή στην Ελληνική Πατρίδα (Συλλογικό)*, Αθήνα: Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού

της ζώνης της Σμύρνης, αλλά κανείς τους δεν έπαιρνε πρωτοβουλία για την εκχώρηση της Σμύρνης στην Ελλάδα, επηρεαζόμενοι από τις στενές σχέσεις που είχαν με την Ιταλία. Όσο δεν βρισκόταν λύση στο ζήτημα, αρκετοί εμπειρογνώμονες άρχιζαν να συνειδητοποιούν τις πρακτικές δυσκολίες του εγχειρήματος. Ανάμεσά τους οι Βρετανοί Harold Nicolson και Arnold Toynbee. Υποστήριζαν, μεταξύ άλλων, πως η Ελλάδα θα ήταν δύσκολο να κρατήσει τη ζώνη που διεκδικούσε χωρίς τη συμμαχική βοήθεια και ότι αν ο Βενιζέλος δεν έπαιρνε τη Σμύρνη θα έχανε την εξουσία. Έτσι πρότειναν στο βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών, την παραχώρηση ολόκληρης της ευρωπαϊκής Τουρκίας στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένης της Κωνσταντινούπολης, ενώ τα Στενά θα παρέμεναν υπό διεθνές καθεστώς²³.

Η πρόταση των δύο Βρετανών ήταν λογική. Παρόλα αυτά, ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν θα τη δεχόταν, αφού επιθυμούσε οπωσδήποτε της ενσωμάτωση της Σμύρνης στο ελληνικό κράτος. Οι λόγοι εκτός από οικονομικοί και γεωπολιτικοί, εξ' αιτίας της γεωγραφικής θέσης της περιοχής, ήταν η προστασία των Ελλήνων που ζούσαν εκεί, οι οποίοι εκδιώκονταν στα πλαίσια της εθνοκάθαρσης από τους Τούρκους από το 1913²⁴. Στην εξίσωση, πλέον, είχαν μπει και οι Ιταλοί την άνοιξη του 1919, οι οποίοι δεν εκδίωκαν μεν τους Έλληνες της Μικράς Ασίας, υποστήριζαν δε τους Τούρκους συμμορίτες – που προέβαιναν σε λεηλασίες, βιαιότητες, ακόμα και δολοφονίες- είτε με την περίθαλψη αυτών, είτε με διάφορες παροχές προνομίων (λόγου χάρι παροχή ιταλικής υπηκοότητας), είτε με τη χρηματοδότηση του τουρκικού προπαγανδιστικού τύπου, είτε με τη διενέργεια προπαγάνδας στο τουρκικό λαό κατά του ελληνικού κράτους. Οι αναφορές προς την ελληνική αντιπροσωπεία στο Παρίσι για όλα τα παραπάνω ήταν πυκνές, μέσω τηλεγραφημάτων από του Έλληνες διπλωμάτες και συνδέσμους του Υπουργείου Εξωτερικών²⁵.

²³ Nicolson, H. (1933), *Peacemaking 1919*, London: University Paperbacks, pp. 311-312

²⁴ Συρίγος, Α., Χατζηβασιλείου, Ε., ο.π., σσ.35-41

²⁵ Τηλεγράφημα Διομήδη προς Βενιζέλο, αρ.1439, 4 Μαρτίου 1919, Αθήνα, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1919/8.8, *Ελληνική Αντιπροσωπεία στο Συνέδριο της Ειρήνης*

2.1.2. Η Συμμαχική εντολή για κατάληψη της Σμύρνης.

Το δράμα του ελληνισμού της Ιωνίας ξεκινάει προς τα τέλη του Απριλίου 1919 στο Παρίσι, όπου οι ηγέτες των Μεγάλων Δυνάμεων θα μοίραζαν τα εδάφη της Ανατολής κατά το δοκούν και θα έδιναν την μοιραία εντολή στην Ελλάδα για την κατάληψη της Σμύρνης.

Το κλίμα στο Παρίσι ήταν τεταμένο, στους κόλπους του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου, εξ' αιτίας των ιταλικών δραστηριοτήτων στην Αδριατική, όπου οι Ιταλοί διεκδικούσαν το Φιούμε, αλλά κυρίως για τις επιθετικές τους ενέργειες στη δυτική Μικρά Ασία. Οι Ιταλοί, με τις κινήσεις τους, επιδίωκαν να εδραιώσουν μια ζώνη επιρροής στη Μικρά Ασία υπό τη μορφή τετελεσμένου²⁶. Από την απόβασή τους στην Αττάλεια μέχρι και τις τελευταίες μέρες του Απριλίου, οι Ιταλοί προχωρούσαν βορειοδυτικά διεκδικώντας περισσότερες περιοχές. Ειδικότερα προς τα τέλη Απριλίου ο ιταλικός στόλος ήταν ιδιαίτερα δραστήριος. Ήδη από τις 20 Απριλίου μονάδες του ιταλικού πολεμικού ναυτικού βρίσκονταν στη Σμύρνη. Ο Βενιζέλος θεωρούσε αναγκαία την αποστολή ελληνικών θωρηκτών στην περιοχή²⁷. Λίγες μέρες αργότερα, Ιταλοί αξιωματικοί αποβιβάζονταν στη Νέα Έφεσο και στο λιμάνι της Μαρμαρίδας²⁸ αποβλέποντας στη de facto επέκταση της ζώνης επιρροής τους. Οι ύποπτες δραστηριότητες των Ιταλών, ανάγκασαν τις Βρετανία, ΗΠΑ και Γαλλία να αλλάξουν γνώμη σχετικά με την διεκδικούμενη μικρασιατική ζώνη. Η προσπάθεια της ιταλικής πολιτικής να εξασφαλίσει πλεονεκτική θέση στα Μικρασιατικά παράλια, είχε βοηθήσει άθελά της στην επίτευξη των ελληνικών διεκδικήσεων.

Χαρακτηριστικό του Απριλίου 1919 είναι οι συνεχόμενες συνεδριάσεις των ηγετών και εμπειρογνομόνων των Συμμαχικών κρατών, εκτός των Ιταλών, που αναζητούσαν κάποια λύση στο ζήτημα. Μία από αυτές τις συνεδριάσεις πραγματοποιήθηκε στις 23 Απριλίου/ 6 Μαΐου 1919, στην οποία συμμετείχε και ο Έλληνας πρωθυπουργός. Εκεί ο Lloyd George ανακοίνωσε στο Βενιζέλο, πως αποφασίσθηκε η κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό και ότι η αιτία αυτής της απόφασης ήταν οι ιταλικές μηχανορραφίες. Τότε ο Βενιζέλος μέσω τηλεγραφήματος ανακοινώνει στον Κανελλόπουλο στην Κωνσταντινούπολη, την απόφαση του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου και του ζητά να ενημερώσει τον Γάλλο αρχιστράτηγο, πως ίσως χρειαστεί να αποχωρήσουν οι ελληνικές

²⁶ Ριζάς, Σ., ο.π. σσ. 78-82

²⁷ Βενιζέλος προς Κανελλόπουλο, 3633, 19 Απριλίου 1919, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1919/αταξινόμητο, Φάκελος Σμύρνης Απρίλιος-Ιούλιος 1919

²⁸ Μαυρουδής προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3972, 29 Απριλίου 1919, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1919/αταξινόμητο, Φάκελος Σμύρνης Απρίλιος-Ιούλιος 1919

μεραρχίες από τη Μακεδονία και να μεταβούν στη Σμύρνη²⁹. Η απόφαση είχε ληφθεί: ο ελληνικός στρατός θα αποβιβάζονταν στη Σμύρνη. Οι λεπτομέρειες είχαν ήδη αρχίσει να ρυθμίζονται στα στρατιωτικά επιτελεία των Μεγάλων Δυνάμεων³⁰. Οριστική ημερομηνία για την επισημοποίηση της απόφασης ορίστηκε η 29^η Απριλίου/ 12 Μαΐου 1919. Στη 1/14 Μαΐου 1919 η κατάσταση είχε διαμορφωθεί ως εξής: η Ελλάδα θα έπαιρνε τη ζώνη από τη Σμύρνη ως το Αϊβαλί που περιέκλειε και την κάτω κοιλάδα του Μαιάνδρου. Η τουρκική Μικρά Ασία θα διαμοιραζόταν στα τρία: το ένα τμήμα υπό ελληνική εντολή θα περιλάμβανε το βιλαέτι του Αϊδινίου, υπό ιταλική εντολή θα υπαγόταν η νότια Μικρά Ασία, ενώ η Γαλλία θα ήλεγχε τη βόρεια και κεντρική Ανατολία. Η ζώνη της Αρμενίας θα περιερχόταν στην κηδεμονία της Αμερικής³¹.

Λίγες ημέρες πριν την κατάληψη της Σμύρνης από τα ελληνικά στρατεύματα, ο Clemenceau φρόντισε να ενημερώσει τον πρωθυπουργό της Ιταλίας, Orlando, σχετικά με την απόφαση, τονίζοντάς του πως δεν πρόκειται για διαμελισμό της Μικράς Ασίας, αλλά για την προστασία του ελληνικού πληθυσμού³². Η δήλωση του Clemenceau εμπεριέχει μία δόση αλήθειας, ωστόσο δεν ανταποκρινόταν πλήρως στην πραγματικότητα. Ο πραγματικός λόγος για τον οποίο η Ελλάδα βρέθηκε στην Μικρά Ασία, ήταν η αυτονόμηση των Ιταλών και η προέλαση τους προς τη Σμύρνη. Στην ουσία, ο λόγος που δόθηκε η εντολή για απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, ήταν άσχετος με τις ελληνικές διεκδικήσεις. Οι Βρετανοί και Αμερικανοί, λιγότερο οι Γάλλοι, επιδίωκαν την απώθηση των Ιταλών από τη ζώνη της Σμύρνης. Θεωρούσαν ότι οι Έλληνες θα απομακρύνονταν ευκολότερα από εκεί σε σχέση με τους Ιταλούς³³.

Άλλωστε, στην αποτροπή της ιταλικής κυριαρχίας από την Ιωνία έγκειται η πρόχειρη λήψη- εκ μέρους των Τριών Μεγάλων (Wilson, Lloyd George, Clemenceau)- απόφασης για την κατάληψη της Σμύρνης, χωρίς να ανταλλάξουν ουσιαστικές απόψεις, ως προς το ζήτημα αυτό, με τους εμπειρογνώμονές τους. Όπως αναφέρει ο Βρετανός Harold Nicolson στη σύζυγό του, *«η ευτυχία εκατομμυρίων ανθρώπων αποφασίζεται με τέτοιο τρόπο, όταν εδώ και δύο μήνες παρακαλούσαμε και εκλιπαρούσαμε το συμβούλιο να μας δώσει καιρό να επεξεργαστούμε ένα σχέδιο.»*³⁴ Πράγματι, καθ' όλη τη διάρκεια των συζητήσεων ως προς τον καθορισμό ζωνών επιρροής και κατοχής δεν έγινε αναφορά στην κηδεμονία της

²⁹ Επιστολή Βενιζέλου προς Ε. Κανελλόπουλο, 4204, 23 Απριλίου/6 Μαΐου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φακ.017, Τεκμήριο 39

³⁰ Llewellyn-Smith, M. (2022), *Το Όραμα της Ιωνίας*, Λ. Κάσδαγλη (μεταφ.), Αθήνα: ΜΙΕΤ, σσ. 163-164

³¹ Llewellyn-Smith, M., ο.π, σσ. 168

³² Llewellyn-Smith, M., ο.π, σσ. 168-169

³³ Σταματόπουλος, Κ. (2022), *1922: Πως φτάσαμε στην καταστροφή*, Αθήνα: ΚΑΠΟΝ, σσ. 70-72

³⁴ Nicolson, H., ο.π. σσ. 337

ασιατικής Τουρκίας. Ο τουρκικός παράγων όπως θα αποδειχθεί με τραγικό τρόπο τα επόμενα χρόνια, υποτιμήθηκε πολιτικά, στρατιωτικά και ψυχολογικά³⁵.

2.2. Η απόβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη.

Στις 27-28 Απριλίου 1919 επικρατούσε έντονη κινητικότητα στο λιμάνι των Ελευθερών στην Καβάλα. Ήταν συγκεντρωμένα τα πλοία που θα μετέφεραν την Ι Μεραρχία στη Σμύρνη³⁶. Η επιβίβαση του πεζικού πραγματοποιήθηκε εντός 36 ωρών με κάθε μυστικότητα, αφού το μέρος στο οποίο θα μετέβαινε ήταν άγνωστο ακόμα και για τον Συνταγματάρχη πυροβολικού Νικόλαο Ζαφειρίου, ο οποίος ήταν ο διοικητής της Μεραρχίας. Λίγο πριν το μεσημέρι της 30^{ης} Απριλίου/13 Μαΐου, ο αντιστράτηγος Λεωνίδας Παρασκευόπουλος ενημέρωσε μέσω τηλεγραφήματος τον Ελ. Βενιζέλο για την αναχώρηση του εκστρατευτικού σώματος με τη συνοδεία αντιτορπιλικών³⁷.

Την 1^η/14^η Μαΐου ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής στην Σμύρνη Ηλ. Μαυρουδής ενημέρωσε την ελληνική αποστολή στο Παρίσι, πως αποφασίστηκε μεταξύ των συμμαχικών ναυάρχων, ότι η απόβαση του ελληνικού στρατού θα πραγματοποιούταν την επομένη το πρωί³⁸. Παράλληλα, ο Βρετανός ναύαρχος Calthorpe θα ενημέρωνε τον Βαλί της Σμύρνης για την κατάληψη των φρουρίων από τα συμμαχικά στρατεύματα, όπως προέβλεπε το άρθρο 7 της Ανακωχής του Μούδρου. Σύγχυση επικρατούσε καθ' όλη τη διάρκεια της μέρας στην πόλη της Σμύρνης. Οι φήμες που κυκλοφορούσαν, αναφέρονταν για συμμαχική απόβαση και κατάληψη των φρουρίων. Ούτε οι Τούρκοι, ούτε οι Έλληνες γνώριζαν ότι η Σμύρνη θα καταλαμβάνονταν από τα ελληνικά στρατεύματα. Στους τελευταίους γνωστοποιήθηκε το απόγευμα της ίδιας ημέρας στην Μητρόπολη της Αγίας Φωτεινής. Εκεί διαβάστηκε από τον Μαυρουδή-ενώπιον του Μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσόστομου και πλήθος κόσμου-το διάγγελμα του Ελευθερίου Βενιζέλου³⁹:

³⁵ Ριζάς, Σ., ο.π. σσ. 84-85

³⁶ Η Ι Μεραρχία, η γνωστή «Σιδηρά Μεραρχία», που θα αποβιβαζόταν στην Σμύρνη αποτελούταν από το 4^ο και 5^ο Σύνταγμα Πεζικού καθώς και από το 1/38 Σύνταγμα Ευζώνων. Διοικητές των Συναγμάτων ήταν οι αντισυνταγματάρχες Αλέξανδρος Σχοινάς, Κωνσταντίνος Τσάκαλος και Διονύσιος Σταυριανόπουλος αντίστοιχα. Διοικητής της Μεραρχίας ήταν ο Συνταγματάρχης Πυροβολικού Νικόλαος Ζαφειρίου. Για τη λεπτομερή προπαρασκευή του εκστρατευτικού σώματος, Βλ. Δρακόπουλος, Ιω., (1957), *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922). Ο ελληνικός στρατός εις την Σμύρνη (Μάιος 1919- Μάιος 1920)*, Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, σσ. 47-48

³⁷ Τηλεγράφημα Λ. Παρασκευόπουλου προς Ελ. Βενιζέλο, 1237, 13 Μαΐου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φακ.18, Τεκμήριο 26

³⁸ Τηλεγράφημα Μαυρουδή προς Ελληνική Αποστολή, 1250, 14 Μαΐου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φακ.18, Τεκμήριο 38

³⁹ Τηλεγράφημα Βενιζέλου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4089, 1 Μαΐου 1919, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1919/αταξινόμητο, Φάκελος Σμύρνης Απρίλιος-Ιούλιος 1919

«Τό πλήρωμα χρόνου ἦλθε. Ἡ Ἑλλάς ἐκλήθη ὑπὸ συνεδρίου εἰρήνης νὰ καταλάβῃ Σμύρνην ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν τάξιν. Οἱ ὁμογενεῖς ἐννοοῦσι ὅτι ἀπόφασις αὕτῃ ἐλήφθη διότι ἐν τῇ συνειδήσει διευθυνόντων τὸ συνέδριον εἶνε ἀποφασισμένη ἑνωσις Σμύρνης μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Διατελέσασα μέχρι τῶν Βαλκανικῶν πολέμων υπόδουλος ὑπὸ τὸν αὐτὸν ζυγόν, ἐννοῶ καλῶς ποῖα αἰσθήματα χαρᾶς θὰ πλημμυρήσωσι σήμερον ψυχᾶς Ἑλλήνων Μικρᾶς Ἀσίας. Τὴν ἐκδήλωσιν τῶν αἰσθημάτων τούτων δὲν ἐννοῶ βεβαίως νὰ παρεμποδίσω. Ἀλλὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ ἐκδήλωσις αὕτη δὲν θὰ λάβῃ χαρακτήρα οὔτε ἐχθρότητος οὔτε ὑπεροψίας ἀπέναντι οὐδενὸς συνοίκων στοιχείων τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἐκδήλωσις τῆς πλημμυρούσης χαρᾶς ας συνοδευθῇ τουναντίον μὲ ἐκδήλωσιν τῶν ἀδελφικῶν αἰσθημάτων πρὸς τοὺς συνοίκους πληθυσμοὺς. Ἀς δοθῇ εἰς αὐτοὺς νὰ ἐννοήσουν ὅτι δὲν ἐορτάζομεν τὴν κατάλυσιν ἐνὸς ζυγοῦ, διὰ νὰ ὑποκαταστήσωμεν εἰς αὐτὸν τὴν ἰδίαν ἡμῶν ἐπικράτησιν ἐπὶ βλάβῃ ἄλλων. Ἀλλὰ ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐλευθερία θὰ φέρῃ πρὸς ὅλους, ανεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκευματος ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην. Εμπνέοντες εἰς πάντας τοὺς συνοίκους πληθυσμοὺς τὴν ἐμπιστοσύνην ταύτην, δὲν μένομεν μόνον πιστοὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν μας ὑπόστασιν, ἀλλὰ καὶ ἐξυπηρετοῦμεν ἄριστα αὐτὰ τὰ ὑπέρτερα ἐθνικὰ συμφέροντα. Ἰδιαιτέρα προσοχὴ πρέπει νὰ ἐπιδειχθῇ πρὸς τὸ Ἰταλικὸν στοιχεῖον. Ἄς μὴ παροραθῇ ὅτι Ἰταλία συνήνεσε μετὰ λοιπῶν συμμάχων εἰς τὴν ἑλληνικὴν κατάληψιν τῆς Σμύρνης. Εἰγνώσκω ὅτι ἡ ἐκκλησις μου πρὸς Ἑλληνικὴν Μικρὰν Ἀσίαν δὲν γίνεται ἐπὶ ματαίῳ καὶ εὐχομαι ὅσον τάχιστα δυνηθῶ νὰ ἐπισκεφθῶ αὐτὴν κομιστῆς Εὐαγγελίου ἐθνικῆς δι' αὐτὴν ἀναστάσεως».

Με τὴν ανακοίνωσιν τῆς εἰδησιῆς, οἱ Ἕλληνες τῆς Σμύρνης ξέσπασαν σὲ ξέφρενους πανηγυρισμοὺς. Με διάχυτο τὸν ενθουσιασμό, οἱ πολῖτες ἔτρεχαν νὰ σημαιοστολίσουν τὴν πόλιν καὶ προετοιμάζονταν ὅλη τὴν υπόλοιπὴ ἡμέρα γιὰ νὰ υποδεχτοῦν τὸν ἐλληνικὸ στρατό. Τα συναισθήματα τῶν Ἑλλήνων ἀντιδιαστέλλονταν τὴν ἰδίαν στιγμὴν με αὐτὰ τῶν Τούρκων. Με πρωτεργάτες τὰ μέλη τοῦ Κομιτάτου Ἐνωσις καὶ Πρόοδος καὶ με τοὺς πιο μαχητικοὺς πολῖτες, ἀρχισαν συγκεντρώσεις πού γρήγορα ἐξελίχθησαν σὲ διαδηλώσεις, με πύρινους λόγους, προκηρύξεις καὶ διανομὴ ὀπλῶν, ἀποσκοπόντας σὲ διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς ἀπόφασις τῶν Συμμάχων γιὰ τὴν κατάληψιν τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα⁴⁰. Τὴν ὀργὴν τῶν Τούρκων ἐκμεταλλεύτηκε ἡ ἰταλικὴ προπαγάνδα, ἡ ὁποία σὲ ἐξῆς θὰ υποσκάπτει συνεχῶς τὴν ἐλληνικὴν προσπάθειαν στὴ Μικρὰ Ἀσίαν. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ὁ ταγματάρχης Καροσσίνι, στὸν ὁποῖο εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ ἀρχηγία καὶ ἡ φύλαξις τῶν κεντρικῶν

⁴⁰ Συλλογικόν, (1978), *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τομ. ΙΕ, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε., σς: 116-118

τουρκικών φυλακών. Το βράδυ της 1^{ης} Μαΐου άνοιξε τις φυλακές, ελευθερώνοντας με αυτό τον τρόπο εκατοντάδες Τούρκους εγκληματίες⁴¹.

Παρασκευή 2/15 Μαΐου 1919, ώρα 7.30. Η νηοπομπή με τα μεταγωγικά πλοία εισέρχεται στον λιμένα της Σμύρνης. Η συγκέντρωση του κόσμου είχε απαγορευθεί επί της προκυμαίας, ωστόσο πλήθος κόσμου είχε πλησιάσει, όσο μπορούσε, για να ζήσει από κοντά αυτήν την ιστορική μέρα. Ο Μιχαήλ Ροδάς περιγράφει αναλυτικά στο βιβλίο του το κλίμα που επικρατούσε: «οι γέροντες εκράτουν την αναπνοήν των και ικέτευσον τον Θεόν να ζήσουν την ημέραν εκείνην» και πιο κάτω «γυναίκες και άνδρες περιεβλήθησαν καινουργείς ενδυμασίας, ως εάν μετέβαινον εις την Ανάστασιν»⁴². Τρία χρόνια αργότερα οι στιγμές αυτές θα ήταν μια μακρινή, ευχάριστη ανάμνηση που θα έπαιρναν μαζί τους οι Έλληνες της Μικράς Ασίας για συντροφιά στο δρόμο της προσφυγιάς.

Η απόβαση άρχισε στις 7.50, ενώ μέχρι τις 8.45 το μεγαλύτερο τμήμα του 4^{ου} Συντάγματος βάδιζε στην πόλη της Σμύρνης. Στη συνέχεια θα αποβιβαζόταν το 5^ο Σύνταγμα πεζικού και το 1^ο Σύνταγμα Ευζώνων. Μέχρι τις 9.30, η διαδικασία είχε σχεδόν ολοκληρωθεί και το κάθε τμήμα της I Μεραρχίας, με τάξη, κινούταν προς τα σημεία, τα οποία είχαν καθορισθεί⁴³. Πολίτες και στρατιώτες είχαν γίνει ένα σώμα, με τους πρώτους εν μέσω απερίγραπτου ενθουσιασμού και συγκίνησης, μοιραία, να ακολουθούν τα αήματα προς τα σημεία που θα καταλάμβαναν.

Μαζί με τους Σμυρνιούς πανηγύριζαν αυτή την ένδοξη ημέρα και οι Έλληνες του ελληνικού Βασιλείου. Ο αθηναϊκός τύπος με διθυραμβικά πρωτοσέλιδα και άρθρα κράτησε ενήμερους τους πολίτες από την πρώτη στιγμή. Η εφημερίδα *ΕΜΠΡΟΣ* αναφέρει «Σεισμός χαράς εθνικής συνεκλόνησε χθες τα εσώτατα σπλάχνα της την Ελληνικήν ψυχήν. Σεισμός εθνικής ζωής, σεισμός ελληνικής ελευθερίας[...]»⁴⁴. Η *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ* τιτλοφορεί το πρωτοσέλιδό της «ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΣΑΤΕ. Η ΩΡΑΙΑ ΣΜΥΡΝΗ ΑΠΟ ΧΘΕΣ ΕΓΕΙΝΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗ»⁴⁵. Συναισθηματικό είναι και το πρωτοσέλιδο των *ΚΑΙΡΩΝ* που χαρακτηρίζουν την κατάληψη της Σμύρνης ως «αποκατάσταση του έθνους»⁴⁶. Το γεγονός

⁴¹ Ροδάς, Μ. (1950), *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922). Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα: Λαβύρινθος, σς. 62-63

⁴² Ροδάς, Μ. ο.π. σς. 66-67

⁴³ Τηλεγράφημα Ζαφειρίου προς Πρόεδρο Κυβερνήσεως και Αρχιστράτηγο Παρασκευόπουλο, 353, 2 Μαΐου 1919, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1919/αταξινόμητο, Φάκελος Σμύρνης Απρίλιος-Ιούλιος 1919. Σύμφωνα με το στρατιωτικό σχεδιασμό που είχε πραγματοποιηθεί το προηγούμενο βράδυ της απόβασης, το κάθε τμήμα των Συνταγμάτων της Μεραρχίας θα καταλάμβανε διαφορετικά σημεία μέσα στην πόλη της Σμύρνης. Για τον αναλυτικό σχεδιασμό και τις λεπτομέρειες της απόβασης, Βλ. Δρακόπουλος, Ιω. ο.π. σς. 60-62

⁴⁴ Εφημερίδα *ΕΜΠΡΟΣ*, αρ. φύλλου 8099, 2 Μαΐου 1919, σ.1

⁴⁵ Εφημερίδα *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ*, αρ. φύλλου 113.687, 2 Μαΐου, σ.1

⁴⁶ Εφημερίδα *ΚΑΙΡΟΙ*, αρ φύλλου 399(10397), 2 Μαΐου, σ.1

έτυχε θερμής υποδοχής και από την αντιβενιζελική εφημερίδα *ΠΟΛΙΤΕΙΑ* αλλά με πιο συγκρατημένο ύφος⁴⁷.

Η συγκινητική και πανηγυρική ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια της αποβίβασης του ελληνικού στρατού, θα επισκιάζόταν σύντομα με τα αιματηρά επεισόδια που ξέσπασαν μεταξύ του ελληνικού στρατού και των Τούρκων αντιστασιακών. Τα γεγονότα μαρτυρούσαν κατά κάποιο τρόπο την επικινδυνότητα του εγχειρήματος που είχε αναλάβει το ελληνικό κράτος.

⁴⁷ Εφημερίδα *ΠΟΛΙΤΕΙΑ*, αρ. φύλλου 626, 2 Μαΐου, σ.1

2.2.1. Τα επεισόδια μεταξύ του Ελληνικού Στρατού και των Τούρκων και ο ρόλος των Συμμάχων.

Αφού ολοκληρώθηκε η αποβίβαση όλων των τμημάτων της Μεραρχίας, αυτό που θα ακολουθούσε ήταν η περικύκλωση της πόλης με την κατάληψη συγκεκριμένων στρατηγικών σημείων. Κατά τις 10.30, ενώ το 1^ο και 2^ο Τάγμα Ευζώνων βάδιζαν προς το μέρος το οποίο θα καταλάμβαναν, ακούστηκε ένας πυροβολισμός και αμέσως οι Ευζώνες δέχθηκαν πυκνά πυρά από τους Στρατώνες του τουρκικού στρατού αλλά και από το Διοικητήριο (Βλ. χάρτη).

ii Χάρτης της Πόλης της Σμύρνης με τα σημαντικότερα σημεία της πόλης. Είναι αριθμημένα και τα σημεία απ' όπου πέρασαν τα τμήματα των Ευζώνων, τα οποία δέχθηκαν τα τουρκικά πυρά. Ο Χάρτης είναι διαθέσιμος στο: <https://goulimenos.info/el/erqa/alla-erqa/protos-xartis-smyrnis>

Τα Τάγματα βρέθηκαν στη μέση των τουρκικών πυρών, όπως και το πλήθος που ακολουθούσε. Οι πολίτες πανικόβλητοι διασκορπίστηκαν ανακόπτοντας την πορεία του υπόλοιπου Συντάγματος. Η τουρκική ενέδρα είχε εκδηλωθεί με άκαιρη βιασύνη και αυτό συντέλεσε στο να ανασυνταχθεί εγκαίρως το απόσπασμα και να ανταποδώσει τα πυρά. Οι

Έλληνες τσολιάδες κατάφεραν μέσα σε περίπου μία ώρα να ελέγξουν την κατάσταση και να θέσουν τέλος στη συμπλοκή, συλλαμβάνοντας πάνω από δύο χιλιάδες Τούρκους ενόπλους και άοπλους του στρατού αλλά και πολίτες. Μεταξύ των συλληφθέντων και ο διοικητής της Σμύρνης Ναδήρ Πασάς⁴⁸.

Από τη συμπλοκή δεν θα μπορούσαν να λείπουν οι νεκροί και οι τραυματίες και για τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Ωστόσο, εξ' αιτίας της δυσκολίας της στιγμής και του πλήθους των αντιφατικών μαρτυριών της εποχής, είναι απίθανο να αναφερθεί ο ακριβής αριθμός των θυμάτων. Επιπλέον, τα επεισόδια δεν περιορίστηκαν μόνο στο μέρος που ακούστηκε ο πρώτος πυροβολισμός και ξεκίνησε η συμπλοκή⁴⁹, αλλά επεκτάθηκαν σχεδόν σε όλη την παραλιακή οδό. Οι εκθέσεις των μετέπειτα ανακριτικών επιτροπών, τόσο της διασυμμαχικής όσο και της ελληνικής, οι οποίες βασίστηκαν στους αυτόπτες μάρτυρες, αναφέρουν πως τα θύματα συνολικά την μέρα της απόβασης ήταν τουλάχιστον εκατό⁵⁰.

Τα επεισόδια που εκτυλίχθηκαν κατά τη διάρκεια της απόβασης απέδειξαν πως οι Τούρκοι θα αντιστέκονταν δυναμικά στην ελληνική προσπάθεια. Παρόλα αυτά, η αρνητική εικόνα της Ελλάδας προς τη διεθνή κοινή γνώμη με τις αυθαιρεσίες του ελληνικού στρατού στους αιχμαλώτους και τους αμάχους, αλλά κυρίως ο ρόλος των Συμμάχων κατά την αποβίβαση, έχουν βαρύνουσα σημασία. Ως προς το πρώτο, οι Έλληνες στρατιώτες ασφαλώς διέπραξαν εγκλήματα. Οι βιαιότητες κατά των αιχμαλώτων, σε αρκετές περιπτώσεις ήταν υπερβολικές, οι τελευταίοι ωστόσο, είχαν μετατρέψει την ιστορική στιγμή των Ελλήνων στρατιωτών και πολιτών, σε μακελειό. Όσο για τους αμάχους, αμφισβητείται η αθωότητα τους, αφού αρκετοί είχαν παρεισφρήσει στο πλήθος μεταφέροντας πιστόλια και μαχαίρια, όντας προετοιμασμένοι από το προηγούμενο βράδυ για αντίσταση. Είναι πιθανό, μάλιστα, ο πρώτος πυροβολισμός να προήλθε από το πλήθος⁵¹.

Όσο για τους Συμμάχους, φέρουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης για την εξέλιξη των πραγμάτων κατά την αποβίβαση. Μπορεί κατά την λήψη της απόφασης για την κατάληψη της Σμύρνης από την Ελλάδα να διακοίνωσαν, πως ο ελληνικός στρατός θα έχει όλη την

⁴⁸ Δρακόπουλος, Ιω. ο.π. σσ. 64

⁴⁹ Στο μέρος όπου ενεπλάκησαν τα δύο τάγματα επί του Διοικητηρίου και των Στρατώνων, οι ελληνικές απώλειες ανέρχονταν σε 2 νεκρούς στρατιώτες και 9 τραυματίες πολίτες. Οι τουρκικές απώλειες ανέρχονταν σε 5 νεκρούς στρατιώτες και 16 τραυματίες (οπλίτες και αξιωματικοί). Επιπλέον, υπήρξαν 47 νεκροί και τραυματίες διαφόρων εθνοτήτων. Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 'ΙΕ*, οπ. σσ. 117-118

⁵⁰ Τον Ιούλιο του 1919, ο Συνταγματάρχης Αλέξανδρος Μαζαράκης στην επιστολή του προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο σχετικά με τα γεγονότα της 2ας Μαΐου, αναφέρει μεταξύ άλλων ότι τα θύματα της πρώτης μέρας και για τις δύο πλευρές ήταν τουλάχιστον 100, ενώ 15-20 Τούρκοι θανατώθηκαν κατά τη σύλληψή τους. Το ίδιο αναφέρει και ο Arnold Toynbee στο βιβλίο του *The Western Question in Greece and Turkey*. Για την επιστολή Μαζαράκη Βλ., Επιστολή Α. Μαζαράκη προς Ελ. Βενιζέλο, 15 Ιουλίου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου 21, Τεκμήριο 50. Βλ. επίσης, Toynbee, A. (1922), *The Western Question in Greece and Turkey*, London: Constable and Company, pp. 390-393

⁵¹ Giles, M. (2008), *Χαμένος Παράδεισος*, Αλ. Καλοφωλιάς (μετάφ.), Αθήνα: ΜΙΝΩΑΣ, σσ.171-172

ευθύνη της επιχείρησης, ωστόσο, ήταν υποχρεωμένοι να απομακρύνουν ή τουλάχιστον να αφοπλίσουν τον τουρκικό στρατό της Σμύρνης σύμφωνα με την Ανακωχή του Μούδρου. Η παρουσία του τουρκικού στρατού εξήπτε τον φανατισμό του τουρκικού λαού⁵². Οι «σύμμαχοι» Ιταλοί, είχαν καλλιεργήσει το έδαφος, έτσι ώστε να λάβουν τα γεγονότα αυτήν την έκταση. Μπορεί οι φήμες να εμπλέκουν τον ταγματάρχη Καροσσίνι με τον πρώτο πυροβολισμό που ακούστηκε⁵³, είναι όμως αναμφισβήτητο πως η απελευθέρωση των κατοίκων από τις φυλακές, ανεξαρτήτως εθνικότητας, θα έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια και ηρεμία, όπως και έγινε, της απόβασης. Επιπλέον, η επιμονή του Ιταλού ναυάρχου, ζητώντας άδεια από τον ναύαρχο Calthorpe να επέμβει με το άγημά του, ώστε να αποκαταστήσει την τάξη, είναι σαν να γνώριζε το τι θα ακολουθήσει. Μάλιστα το άγημα ετοιμάστηκε και επιβιβάστηκε ταχύτατα, αμέσως μετά τον πρώτο πυροβολισμό⁵⁴.

Η ελληνική διοίκηση, από την άλλη, έλαβε όλο το βάρος των ευθυνών και άμεσα (δύο μέρες αργότερα) συστήθηκαν στρατοδικεία δικάζοντας μόνο Έλληνες. Δύο εύζωνες και ένας πολίτης καταδικάστηκαν σε θάνατο. Πράγματι η ελληνική διοίκηση ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τα γεγονότα, εξ' αιτίας του λανθασμένου σχεδιασμού και πραγμάτωσης της αποβίβασης. Για το λόγο αυτό, αργότερα, θα κατηγορηθούν και θα αντικατασταθούν ο διοικητής της Μεραρχίας Ν. Ζαφειρίου και ο διοικητής του 1^{ου} Συντάγματος Ευζώνων Διον. Σταυριανόπουλος. Τα μέτρα που έλαβε η ελληνική διοίκηση είχαν πολιτικό χαρακτήρα, αφού έπρεπε να κατευνάσει τα πνεύματα των Τούρκων και ταυτόχρονα να δείξει στους Συμμάχους την αμεροληψία της, με τις αυστηρές ποινές προς τους Έλληνες⁵⁵.

Παρά την κρισιμότητα της κατάστασης εντός της πόλης της Σμύρνης, αλλά και των περιχώρων της, απόρροια των διαρκών απειλών από τους Τούρκους, η τάξη αποκαταστάθηκε πλήρως εντός τριών ημερών⁵⁶, με την συνδρομή του ελληνικού στρατού που είχε αναλάβει την αστυνόμευση της πόλης. Τις επόμενες μέρες θα μετέβαιναν στην Σμύρνη ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, Εμμ. Ρέπουλης, και ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου, Αριστείδης Στεργιάδης, ο οποίος θα ασκούσε χρέη Υπατου Αρμοστή. Συνεπώς θα αναλάμβανε ευρείες διοικητικές και διπλωματικές δικαιοδοσίες⁵⁷.

⁵² Ροδάς, Μ., ο.π. σσ.70-71

⁵³ Giles, M., ο.π. σσ. 172

⁵⁴ Ροδάς, Μ. στο ίδιο

⁵⁵ Καργάκος, Σ., ο.π. σσ. 189-200

⁵⁶ Τηλεγράφημα Ζαφειρίου προς Βενιζέλο, 1280, 18 Μαΐου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου, Τεκμήριο 71

⁵⁷ Ροδάς, Μ., ο.π. σσ. 78

2.2.2. Η προέλαση του ελληνικού στρατού.

Λίγες ημέρες μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τα ελληνικά στρατεύματα, οι Ιταλοί αποβιβάστηκαν στην Νέα Έφεσο (Κουσάντασι) και κινούταν βόρεια προς το Αγιασουλούκ, αποσκοπώντας στην κατάληψη της σιδηροδρομικής γραμμής Σμύρνης-Αϊδινίου. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις αναφορές που έφθαναν στην ελληνική διοίκηση για την συσπείρωση των αντιστασιακών οργανώσεων σε περιοχές πολύ κοντά στην Σμύρνη (Μαγνησία, Οδεμήσιο, Αϊδίνιον, Πέργαμος κ.α.), ανάγκασαν τον Βενιζέλο να ζητήσει την άδεια από τους Συμμάχους, για επέκταση της ζώνης κατοχής, από τις Κυδωνίες (Αϊβαλί)-βορειοδυτικά της Σμύρνης- μέχρι την περιοχή του Αγιασουλούκ στα νοτιοδυτικά⁵⁸. Το ίδιο ανακοίνωσε και ο Μαυρουδής στο ναύαρχο Calthorpe, με τον τελευταίο να μην έχει αντίρρηση ως προς την επέκταση της ζώνης από τον ελληνικό στρατό, σε περιοχές όπου απειλείται η τάξη⁵⁹.

Για το σκοπό αυτό, όμως, ο στρατός της Σμύρνης χρειαζόταν άμεσα ενισχύσεις, ώστε να μην εξασθενήσει η ισχύς του, εξ' αιτίας των πολλαπλών επιχειρησιακών μετώπων προς βορρά, νότο και ανατολή. Από τις πρώτες μέρες του στην Σμύρνη, ο Στεργιάδης επισήμανε την ανάγκη ενίσχυσης του στρατού κατοχής, αφού είχε αρχίσει ήδη η προέλαση του στις περιοχές, όπου η απειλή για την πόλη της Σμύρνης ήταν ορατή⁶⁰. Η κατάσταση, ωστόσο, δεν επέτρεπε περαιτέρω χρονοτριβή. Από τη μία η τουρκική αντίσταση, που είχε ήδη αρχίσει να συγκροτείται, και από την άλλη οι ιταλικές μηχανορραφίες, που υπέσκαπταν τη θετική έκβαση του εγχειρήματος. Ο ελληνικός στρατός έπρεπε να δράσει άμεσα.

Από την επομένη της απόβασης, το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα καταλάμβανε τα γύρω από την Σμύρνη φρούρια, τα χωριά που βρίσκονταν σε ακτίνα λίγων χιλιομέτρων από την πόλη, αλλά και τις περιοχές της σμυρναϊκής περιφέρειας, οι οποίες ήταν απαραίτητες για την άμυνα της Σμύρνης. Στις 9 Μαΐου (π.η) ο συνταγματάρχης Ζαφειρίου ανακοινώνει στον Βενιζέλο την αναίμακτη κατάληψη του Νυμφαίου όρους και της Μαινεμένης. Παράλληλα, ξεκίνησε η προετοιμασία του στρατού για την κατάληψη του Αϊδινίου⁶¹. Μέχρι την 20^η Μαΐου, ο στρατός είχε καταλάβει όλες τις περιοχές, κυρίως ανατολικά και

⁵⁸ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΕ', ο.π. σσ.119-120

⁵⁹ Τηλεγράφημα Μαυρουδή προς Βενιζέλο, 1304, 21 Μαΐου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου 18, Τεκμήριο 107

⁶⁰ Τηλεγράφημα Στεργιάδη προς Υπουργείο Εξωτερικών, 4628, 16 Μαΐου 1919, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1919/αταξινόμητο, Φάκελος Σμύρνης Απρίλιος-Ιούλιος 1919

⁶¹ Τηλεγράφημα Συνταγματάρχη Ζαφειρίου προς Ελ. Βενιζέλο, 1316, 23 Μαΐου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου 18, Τεκμήριο 125

νότια της Σμύρνης που είχαν στρατηγική σημασία. Είχε καταφέρει, μάλιστα, σε πολλές από αυτές να αποφύγει την σύγκρουση, όπως για παράδειγμα στο Αϊδίνιο, όπου παρά την ύπαρξη των άτακτων κοντά στην περιοχή, το 4^ο Σύνταγμα Πεζικού κατέλαβε την περιοχή χωρίς επεισόδια⁶².

Η περίπτωση του Αϊδινίου δεν αποτελεί τον κανόνα στις πολεμικές επιχειρήσεις που πραγματοποιήθηκαν το 1919, αφού σε άλλες περιοχές οι Έλληνες στρατιώτες χρειάστηκε να συγκρουστούν με τις ομάδες των Τούρκων ανταρτών. Στις Κυδωνίες η μικρή τουρκική αντίσταση κάμφθηκε, με τους Τούρκους άτακτους να τρέπονται σε φυγή. Στο Οδεμήσιο η σύγκρουση ήταν πιο έντονη. Οι Τούρκοι είχαν σοβαρές απώλειες με αποτέλεσμα την άτακτη υποχώρησή τους⁶³.

Εν τω μεταξύ, ο στρατός κατοχής είχε ενισχυθεί σημαντικά μέχρι το τέλος του Μαΐου⁶⁴ και αυτό έδωσε την ευκαιρία για την επέκτασή του -χωρίς την άδεια των συμμάχων- προς το Αξάριο (Βόρεια της Μαγνησίας) και στο Ναζλί (Ανατολικά του Αϊδινίου), περιοχές οι οποίες εξυπηρετούσαν την βέλτιστη οργάνωση της άμυνας στα ήδη κατεχόμενα εδάφη. Μετά από παρέμβαση του Βρετανού ναυάρχου Calthorpe, για να μην δημιουργηθούν επιπλέον προστριβές με τους Ιταλούς, τα ελληνικά στρατεύματα εγκατέλειψαν αυτές τις περιοχές. Άμεσα παρενέβη και ο Βενιζέλος, ο οποίος υπενθύμισε στον Ύπατο Αρμοστή, πως οι περαιτέρω προελάσεις θα πρέπει να εξουσιοδοτούνται από τους Συμμάχους, ενώ η παραβίαση των συμφωνηθέντων θα δυσχέραινε την θέση της Ελλάδας στο Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο⁶⁵.

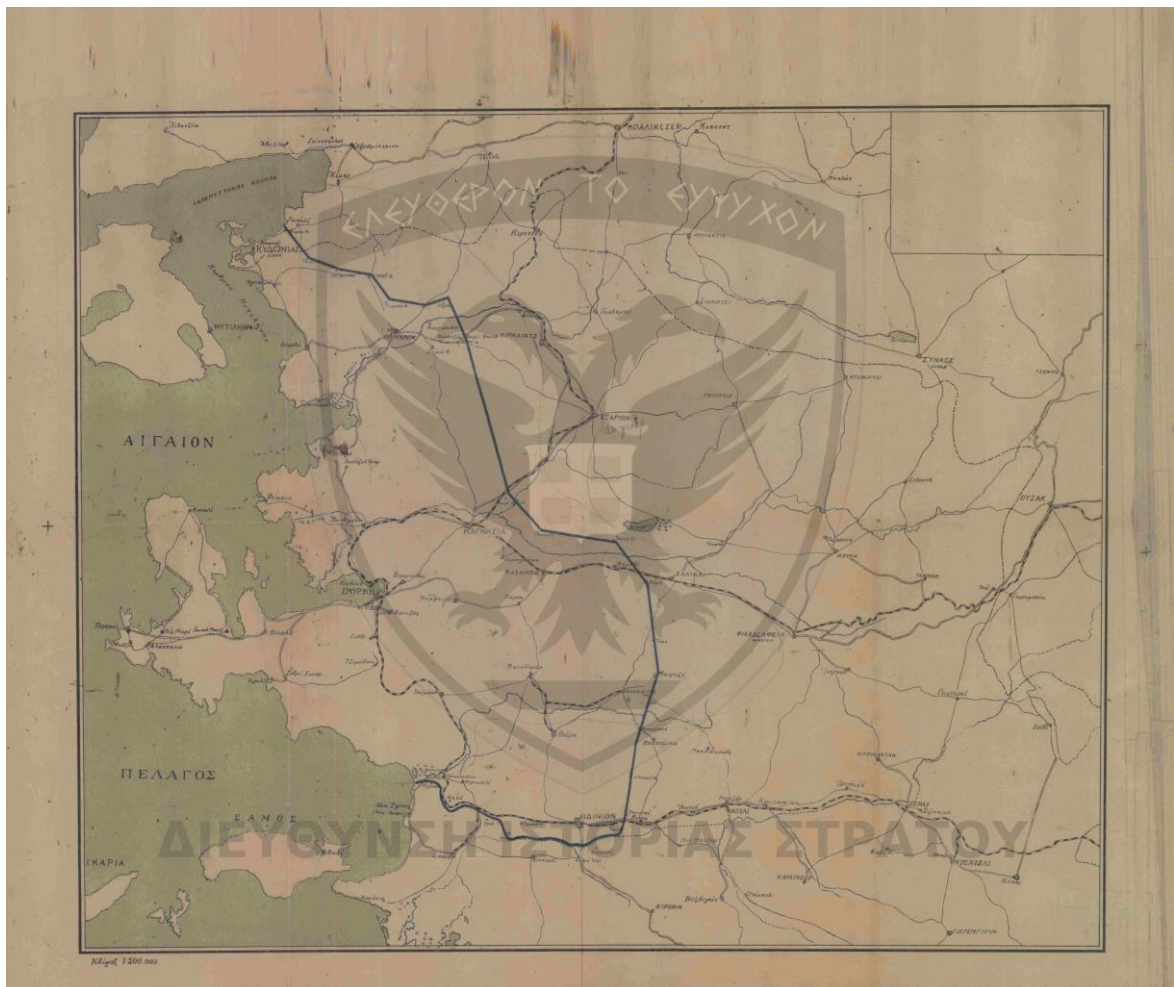
Μέσα σε είκοσι μέρες είχε καταληφθεί από τον ελληνικό στρατό, η περιφέρεια που θα επιδικασθεί στην Ελλάδα το 1920 με τη Συνθήκη των Σεβρών (Βλ. χάρτη παρακάτω). Η παρέμβαση των Συμμάχων, στην ουσία, έθεσε τέλος στις επιθετικές ενέργειες του ελληνικού στρατού.

⁶² Τηλεγράφημα Συνταγματάρχη Ζαφειρίου προς τον Βενιζέλο, 1346, 26 Απριλίου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου 18, Τεκμήριο 157

⁶³ Τηλεγράφημα Συνταγματάρχη Ζαφειρίου προς Ελ. Βενιζέλο, 1392, 2 Ιουνίου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου 19, Τεκμήριο 14

⁶⁴ Μέχρι τέλος Μαΐου είχαν φτάσει στην Σμύρνη το 5^ο και 6^ο Σύνταγμα Αρχιπελάγους, το 8^ο Σύνταγμα Κρητών, το οποίο θα ασκούσε χρέη χωροφυλακής και το 3^ο Σύνταγμα Ιππικού. Βλ. Ιστορία Ελληνικού Έθνους ΙΕ', ο.π. σσ. 120

⁶⁵ Τηλεγράφημα Ελ. Βενιζέλου προς τον Στεργιάδη, 1437, 24 Ιουνίου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου 20, Τεκμήριο 53

iii Αρχείο ΔΙΣ, F427-SFB-D4_2 ΧΑΡΤΕΣ ΟΡΙΑ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗΣ ΖΩΝΗΣ ΥΠΟ ΣΤΡΑΤΟΥ

Το καλοκαίρι του 1919 θα αποτελούσε πρόκληση για την Ελλάδα. Ήδη από την 1^η Ιουνίου είχε αρχίσει η τουρκική αντεπίθεση. Στην Πέργαμο συγκεντρώθηκε ισχυρή τουρκική δύναμη και επιτέθηκε στη φρουρά της πόλης. Οι ελληνικές δυνάμεις υποχώρησαν προς την Μαινεμένη. Χρειάστηκε να αποσταλούν ενισχύσεις μέσω των Κυδωνιών για να απομακρυνθούν οι Τούρκοι αντάρτες, οι οποίοι είχαν ενισχυθεί και από οπλισμένους πολίτες αλλά και από μονάδες του πυροβολικού⁶⁶, για να ανακαταληφθεί η Πέργαμος μετά από μάχη 14 ωρών και εκατέρωθεν απώλειες⁶⁷.

Στο νότιο τμήμα της κατεχόμενης ζώνης, οι ελληνικές μονάδες και οι ελληνικός πληθυσμός θα εμπλέκονταν σε αιματηρές περιπέτειες στην περιοχή του Αϊδινίου. Στις 11 Ιουνίου οι Τούρκοι αντάρτες κατέλαβαν τους γύρω λόφους, αλλά μετά από πολύωρη μάχη

⁶⁶ Νίδερ προς Ελ. Βενιζέλο, 1525, 17 Ιουνίου 1919, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου 19, Τεκμήριο 154

⁶⁷ Τηλεγράφημα Νίδερ σχετικά με την ανακατάληψη της Περγάμου από τον ελληνικό στρατό, 1612, 7/20 Ιουνίου 1919, ΕΛΙΑ, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Φακέλου 5, Τεκμήριο 73

εκδιώχθηκαν. Στις 16 Ιουνίου, νέο τουρκικό κύμα επίθεσης πραγματοποιήθηκε και περικύκλωσε την πόλη του Αϊδινίου. Την επομένη το σύνταγμα της φρουράς, υπό τον αντισυνταγματάρχη Σχοινά, υποχώρησε παρά την αντίθετη διαταγή του Α΄ Σώματος Στρατού⁶⁸. Τις επόμενες μέρες η πόλη και ο άμαχος πληθυσμός του Αϊδινίου θα βιώσουν μια κατάσταση αντεκδίκησης. Ακραίες πράξεις βίας και εγκλήματα θα διαπραχθούν από τους μεν Τούρκους κατά την εισβολή τους στην πόλη, από τους δε Έλληνες κατά την ανακατάληψη της, στις 20 Ιουνίου, και την εκδίωξη των Τούρκων.

Το υπόλοιπο καλοκαίρι του 1919, τα ελληνικά στρατεύματα θα αντιμετώπιζαν τις επιθετικές ενέργειες των τσετών σε όλο το μήκος της κατεχόμενης ζώνης, ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν συχνές προστριβές με τον ιταλικό στρατό κατοχής. Μέχρι τα τέλη του 1919, ο στρατός της Μικράς Ασίας, εκτός από κάποιες αναγνωριστικές ενέργειες που πραγματοποιούσε, είχε καθηλωθεί στα όρια που είχαν υπαγορεύσει οι Σύμμαχοι στην ελληνική διοίκηση, αφού δεν επέτρεπαν περαιτέρω επιθετικές ενέργειες εκτός των καθορισμένων ορίων⁶⁹.

2.3. Η μεταβολή της διεθνούς κατάστασης.

Το πρώτο βήμα για την επίτευξη των αλυτρωτικών στόχων του ελληνικού βασιλείου είχε πραγματοποιηθεί. Τώρα απέμενε μόνο η υπογραφή μιας συνθήκης η οποία θα επικύρωνε νομικά όσα είχε καταφέρει ο ελληνικός στρατός στη Σμύρνη και στα περίχωρα, ενώ ταυτόχρονα θα έθετε τέλος στον πόλεμο. Η Συνθήκη αυτή θα υπογραφεί το καλοκαίρι του 1920 στις Σέβρες του Παρισιού. Πριν γίνει, ωστόσο, αναφορά στην Συνθήκη των Σεβρών και το τι προέβλεπε, κρίνεται αναγκαίο, στο σημείο αυτό, να αναφερθεί το διεθνές πολιτικό σκηνικό που διαμορφώθηκε από την κατάληψη της Σμύρνης και τις πρώτες επιχειρησιακές επιτυχίες των ελληνικών στρατευμάτων, μέσα στο οποίο υπογράφηκε η Συνθήκη αλλά και που έθεσε τις βάσεις για τις εξελίξεις της Μικρασιατικής εκστρατείας τα επόμενα χρόνια.

Από το καλοκαίρι του 1919 η διεθνής κατάσταση είχε αρχίσει να μεταβάλλεται με τρόπο που δεν εξυπηρετούσε τα ελληνικά συμφέροντα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής ακολούθησαν μια πολιτική απομονωτισμού μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Οι Αμερικανοί αρνήθηκαν να επικυρώσουν τη συνθήκη ειρήνης με τους Γερμανούς και τη Συνθήκη εγγυήσεων προς τους Γάλλους, γεγονός το οποίο συνεπαγόταν με την άρνησή τους για οποιεσδήποτε δεσμεύσεις έναντι των Γάλλων. Λόγω της εξάρτησης τους από τις

⁶⁸ Ημερολόγιο επιχειρήσεων Μικράς Ασίας από καταλήψεως Σμύρνης μέχρι 9 Νοεμβρίου 1920, Αρχείο Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, F400-SFE-D1

⁶⁹ Ημερολόγιο επιχειρήσεων Μικράς Ασίας, ο.π.

ΗΠΑ, οι Βρετανοί αρνήθηκαν εξίσου να δεσμευτούν προς τους Γάλλους. Η απόφαση αυτή των Βρετανών δυσχέρανε τις σχέσεις Αγγλίας-Γαλλίας⁷⁰. Η εξέλιξη αυτή θα έχει άμεσες επιπτώσεις στα ελληνικά συμφέροντα στη Μικρά Ασία, αφού πλέον η γαλλική πολιτική θα ανταγωνίζεται τα βρετανικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή και θα βλέπει την Ελλάδα ως όργανο του βρετανικού ιμπεριαλισμού.

Σταδιακά η πολιτική της Γαλλίας θα ακολουθήσει μια φιλοτουρκική στάση και θα επεδίωκε τη σύσφιξη σχέσεων με το νέο τουρκικό καθεστώς. Τα φιλοτουρκικά αισθήματα της γαλλικής πολιτικής θα εμφανίζονταν το καλοκαίρι του 1919, όταν θα φαινόταν η δυσκολία και η επικινδυνότητα του μικρασιατικού εγχειρήματος⁷¹ και θα μεταστρεφόταν ολοκληρωτικά με την πτώση του Clemenceau και την άνοδο του Millerand στην εξουσία.

Η νέα κυβέρνηση υιοθέτησε μία νέα πολιτική, η οποία μεταμόρφωσε τη Γαλλία σε υπερασπιστή της τουρκικής εδαφικής ακεραιότητας προκειμένου να εξασφαλιστούν τα γαλλικά αποικιακά, οικονομικά σχέδια. Έτσι πολύ πριν την υπογραφή της οριστικής Συνθήκης με τους Τούρκους, η Γαλλία άρχισε κάποιες πρώτες επαφές με τους κεμαλικούς και υπήρχαν ενδείξεις πως σύντομα τα γαλλικά στρατεύματα θα αποχωρούσαν από την Κιλικία, με αντάλλαγμα εγγυήσεις για τα οικονομικά συμφέροντα τους Παρισίου στην περιοχή⁷². Αυτό θα ήταν ιδιαίτερο επιζήμιο για την ελληνική εκστρατεία στη Μικρά Ασία, αφού τα τουρκικά στρατεύματα, που ήταν απασχολημένα στην περιοχή της Κιλικίας, θα στρέφονταν στο μέτωπο της ελληνικής ζώνης κατοχής.

Μεταστροφή έναντι του μικρασιατικού ζητήματος υπήρξε και στο Λονδίνο. Μετά τα πρώτα δείγματα της τουρκικής αντίστασης το καλοκαίρι του 1919, έγιναν ορατές οι πρώτες βρετανικές επιφυλάξεις για την ελληνική κατοχή. Μπορεί ο ελληνικός στρατός να αποβιβάστηκε στη Σμύρνη με τις ευλογίες της βρετανικής κυβέρνησης, ωστόσο, οι πρώτες τουρκικές αντεπιθέσεις προκάλεσαν έντονες αμφιβολίες στους κόλπους του βρετανικού στρατιωτικού επιτελείου. Σε αναφορές, οι Βρετανοί ναύαρχοι ζητούσαν την επανεξέταση της βρετανικής πολιτικής στη Μικρά Ασία. Αρκετοί από αυτούς υποστήριζαν, πως έπρεπε να αποσυρθούν τα ελληνικά στρατεύματα προς εξομάλυνση της κατάστασης⁷³.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, είναι ο Βρετανός ναύαρχος Richard Webb, ο οποίος με επιστολή του από την Κωνσταντινούπολη ανέφερε, πως η ελληνική απόβαση στην Σμύρνη

⁷⁰ Κούμας, Εμμ., ο.π.

⁷¹ Σακελλαρόπουλος, Κων., (2009), *Η Σκιά της Δύσεως*, Αθήνα: ΕΚΑΤΗ, σσ.84-92

⁷² Μουρέλος, Γ., (1983), «Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, σσ.212-215

⁷³ Ριζάς, Σ., ο.π. σσ.114-115

είναι η αιτία των συνεχών σφαγών ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους, ενώ τόνιζε την ανάγκη για άμεση υπογραφή ειρήνης⁷⁴. Με νέα επιστολή του προς τον λόρδο Curzon, επισήμανε πως οι Σύμμαχοι και η οθωμανική εξουσία αδυνατούσαν να διαχειριστούν τη δυσχερή κατάσταση που είχε προκληθεί από την παρουσία των Ελλήνων και των Ιταλών στη δυτική Μικρά Ασία και πρότεινε την επανεξέταση των αποφάσεων του Ανώτατου Συμβουλίου, σχετικά με το μικρασιατικό ζήτημα, αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο απόσυρσης των Ελλήνων και των Ιταλών από τις επίμαχες περιοχές⁷⁵. Την απομάκρυνση των Ελλήνων και των Ιταλών υποστήριξε και ο ναύαρχος John Michael de Rebeck, ώστε να εξομαλυνθεί η κατάσταση και να μειωθούν οι αντιδράσεις των εθνικιστών⁷⁶.

Παρά τους προβληματισμούς που εξέφρασαν οι ναύαρχοι με τις επιστολές τους, ο Lloyd George, ως βαρύνοντας παράγοντας στη διαμόρφωση της βρετανικής πολιτικής, στήριζε την ελληνική προσπάθεια ως προς το ζήτημα της Μικράς Ασίας. Πίστευε, πως εφόσον η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε διαλυθεί, είχε εκλείψει και η οποιαδήποτε δυνατότητα αντίστασης εκ μέρους του τουρκικού στοιχείου⁷⁷.

Εκείνοι που δεν άλλαξαν την εξωτερική τους πολιτική προς το ζήτημα της Ανατολής, ήταν οι Ιταλοί. Η τακτική των προκλήσεων απέναντι στην Ελλάδα θα συνεχιστεί, όπως και η παροχή προνομίων στους Τούρκους αντάρτες. Η ιταλική πολιτική θα συνέχιζε, μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, να επιδιώκει την επαναφορά των συμφωνιών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που θα της παρείχαν εκτεταμένα εδαφικά οφέλη. Στο εξής, θα υιοθετήσει μια ξεκάθαρα φιλοτουρκική στάση και προτεραιότητά της θα είναι η σύσφιγξη σχέσεων με τον Κεμάλ⁷⁸.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός προσπάθησε να μειώσει το χάσμα ανάμεσα στα δύο συμμαχικά κράτη. Στις 16/29 Ιουλίου 1919 υπογράφηκε η ελληνοϊταλική συμφωνία, γνωστή ως «Σύμφωνο Βενιζέλου-Τιττόνι». Ο Έλληνας πρωθυπουργός και Υπουργός εξωτερικών της Ιταλίας χρειάστηκαν δυο εβδομάδες για να λύσουν τις διαφορές, ως προς τις εδαφικές

⁷⁴ Letter from Admiral Webb to Sir R. Graham, Constantinople, June 28, 1919, unnumbered, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume IV*, London: Her Majesty's Stationary Office, pp: 654-656

⁷⁵ Admiral Webb to Earl Curzon, 1457, Constantinople, August 17, 1919, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, ο.π., pp. 730-732

⁷⁶ Telegraph Admiral Sir J. de Robeck to Earl Curzon, 1831, Constantinople, September 17, 1919, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, ο.π., pp. 763-765

⁷⁷ Ριζάς, Σ., ο.π. σσ.123-124

⁷⁸ Φιλίππης, Δημ. (2005), «Μια μυστική και μια επίσημη ελληνο-ιταλική συμφωνία», στο: Δημ. Φιλίππης (επίμ.) *Διδακτορική Διατριβή: Οι σχέσεις Ελλάδας-Ιταλίας 1919/20-1940 και η εμπλοκή της Ισπανίας*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σσ. 33-53, (δημοσιεύθηκε Οκτώβριος 2005), διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/27201>

διεκδικήσεις τους, μέσα από μια σειρά αμοιβαίων υποχωρήσεων⁷⁹. Η συμφωνία αυτή ήταν ικανοποιητική για την Ελλάδα, αλλά όπως αποδείχθηκε ήταν εύθραυστη⁸⁰.

2.3.1. Η Διασυμμαχική Ανακριτική Επιτροπή.

Οι Ευρωπαίοι Σύμμαχοι είχαν αλλάξει πλέον πολιτική σε σχέση με την ελληνική κατοχή στην Μικρά Ασία. Αυτό έγινε φανερό στην ελληνική πλευρά με δυσάρεστο τρόπο, έπειτα από τα πορίσματα της Συμμαχικής ανακριτικής επιτροπής. Αποτελούμενη από τους εκπροσώπους των Συμμάχων, αλλά χωρίς Έλληνα εκπρόσωπο -παρά μόνο ως παρατηρητή των ανακρίσεων- σκόπευε στη διερεύνηση των επεισοδίων κατά την απόβαση στη Σμύρνη, αλλά και των αυθαιρεσιών του ελληνικού στρατού κατά την πρώτη περίοδο της επέκτασης της ζώνης κατοχής. Το πόρισμα ήταν κόλαφος για την Ελλάδα, αφού απέδιδε τις ευθύνες των σφαγών στην ελληνική διοίκηση και το στρατό⁸¹.

Η Διασυμμαχική Επιτροπή κατήγγειλε την άνευ συμμαχικής άδειας προέλαση του ελληνικού στρατού προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας και συμπέρανε πως η ελληνική κατοχή έπρεπε να τερματισθεί και να αντικατασταθούν τα ελληνικά στρατεύματα από Συμμαχικά, διότι η Ελλάδα θα ήταν αδύνατο να ανταπεξέλθει, μόνη της, στις ανάγκες του εγχειρήματος. Στις συζητήσεις μάλιστα που ακολούθησαν, ο Clemanceau επέστησε την προσοχή στους Έλληνες, ότι δεν θα έπρεπε να φέρονται ως κατακτητές στη Μικρά Ασία⁸².

Επιστέγασμα του έργου της επιτροπής, ήταν η «Γραμμή Μίλν», διαχωριστική γραμμή των ελληνικών και τουρκικών στρατευμάτων που πρότεινε ο στρατηγός George Milne στο Ανώτατο Συμβούλιο⁸³. Η διαταγή για τα όρια της κατεχόμενης ζώνης συνοδευόταν με την απαγόρευση για περαιτέρω προέλαση του ελληνικού στρατού, παρά μόνο για την καταδίωξη των άτακτων έως 1.5χλμ από τις ελληνικές γραμμές. Η άρση της απαγόρευσης πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1920, ωστόσο, μέχρι τότε είχε χαθεί πολύτιμος

⁷⁹ Με το «Σύμφωνο Βενιζέλου-Τιττόνι» οι δύο χώρες, μεταξύ άλλων, θα προέβαιναν σε αμοιβαίες υποχωρήσεις σχετικά με το Βορειοηπειρωτικό, το Δωδεκανησιακό και το Μικρασιατικό ζήτημα. Για τη Μικρά Ασία, η Ελλάδα δεχόταν, μόνο αν ικανοποιούνταν οι διεκδικήσεις της στη Θράκη και τη Β. Ήπειρο, τη συνοριακή γραμμή που είχε προταθεί και τελικά εγκριθεί από το Ανώτατο Συμβούλιο, η οποία δεν διέφερε πολύ από την ήδη κατεχόμενη ζώνη του ελληνικού στρατού ο οποίος στο εξής θα βρισκόταν 600 μέτρα από τη σιδηροδρομική γραμμή Αγιασουλούκ- Μουσλούκ Ντερέ, στο βιλαέτι Αϊδινίου. Η Ιταλία θα έπρεπε να υποστηρίξει τις ελληνικές διεκδικήσεις στις παραπάνω περιοχές, σύμφωνα με το ελληνικό υπόμνημα του Δεκεμβρίου 1918. Η Ελλάδα θα υποστήριζε τις ιταλικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία, και την Αδριατική και θα δεχόταν τον ιταλικό επιρροή στην Αλβανία. Αν οι επιδιώξεις αυτές της Ιταλίας δεν ικανοποιούντο, αποδεσμευόταν από τις υποχρεώσεις της. Το ίδιο και η Ελλάδα. Για τους όρους της Συμφωνίας, Βλ. ενδεικτικά, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΕ* ' Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, σσ. 124

⁸⁰ Llewellyn-Smith, M. ο.π. σσ. 210-211

⁸¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π. σσ.125

⁸² Σακελλαρόπουλος, Κων. ο.π. σσ. 88-89

⁸³ Αρχείο ΔΙΣ, F400-SFE-D1, ο.π.

χρόνος, διότι εκείνο το διάστημα ο ελληνικός στρατός μπορούσε να κατατροπώσει τους τσέτες του υπό διαμόρφωση κεμαλικού κινήματος.

2.3.2. Το κεμαλικό κίνημα και οι επαφές με τους Μπολσεβίκους.

Ένας άλλος παράγοντας που συντέλεσε στη μεταβολή της διεθνούς πολιτικής κατάστασης από τον Μάιο του 1919 και επίδρασε αρνητικά στην Μικρασιατική εκστρατεία, ήταν η εμφάνιση και εν τέλη, η εδραίωση του εθνικιστικού κινήματος του Μουσταφά Κεμάλ.

Στις 6/19 Μαΐου 1919, ο Μουσταφά Κεμάλ⁸⁴ αποβιβάζεται στην Σαμψούντα, έπειτα από εντολή του Σουλτάνου και υπό την ανοχή των Συμμάχων, με σκοπό την προστασία των χριστιανών του Πόντου και την αποκατάσταση της τάξης. Πολύ σύντομα όμως, οι ενέργειές του θα αποδείξουν πως ο ίδιος είχε διαφορετικούς σκοπούς.

Ο Κεμάλ, φτάνοντας στον Πόντο, μετέδωσε στους μουσουλμάνους της Ανατολής την είδηση της κατάληψης της Σμύρνης από την Ελλάδα, γεγονός το οποίο εξόργισε τα συντηρητικά στρώματα του Τουρκικού λαού. Σταδιακά άρχισε η ανασυγκρότηση των παλαιών εθνικιστικών οργανώσεων, αποτελούμενες από πρώην στρατιωτικά στελέχη και απ' όσους Τούρκους διαπνέονταν από εθνικιστικά φρονήματα. Μετά την παραίτηση του από τη θέση του αξιωματικού, ο Κεμάλ διοργανώνει δύο συνέδρια, στο Ερζερούμ και στη Σεβάστεια, όπου αποτυπώνονται οι στόχοι του εθνικιστικού κινήματος. Ο Κεμάλ, με το κίνημά του, θα αποτελέσουν έναν δεύτερο πόλο εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου σύντομα θα ξεσπούσε εμφύλιο πόλεμος ανάμεσα στους κεμαλικούς και τους αντικεμαλικούς⁸⁵.

Η δράση του νέου αυτού εθνικιστικού κινήματος μπορεί να έδειχνε έναν αντιιμπεριαλιστικό χαρακτήρα, στην ουσία, όμως, χαρακτηριζόταν από αμιγώς αντιμειονοτικά κίνητρα, αφού ο αγώνας των αντιστασιακών οργανώσεων δεν δόθηκε κατά των ιμπεριαλιστικών δυτικών κρατών, αλλά κατά των μειονοτήτων (Έλληνες, Αρμένιοι, Κούρδοι, Ασσύριοι,)⁸⁶. Ως ηγέτης του κινήματος, ο Κεμάλ εκμεταλλεύτηκε την υπεροψία του μουσουλμανικού κόσμου, έναντι των μειονοτήτων, παρουσίασε τον εαυτό του ως πιστό μουσουλμάνο καλώντας σε Ιερό Πόλεμο, κατά των απίστων, τους πιστούς οπαδούς

⁸⁴ Για τη δράση και το παρελθόν του Κεμάλ, πριν από την περίοδο που εξετάζει η παρούσα μελέτη, Βλ. ενδεικτικά, Ροδάς, Μιχαήλ, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922)*.

⁸⁵ Δρ. Αγτζίδης Βλάσσης., *2019: 100 χρόνια από την απόβαση του Μουσταφά Κεμάλ στη Σαμψούντα του Πόντου*, στο: <https://www.huffingtonpost.gr/kinonia/2019-100-chronia-apo-tin-apovasi-tou-moustafa-kemal-sti-sampsounta-tou-pontou/> (δημοσιεύθηκε στις 17 Φεβρουαρίου 2019)

⁸⁶ Tuysan, Attila, (2013), «Γενοκτονία για την Ιερή Πατρίδα», στο: Βλ. Αγτζίδης (επίμ.) *Η Γενοκτονία στην Ανατολή (Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο έθνος-κράτος)*, Συλλογικό, Αθήνα: Ελευθεροτυπία, σσ.61-64, ψηφιοποιημένο στο: <https://www.ebooks4greeks.gr/h-genoktonia-sthn-anatolh>

του Ισλάμ, ώστε να διαμορφώσει μία νέα ιδεολογία εθνικής συνοχής, αποσκοπώντας στη δημιουργία μιας νέας Τουρκίας με καθαρά τουρκικό πληθυσμό απαλλαγμένη από οποιοδήποτε μειονοτικό στοιχείο⁸⁷.

Η διαμόρφωση εθνικιστικής ιδεολογίας ήταν μία πρώτη πολιτική επιτυχία του νέου ηγέτη της Τουρκίας, αφού κατόρθωσε να ενώσει τα διάφορα κοινωνικά στρώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προσφέροντάς τους ένα «ιερό» κίνητρο. Ωστόσο, το σπουδαιότερο κατόρθωμά του ήταν -στο πλαίσιο αναζήτησης συμμάχων- η προσέγγιση με τους Σοβιετικούς και εν τέλη η συμμαχία μαζί τους. Οι Κεμαλικοί και οι Μπολσεβίκοι είχαν έναν κοινό εχθρό: τις Δυτικές ιμπεριαλιστικές Δυνάμεις⁸⁸.

Τον Απρίλιο του 1920, ο Μουσταφά Κεμάλ απηύθυνε κάλεσμα συνεργασίας στην ηγεσία των Μπολσεβίκων, αποβλέποντας στην ανάληψη κοινών δράσεων κατά των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Οι κοινές γεωπολιτικές σκοπιμότητες αποτέλεσαν τα θεμέλια για την έναρξη των συζητήσεων που πραγματοποιήθηκαν το καλοκαίρι του 1920 και της αρχικής συμφωνίας των δύο πλευρών⁸⁹. Εντούτοις, τα δύο καθεστάτα θα έρχονταν σε οριστική συμφωνία τον επόμενο χρόνο. Στο εξής, οι Μπολσεβίκοι θα στηρίζουν το κίνημα και τον αγώνα του Κεμάλ με κάθε τρόπο, όπως με την αποστολή πολεμοφοδίων και χρημάτων αλλά και τη διενέργεια ανθελληνικής προπαγάνδας, με σκοπό την εξέγερση του τουρκικού πληθυσμού⁹⁰.

Η απρόσμενη αυτή συνεργασία θορύβησε τις Συμμαχικές Δυνάμεις. Η απειλή της μπολσεβίκικης εμπλοκής στις υποθέσεις της Ανατολής δημιούργησε έντονους προβληματισμούς στις ηγεσίες των Δυτικών κρατών. Ιταλία και Γαλλία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, θα επιδιώξουν συμφωνίες με τον Κεμάλ, αφήνοντας -από τον Νοέμβριο του 1920 και την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές- την Ελλάδα στην τύχη της, χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα την παλινόρθωση του Βασιλιά Κωνσταντίνου⁹¹.

2.4 Η προσωρινή προέλαση του ελληνικού στρατού και η Συνθήκη των Σεβρών.

Ο ελληνικός στρατός, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, από το καλοκαίρι του 1919 βρισκόταν σε αδράνεια μέσα στα στενά όρια της ζώνης που είχε ορίσει ο στρατηγός

⁸⁷ Αγτζίδης, Βλ., (2023), *Μεταξύ Σεβρών και Λωζάννης*, Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗ, σσ. 73-80

⁸⁸ Αγτζίδης, Βλ., ο.π.

⁸⁹ Κούμας, Εμμ. ο.π.

⁹⁰ Τηλεγράφημα Σαχτούρη προς Υπουργείο Εξωτερικών, 12296, 16/9/1920, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1920/14.2, Σχέσεις Κεμάλ-Μπολσεβίκων

⁹¹ Καργάκος, Σ. ο.π. σσ. 165-166

Milne. Στις αρχές του 1920, ο Βενιζέλος πρότεινε στα Συμμαχικά κράτη, να δώσουν την άδεια τους στα ελληνικά στρατεύματα να προελαύσουν προς εκφοβισμό των κεμαλικών δυνάμεων. Οι Σύμμαχοι απέρριψαν την πρόταση, γιατί -όπως υποστήριζαν- η οποιαδήποτε επέκταση της ελληνικής ζώνης θα ζημίωνε τις εδαφικές αποφάσεις της Συνδιάσκεψης για τελική ειρήνη⁹².

Τον Απρίλιο του 1920, οι εκπρόσωποι των τριών συμμαχικών κρατών (η Αμερική ακολουθούσε την πολιτική του απομονωτισμού) συναντήθηκαν στο Σαν Ρέμο. Εκεί οι πρωθυπουργοί των Μεγάλων Δυνάμεων θα ελάμβαναν αποφάσεις, πρωτίστως, για την εξυπηρέτηση των ιδιοτελών τους συμφερόντων όσο αφορά τις ευρωπαϊκές υποθέσεις, αλλά και για το τουρκικό ζήτημα. Έτσι μεταξύ άλλων, ρυθμίστηκαν και οι όροι της τελικής ειρήνης με την Τουρκία⁹³.

Λίγους μήνες πριν την υπογραφή της οριστικής Συνθήκης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι Γάλλοι και οι Βρετανοί δήλωναν πως ήταν εξαντλημένοι από τον Μεγάλο Πόλεμο και δεν διατίθενται να ξαναρχίσουν έναν νέο πόλεμο με την Τουρκία για να επιβάλουν τους όρους της Συνθήκης. Για την ακρίβεια, οι Βρετανοί επιθυμούσαν την ολοκληρωτική επιβολή των όρων της ειρήνης, αλλά όχι με βρετανικά μέσα, αντίθετα η Γαλλία και η Ιταλία ήταν πρόθυμες για οποιοδήποτε διακανονισμό με την σουλτανική κυβέρνηση, ακόμα και με την κεμαλική (παρόλο που δεν την είχαν αναγνωρίσει επίσημα), που θα μετέβαλε τους συμφωνημένους όρους ή ακόμα και με τη ματαίωση της Συνθήκης⁹⁴. Η ειρωνεία της όλης υπόθεσης είναι, πως όλοι επιθυμούσαν στην ουσία την πολυπόθητη ειρήνη με την Τουρκία, αλλά κανένας από τους «Μεγάλους» δεν ήταν διατεθειμένος να την επιβάλει.

Τον Ιούνιο του ίδιου έτους, κεμαλικές δυνάμεις επιτέθηκαν στα βρετανικά τάγματα στην περιοχή της Νικομήδειας και για πρώτη φορά απειλήθηκαν οι θέσεις των Συμμάχων στη ζώνη της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Η εξέλιξη αυτή, ταρακούνησε τους Ευρωπαίους ιθύνοντες. Αν οι δυνάμεις του Κεμάλ έφταναν στα Δαρδανέλια, το καθεστώς κυριαρχίας των Στενών απειλούταν, εξ' αιτίας της ορατής απειλής των Μπολσεβίκων, οι οποίοι θα παρείχαν την υποστήριξή τους, στους νέους τους συμμάχους. Για να αμυνθούν στην περιοχή οι Σύμμαχοι, χρειάζονταν μία Μεραρχία. Έτσι, στις αρχές του Ιουνίου,

⁹² Llewellyn-Smith, M. ο.π. σσ. 228-229

⁹³ Για το τι συζητήθηκε στη Συνδιάσκεψη του Σαν Ρέμο, Βλ. Proceedings of the Conference of San Remo, April 18-26, 1920, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series*, Vol.8, pp.1-252

⁹⁴ Σακελλαρόπουλος, Κων. ο.π. σσ. 130-132

δόθηκε εντολή στον ελληνικό στρατό να προελαύσει βορειοανατολικά της Σμύρνης για να συντρίψει τις κεμαλικές δυνάμεις, με αντάλλαγμα μια ελληνική Μεραρχία⁹⁵.

Μόλις εγκρίθηκε η άδεια προελάσεως, τα ελληνικά στρατεύματα κινήθηκαν διαδοχικά σε τέσσερις διαφορετικές κατευθύνσεις. Προς βορρά, μέσω της σιδηροδρομικής γραμμής Αξάριο-Σόμα, το στρατιωτικό σώμα της Σμύρνης έφτασε στην Πάνορμο, στην περιοχή της Προποντίδας. Η Πάνορμος απέχει 60 ναυτικά μίλια από την Κωνσταντινούπολη. Το «δέλεαρ», όμως, για τον ελληνικό στρατό ήταν η περιοχή που απείχε 100χλμ από εκεί, η Προύσα, η πρώτη πρωτεύουσα των Οθωμανών. Με εντολή του αρχιστρατήγου Λεωνίδα Παρασκευόπουλου, στις 25 Ιουνίου/ 8 Ιουλίου 1920, η Μεραρχία Αρχιπελάγους και η Ταξιαρχία Ιππικού καταλάμβανε την πόλη της Προύσας⁹⁶.

Στα νότια πραγματοποιήθηκαν δύο επιθέσεις. Μία ελληνική δύναμη κινήθηκε προς Φιλαδέλφεια (Αλασεχίρ), η οποία καταλήφθηκε στις 10/23 Ιουνίου, ενώ τον Αύγουστο καταλήφθηκε και η Ουσάκ, ολοκληρώνοντας με αυτό τον τρόπο την πρώτη περίοδο των πολεμικών επιχειρήσεων. Η δεύτερη επίθεση πραγματοποιήθηκε νότια της κοιλάδας του Μαιάνδρου και αποσκοπούσε στην κατάληψη θέσεων με εύκολες επικοινωνίες με τη Φιλαδέλφεια και την Ουσάκ. Τέλος, μία τέταρτη επιχείρηση πραγματοποιήθηκε μέσω θαλάσσης, με την αποστολή μια Μεραρχίας στην περιοχή της Νικομήδειας, ώστε να ανακουφιστούν τα βρετανικά τάγματα⁹⁷.

Οι εθνικιστικές δυνάμεις του Κεμάλ, είτε υποχώρησαν χωρίς μάχη, είτε εκδιώχθηκαν, όπως στην περίπτωση της Φιλαδέλφειας, αφήνοντας πίσω τους αρκετές απώλειες. Στην περιοχή αυτή, υπολογίζονται πάνω από δύο χιλιάδες νεκροί, ενώ πολλοί ήταν οι τραυματίες που αιχμαλωτίστηκαν⁹⁸.

Ένα μήνα σχεδόν πριν την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, η Ελλάδα, μέσω του στρατού της και των εδαφικών επιτυχιών του, δημιούργησε μια de facto κατάσταση εν όψη της Συνδιάσκεψης για την υπογραφή της ειρήνης, ενισχύοντας με τον τρόπο αυτό το ηθικό του Βενιζέλου αλλά και του μόνου υποστηρικτή της, του Lloyd George⁹⁹.

2.4.1 Η Συνθήκη των Σεβρών.

⁹⁵ *Documents on British Foreign Policy*, Vol.8, ο.π. pp.344-345

⁹⁶ Llewellyn-Smith, M, ο.π. σσ. 240

⁹⁷ Toynbee Arnold, ο.π. pp.228-229

⁹⁸ Κρυπτογράφημα Παρασκευόπουλου προς Ελ. Βενιζέλο, 28 Ιουνίου 1920, Σμύρνη, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1920/40.2, Επιχειρήσεις Μικράς Ασίας και Θράκης (Ιούνιος- Αύγουστος).

⁹⁹ Δρακόπουλος, Ιω. ο.π, σσ. 193-194

Στις 28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου 1920, στο δημαρχείο των Σεβρών, υπεγράφη η Συνθήκη, με την οποία τελείωνε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, αφού ήταν η τελευταία, κατά σειρά, Συνθήκη Ειρήνης που υπογράφηκε μεταξύ των εμπόλεμων κρατών. Η Συνθήκη των Σεβρών ήταν «τέκνο» μια μακράς διπλωματικής διεργασίας. Αποτελεί τη σπουδαιότερη, ίσως, διεθνή επιτυχία της ελληνικής διπλωματίας¹⁰⁰, σε εθνικό επίπεδο και το μεγαλύτερο διπλωματικό κατόρθωμα του κρητικού πολιτικού, αφού υπήρξε προϊόν της διπλωματικής του ευστροφίας.

Πράγματι, στις Σέβρες η Ελλάδα σημείωσε μια σπουδαία επιτυχία, αφού πλέον θα εκτεινόταν, *de jure*, σε δύο Ηπείρους και πέντε Θάλασσες, θα ολοκληρώνονταν δηλαδή το όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Ταυτόχρονα, όμως, ήταν μια εύθραυστη Συνθήκη, όπως αποδείχθηκε τρία χρόνια αργότερα. Ο κυριότερος λόγος ήταν ότι υπογράφηκε με τον ηθικό εξαναγκασμό της σουλτανικής κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης, ενώ δεν αναγνωρίστηκε από την Κυβέρνηση της Άγκυρας¹⁰¹. Οι ταπεινωτικοί όροι που υπαγορεύτηκαν, ουσιαστικά, στη μέχρι τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτέλεσαν την αναγγελία του οριστικού της θανάτου, διότι με τους όρους που αποτυπώθηκαν οι Σύμμαχοι, της αποσπούσαν τα 4/5 των εδαφών της.

Με το άρθρο 36 της Συνθήκης, η Οθωμανική Κυβέρνηση διατηρούσε τα δικαιώματά της στην Κωνσταντινούπολη, όπως και ο Σουλτάνος. Παράλληλα, η Κωνσταντινούπολη θα παρέμενε πρωτεύουσα του κράτους¹⁰². Με 24 άρθρα, ορίστηκε το καθεστώς των Στενών, τα οποία στην ουσία θα αποτελούσαν διεθνή ύδατα, ελεύθερα σε κάθε είδους ναυσιπλοΐας, τόσο σε καιρό ειρήνης, όσο και σε καιρό πολέμου. Τον έλεγχο θα τον ασκούσε μια διεθνή ειδική επιτροπή, η «Επιτροπή των Στενών», που θα ήταν υπεύθυνη, μεταξύ άλλων, για την τήρηση της ελεύθερης ναυσιπλοΐας και του καθεστώτος¹⁰³.

Στο φλέγον ζήτημα της Σμύρνης αναφέρονταν 18 άρθρα. Καθορίζονταν τα γεωγραφικά όρια της περιοχής (άρθρο 66) τα οποία παρέμεναν υπό Οθωμανική κυριαρχία. Η ελληνική κυβέρνηση θα ήταν υπεύθυνη για τη διοίκηση της Σμύρνης και είχε το δικαίωμα, για το σκοπό αυτό, να διορίσει υπαλλήλους αλλά και να διατηρεί μια στρατιωτική δύναμη για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια. Προβλεπόταν επίσης, η δημιουργία κοινοβουλίου αποτελούμενου από εκπροσώπους όλων των θρησκευτικών και εθνικών μειονοτήτων.

¹⁰⁰ Αγτζίδης, Βλ., *Μεταξύ Σεβρών και Λωζάννης*, ο.π., σσ. 17-23

¹⁰¹ ¹⁰¹ Llewellyn-Smith, M, ο.π. σσ. 242-243

¹⁰² Υπουργείο Εξωτερικών, *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ Συμμάχων και των Συνασπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας*, 28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου 1920, Μέρος Γ΄ «Πολιτικοί Όροι», Τμήμα Α΄ «Κωνσταντινούπολη», Άρθρο 36, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, σσ. 16

¹⁰³ Υπουργείο Εξωτερικών, ο.π., Τμήμα Β΄ «Στενά», Άρθρα 37-39, σ.16

Έπειτα από μία πενταετία, από την έναρξη της ισχύος της παρούσας Συνθήκης, το κοινοβούλιο αυτό είχε τη δυνατότητα να διενεργήσει δημοψήφισμα και να ζητήσει από την Κοινωνία των Εθνών, την ενσωμάτωση της Σμύρνης στο ελληνικό βασίλειο¹⁰⁴.

Με τέσσερα άρθρα καθοριζόταν, επίσης, και το καθεστώς του Αιγαίου. Η Ελλάδα έβγαινε ιδιαίτερα κερδισμένη, αφού η Συνθήκη υποχρέωνε την Τουρκία να παραιτηθεί από τα δικαιώματά της επί της Ίμβρου και της Τένεδου, ενώ τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου (Λήμνος, Σαμοθράκη, Χίος, Λέσβος, Σάμος, Ικαρία) θα περιέρχονταν οριστικά υπό ελληνική κυριαρχία¹⁰⁵. Κερδισμένη βγήκε η Ελλάδα και στη Θράκη, όπου -σε συνδυασμό με τη Συνθήκη του Νεϋγύ που υπογράφηκε με τη Βουλγαρία- τα όρια του ελληνικού Βασιλείου έφταναν ως και την Τσατάλτζα, μια περιοχή λίγα χιλιόμετρα μακριά από την Κωνσταντινούπολη.

Η Αρμενία θα αναγνωριζόταν από την Τουρκία και τις Συμμαχικές Δυνάμεις, ως ανεξάρτητο κράτος. Υπό τη διαιτησία των ΗΠΑ θα καθοριζόταν και τα σύνορα μεταξύ Αρμενίας-Τουρκίας σε περιοχές όπου πρώτη θα είχε έξοδο στη θάλασσα¹⁰⁶.

Οι όροι της Συνθήκης, ήταν πράγματι μια μεγαλειώδης νίκη για τον ελληνισμό και αν τηρούντο θα γεννιόταν η Μεγάλη Ελλάδα. Η Συνθήκη των Σεβρών, όπως και η Συνθήκη των Βερσαλλιών, ήταν ιδιαίτερα καταπιεστική και ταπεινωτική για την Τουρκία.

Περικυκλώθηκε, κυριολεκτικά, και αποκόπηκε από την έξοδο προς τη θάλασσα (Δυτικά η ελληνική ζώνη, βόρεια το νέο Αρμένικο κράτος νότια και νοτιοδυτικά η γαλλική και η ιταλική ζώνη αντίστοιχα). Ήταν βέβαιο πως μόνο με στρατιωτικά μέσα θα επιβάλλονταν οι δυσμενείς, για τη Τουρκία, όροι, με τον ελληνικό στρατό να αναλαμβάνει όλο το βάρος του εγχειρήματος¹⁰⁷.

Κεφάλαιο 3: 1921-1922. Τα κρίσιμα έτη της Μικρασιατικής Εκστρατείας.

¹⁰⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, ο.π., Τμήμα Δ' «Σμύρνη», Άρθρα 66, 69, 70,71,72,83, σσ. 21-23

¹⁰⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, ο.π. Τμήμα Ε' «Ελλάδα», Άρθρο 84, σσ. 23-24

¹⁰⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, ο.π., Τμήμα ΣΤ' «Αρμενία», Άρθρο 88, σ. 24

¹⁰⁷ Καργάκος, Σ. ο.π., σσ. 232-233

3.1. Οι εκλογές του 1920.

Τον Μάιο του 1919 έληγε η περίοδος της «Βουλής των Λαζάρων» του 1915¹⁰⁸ που είχε αναβιώσει, αντισυνταγματικά όπως υποστήριζαν οι αντιβενιζελικοί, με την ανάληψη της εξουσίας από τον Βενιζέλο το 1917. Η αμφίβολη κατάσταση της εξωτερικής πολιτικής, με επίκεντρο το Μικρασιατικό ζήτημα, κατέστησε αναγκαία την χορήγηση παράτασης της θητείας της Βουλής του 1915. Από τον Νοέμβριο του 1919, ο Βενιζέλος απαντούσε στις απαιτήσεις των αντιβενιζελικών για διενέργεια εκλογών, επικαλούμενος την εμπόλεμη κατάσταση της χώρας, αφού δεν είχε υπογραφεί οριστική Συνθήκη Ειρήνης με την Τουρκία¹⁰⁹.

Με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών έληξε, θεωρητικά τουλάχιστον, ο πόλεμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στις 25 Αυγούστου 1920, ο Ελευθέριος Βενιζέλος σε ομιλία του από το βήμα της Βουλής, αφού παρουσίασε τις Συνθήκες, βάση των οποίων το ελληνικό βασίλειο διευρυνόταν εδαφικά, ανακοίνωσε την διενέργεια νέων εκλογών τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ώστε να αξιολογηθεί το συνολικό έργο του από τον ελληνικό λαό. Επιπλέον, ανακοίνωσε την άρση του Στρατιωτικού Νόμου και της λογοκρισίας που ίσχυε από το 1917, αποσκοπώντας στην ελεύθερη βούληση των εκλογέων¹¹⁰.

Στην σύγχρονη ιστοριογραφία, συχνά, η επιλογή του Βενιζέλου για τη διενέργεια εκλογών αποτελεί θέμα ιστορικής αντιπαράθεσης, αφού επικρατούν δύο απόψεις: η μία άποψη υποστηρίζει πως σωστά έπραξε, διότι ήταν αδύνατον να παρατείνει περαιτέρω τη θητεία μιας αντισυνταγματικής Βουλής, εφόσον μάλιστα υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών¹¹¹. Η άλλη άποψη, θεωρεί τη διενέργεια εκλογών, εκείνη τη χρονική στιγμή, εσκεμμένο πολιτικό λάθος του Βενιζέλου, που αποσκοπούσε στο να «φορτώσει» μια πιθανή ήττα στο Μικρασιατικό μέτωπο στους αντιπάλους, αφού ο ίδιος γνώριζε τις δυσκολίες που είχαν προκύψει στην Μικρά Ασία¹¹². Αλλά και κάποιοι συνεργάτες του Ελευθερίου Βενιζέλου, την εποχή εκείνη, θεωρούσαν πολιτικό σφάλμα την προκήρυξη εκλογών. Ένας από αυτούς ήταν ο Κωνσταντίνος Ζαβιτσάνος, ο οποίος στο βιβλίο του *Αι Αναμνήσεις*, επιρρίπτει την ευθύνη για την εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων στον κρητικό πολιτικό και χαρακτηρίζει

¹⁰⁸ Δάφνης, Γρ., (2019), *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821-1961*, Αθήνα: ΚΑΚΤΟΣ, σσ.129-131

¹⁰⁹ Πρακτικά Βουλής των Ελλήνων, περίοδος Κ', Σύνοδος Δ', Συνεδρίαση Γ', 23 Νοεμβρίου 1919, σσ.4-7

¹¹⁰ Πρακτικά Βουλής των Ελλήνων, περίοδος Κ', Σύνοδος Δ', Συνεδρίαση ΟΑ', 25 Αυγούστου 1920, σσ.4-8

¹¹¹ Συρίγος, Αγγ. & Χατζηβασιλείου, Ευ., ο.π., σσ.121-124

¹¹² Μπαρμπής, Κων., (2001), *Ελ. Βενιζέλο. «Εθνάρχης» ή Εθνικός Ολετήρας;*, Αθήνα: ΠΕΛΑΣΓΟΣ, σσ.242-243

την απόφασή του ως το «μεγαλύτερο πολιτικόν σφάλμα», αφού οι εξωτερικές υποθέσεις δεν είχαν ακόμα ξεκαθαριστεί¹¹³.

Οι εκλογές θα διενεργούνταν στις 25 Οκτωβρίου, ωστόσο, εξ' αιτίας ενός δυσάρεστου γεγονότος, παρατάθηκαν κατά μία εβδομάδα. Στις 17/30 Σεπτεμβρίου 1920, ο Βασιλιάς Αλέξανδρος δαγκώθηκε από μια οικόσιτη μαϊμού, με αποτέλεσμα ο νεαρός βασιλιάς να αφήσει την τελευταία πνοή από σηψαιμία, στις 12/25 Οκτωβρίου. Ο θάνατος του Αλεξάνδρου, εκτός του ότι συντέλεσε στο να παραταθούν οι εκλογές για την 1^η Νοεμβρίου, δημιούργησε το Δυναστικό ζήτημα, το οποίο θα πρωταγωνιστούσε στην προεκλογική περίοδο. Τι θα γινόταν με τον «ορφανό» θρόνο; Ο Βενιζέλος παρόλο που εκπεποιθήσεως ήταν αντίθετος με τον θεσμό της μοναρχίας, δεν αποσκοπούσε στην αποκήρυξη της και στην ανακήρυξη δημοκρατίας, διότι κάτι τέτοιο θα έθιγε τους Βρετανούς. Επιπροσθέτως, υπήρχε ο φόβος για μαζική βασιλική ψήφο από τον ελληνικό λαό, αν παραμεριζόταν η μοναρχία πριν τις εκλογές. Παράλληλα, είχε αποκλείσει οποιαδήποτε συζήτηση σχετική με την επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου. Έτσι, σε μια ύστατη προσπάθεια για επίλυση του ζητήματος, κάλεσε τον δεκαεξάχρονο πρίγκιπα Παύλο να αναλάβει τον θρόνο¹¹⁴. Η απάντηση του Παύλου ήταν αρνητική, υποστηρίζοντας πως βάση του Συντάγματος ο θρόνος ανήκει στον πατέρα του Κωνσταντίνο και στον πρεσβύτερο αδελφό του Γεώργιο, οι οποίοι δεν παραιτήθηκαν από τα δικαιώματά τους, αλλά αναγκάστηκαν να φύγουν από την χώρα¹¹⁵.

Με τον θρόνο του ελληνικού βασιλείου κενό, ο Βενιζέλος δεν μπορούσε να εμποδίσει τους αντιπάλους τους απ' το να μετατρέψουν την προεκλογική εκστρατεία, σε εκστρατεία για επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου. Έτσι το ερώτημα «Κωνσταντίνος ή Βενιζέλος» θα ήταν το κύριο ερώτημα των εκλογών¹¹⁶.

Βέβαια, αντίπαλος του Βενιζέλου, και κατ' επέκταση των Φιλελευθέρων, στις εκλογές, δεν ήταν ο ίδιος ο Βασιλιάς αλλά η παράταξη που επιδίωκε την παλινόρθωσή του. Οι αντιβενιζελικοί παρουσιάστηκαν στις εκλογές ως συνασπισμός με το όνομα Ηνωμένη Αντιπολίτευση. Απαρτιζόταν από τον Κόμμα των Εθνικοφρόνων (αργότερα

¹¹³ Ο Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος ήταν Έλληνας δικηγόρος και πολιτικός από την Κέρκυρα. Εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής Κέρκυρας το 1910. Παρά τα φιλικά του αισθήματα προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, εξέφρασε τις ανησυχίες του για τη διενέργεια των εκλογών το 1920, αλλά δεν λήφθηκαν υπόψιν. Στις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου έθεσε υποψηφιότητα ως ανεξάρτητος. Για την περίοδο των εκλογών και τις απόψεις του για το ζήτημα, Βλ. Ζαβιτσιάνος, Κων., (1946), *Αι Αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφονίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τομ. 2, Αθήνα, σσ. 82-90

¹¹⁴ Llewellyn-Smith, M., ο.π., σσ. 259-260

¹¹⁵ Μαρκεζίνης, Σπ., (1973), *Πολιτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος 1920-1922*, τομ.1, Αθήνα: ΠΑΠΥΡΟΣ, σ. 405 (παράρτημα 5)

¹¹⁶ Llewellyn-Smith, M., ο.π.

μετονομάστηκε σε Λαϊκό), το Συντηρητικό (μετονομάστηκε σε Μεταρρυθμιστικό) και από άλλες μικρότερες ομάδες που ήταν αντίθετες με την πολιτική του Βενιζέλου¹¹⁷.

Επικεφαλής της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης ήταν ο Αχαιός πολιτικός Δημήτριος Γούναρης.

Η πολιτική του αντιβενιζελισμού, την περίοδο εκείνη, χαρακτηριζόταν από μια καιροσκοπική προσέγγιση και έλλειψη ομοφωνίας. Ο Γούναρης υποστήριζε μια νέα πολιτική, η οποία θα ενσωμάτωνε την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της χώρας, με τη δεύτερη να εντάσσεται στις ανάγκες της πρώτης. Ο ελληνικός λαός έπρεπε να αγωνισθεί για τις πολιτικές του ελευθερίες. Η αποκατάσταση των ελευθεριών θα αποτελέσει κορωνίδα του αντιβενιζελικού λόγου στην προεκλογική περίοδο¹¹⁸.

Εκμεταλλεζόμενοι το δυσχερές κλίμα που είχε δημιουργηθεί στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας, εξ' αιτίας της αυταρχικής διακυβέρνησης των Φιλελευθέρων την τριετία 1917-1920, η αντιβενιζελική παράταξη, κατά την προεκλογική της εκστρατεία, αναφερόταν στην επίλυση των εσωτερικών ζητημάτων, στην αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών και στο φλέγον δυναστικό ζήτημα. Οι προεκλογικοί λόγοι της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης επικεντρώθηκαν, κυρίως, σε ζητήματα εσωτερικής πολιτικής και αυτό γιατί θεωρούσαν δεδομένη την παγίωση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία. Εξ' αιτίας της θριαμβολογίας, μάλιστα, των Φιλελευθέρων και της απόλυτης σιωπής της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης για τα εξωτερικά ζητήματα, επικράτησε μια λανθασμένη εντύπωση ότι ο πόλεμος στην Μικρά Ασία είχε κερδηθεί¹¹⁹.

Η περιορισμένη μνεία ως προς το Μικρασιατικό ζήτημα από την αντιπολίτευση, δεν σήμαινε πως αμφισβητούνταν οι αλυτρωτικοί στόχοι της χώρας ή ότι θα χάραζε διαφορετική πορεία στην εξωτερική πολιτική. Ως προς το τελευταίο, από το καλοκαίρι του 1920, δεκαέξι κορυφαία στελέχη της αντιβενιζελικής παράταξης, με επιστολή τους προς τις Συμμαχικές Δυνάμεις, ξεκαθάριζαν πως υπήρχε ομοφωνία σχετικά με τις ελληνικές διεκδικήσεις, παρά τις εσωτερικές πολιτικές διαφορές¹²⁰. Η περιορισμένη αναφορά σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και ειδικότερα στην ολοκλήρωση της Μεγάλης Ιδέας, αποσκοπούσε στην αποσιώπηση των διπλωματικών επιτυχιών του αντιπάλου¹²¹.

Αντιθέτως, για τους Φιλελευθέρους το πρωτεύον πολιτικό διακύβευμα των εκλογών ήταν η διασφάλιση της συνέχισης της εξωτερικής πολιτικής, η επιβράβευση των διπλωματικών

¹¹⁷ Δάφνης, Γρ., ο.π., σσ. 132-133

¹¹⁸ Ριζάς, Σ., ο.π., σσ. 165-166

¹¹⁹ Πλουμίδης, Σπ., (2022), *Τα μυστήρια της Αιγήςδος*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο ΕΣΤΙΑΣ, σσ. 249-250

¹²⁰ Στρατηγός, Ξ., (1994), *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Ιστορική επισκόπηση με βάση επίσημες πηγές και έγγραφα*, Αθήνα: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ, σσ. 114-116

¹²¹ Πλουμίδης, Σπ., ο.π., σσ. 249-250

επιτυχιών του Βενιζέλου. Οι βενιζελικοί πολιτικοί κατά την προεκλογική εκστρατεία βασίστηκαν στη διευθέτηση του εθνικού ζητήματος χάρη στη διπλωματική μεγαλοφυΐα του Ελ. Βενιζέλου. Για την εσωτερική πολιτική κατάσταση, σε αντίθεση με την Ηνωμένη Αντιπολίτευση, κρατούσαν χαμηλούς τόνους. Υποστήριζαν, πως η κακοδιαχείριση των εσωτερικών ζητημάτων και τα «λάθη» που είχαν γίνει στις υποθέσεις του κράτους, ήταν συγχωρητέα και όχι αναπόφευκτα σε μια εποχή πολέμου και πολιτικού διχασμού. Έτσι πρόσφεραν στο εκλογικό σώμα τη Συνθήκη των Σεβρών ως αντιστάθμισμα για τις απογοητεύσεις και τις ταλαιπωρίες στο εσωτερικό¹²².

Οι Φιλελεύθεροι, παρουσιάζοντας το Μικρασιατικό ζήτημα ως «τελειωμένη υπόθεση» καλλιέργησαν στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας έναν εγκληματικό εφησυχασμό, ο οποίος θα τους ζημίωνε με το εκλογικό αποτέλεσμα. Παρά τις επαναλαμβανόμενες προειδοποιητικές παρεμβάσεις του κυβερνητικού Τύπου¹²³ αλλά και του ίδιου του Βενιζέλου από το βήμα της Βουλής¹²⁴, ότι η επάνοδος του Βασιλιά Κωνσταντίνου στο ελληνικό θρόνο, συνεπαγόταν με τον κίνδυνο της κατάλυσης των Συνθηκών των Σεβρών και του Νεϊγύ, το κλίμα που είχε δημιουργηθεί από τους βενιζελικούς κύκλους, μετέδωσε εσφαλμένα μηνύματα στους ψηφοφόρους, οι οποίοι έστρεψαν την προσοχή τους εξ' ολοκλήρου στα εσωτερικά ζητήματα¹²⁵.

3.1.1. Το αποτέλεσμα των εκλογών και η επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου.

Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν κανονικά την 1^η/ 14^η Νοεμβρίου 1920. Δικαίωμα ψήφου στις εκλογές θα είχαν οι νεοαποκτηθείσες περιοχές και ο στρατός. Το ότι ψήφισαν οι πολίτες των περιοχών που είχαν ενσωματωθεί στο ελληνικό βασίλειο με βάση τις νέες Συνθήκες Ειρήνης, ήταν μια ευφυής πολιτική κίνηση, αφού σε πολλά από τα μέρη αυτά θεωρούσαν τον Βενιζέλο ως ελευθερωτή τους, ειδικά στις περιοχές της Θράκης και της Μικράς Ασίας. Η εισαγωγή της ψήφου στο στρατό, όμως, ήταν μια ριψοκίνδυνη απόφαση, διότι ο μαχόμενος στρατός θα εμπλεκόταν σε πολιτικές αντιθέσεις και διαιρέσεις, εν όψη των εκλογών και των εξάψεων του Εθνικού Διχασμού¹²⁶.

Τα αποτελέσματα της κάλπης έπεσαν σαν κεραυνός εν αιθρία στο στρατόπεδο των Φιλελευθέρων, όντας σίγουροι κατά την προεκλογική περίοδο πως θα κέρδιζαν τις

¹²² Llewellyn-Smith, M., ο.π., σσ. 264-267

¹²³ Εφημερίδα *ΕΘΝΟΣ*, αρ.2375, 18 Σεπτεμβρίου 1920, σ.1

¹²⁴ Ανέφερε ότι η επαναφορά του Βασιλιά Κωνσταντίνου στο θρόνο, θα έφερε το «διαζύγιον μεταξύ της μείζονος Ελλάδας και των νικητών του πολέμου». Αναλυτικά ο λόγος του Βενιζέλου από το Βήμα της Βουλής, Βλ. Πρακτικά Βουλής των Ελλήνων, Περίοδος Κ', Σύνοδος Δ', Συνεδρίασης ΟΑ'.

¹²⁵ Πλουμίδης, Σπ., ο.π., σσ. 246-247

¹²⁶ Ζαβιτσιάνος, Κων., ο.π., σσ. 84-85

εκλογές. Την βεβαιότητα αυτή, την είχαν μεταφέρει και στους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο πρέσβης της Μεγάλης Βρετανίας, λόρδος Granville, ο οποίος με τηλεγράφημά του προς τον Υπουργό Εξωτερικών Curzon ανέφερε πως λυπόταν για τις εσφαλμένες αναφορές που παρείχε σχετικά με το πιθανό αποτέλεσμα των εκλογών¹²⁷. Πράγματι τα αποτελέσματα ήταν εντυπωσιακά. Εκ του συνόλου των 369 εδρών το Κόμμα των Φιλελευθέρων έλαβε μόνο 118 σε 18 από τις 40 εκλογικές περιφέρειες. Ιδιαίτερη σημασία είχε και η γεωγραφική κατανομή των ψήφων, αφού από τις 19 εκλογικές περιφέρειες της Παλαιάς Ελλάδας, η βενιζελική παράταξη κέρδισε μόλις στις τρεις (Άρτα, Ύδρα, Σπέτσες). Γενικότερα, όμως, οι Φιλελεύθεροι ηττήθηκαν σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια¹²⁸.

Ο βενιζελικός Τύπος διαψεύσθηκε στις εκτιμήσεις του για τα εκλογικά αποτελέσματα. Η εφημερίδα *ΠΑΤΡΙΣ* στο πρωτοσέλιδο της 2^{ης} Νοεμβρίου ήταν αισιόδοξη, αναφέροντας πως «ο λαός των Αθηνών και του Πειραιώς πιστός εις την ιδεολογίαν του Κόμματος των Φιλελευθέρων [...]». Με τη γνωστοποίηση των αποτελεσμάτων έγραφε παρακάτω «Το Κόμμα των Φιλελευθέρων κατεψηφίσθη σχετικώς παντού[...]»¹²⁹ Στη Θεσσαλονίκη η *ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ* έκανε λόγο για κυριαρχία των Φιλελευθέρων στην παλαιά Ελλάδα, αλλά και στις εκλογικές περιφέρειες της Μακεδονίας¹³⁰, αλλά την επόμενη μέρα ανέφερε «Εν Μακεδονία πανταχού υπερίσχυσε η αντιπολίτευσις[...]»¹³¹. Στο αντίπαλο στρατόπεδο επικρατούσε πανηγυρικό κλίμα με τη γνωστοποίηση των πρώτων αποτελεσμάτων. Η φιλοβασιλική *ΣΚΡΠΠ* χαρακτήριζε την ημέρα των εκλογών ως «ΜΕΓΑΛΗ ΗΜΕΡΑ ΔΙΑ ΤΑΣ ΤΥΧΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ» και τόνιζε την υπεροχή της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης¹³². Η *ΑΘΗΝΑΪΚΗ* με τίτλο «ΧΑΡΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ» έγραφε πως «ο ελληνικός λαός εόρταζε σήμερον την μεγάλην νίκην την οποία κατήγαγε κατά της τυραννίας[...]»¹³³

Την ήττα τους στις εκλογές οι βενιζελικοί την απέδωσαν στην εξουθένωση του ελληνικού λαού από τον μακροχρόνιο πόλεμο. Ο ίδιος ο Βενιζέλος σε επιστολή του προς τον Lloyd George ανέφερε, μεταξύ άλλων, πως «το εκλογικό αποτέλεσμα ήταν απροσδόκητο, ωστόσο δεν υπάρχει λόγος να απελπιζόμαστε για τη δημοκρατία και δεν πρέπει να καταδικάσουμε τον ελληνικό λαό, ο οποίος ήταν ξεκάθαρα κουρασμένος από τον

¹²⁷No. 437, Earl Granville to Earl Curzon, November 19, 1920, *Documents on British Foreign Policy*, Vol.XII, pp. 508-511

¹²⁸ Στην παλαιά Ελλάδα, οι Φιλελεύθεροι έλαβαν 172.717 ψήφους έναντι 255.437 της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης (40,3% και 59,7% αντίστοιχα), ενώ στην μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους Ελλάδα, οι πρώτοι έλαβαν 292.822(44,1%), έναντι 368.678(55,9%). Βλ., Δάφνης, Γρ., ο.π., σσ. 131-132

¹²⁹ Εφημερίδα *ΠΑΤΡΙΣ*, αρ.299, 2 Νοεμβρίου 1920, σσ.1-2

¹³⁰ Εφημερίδα *ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ*, αρ.3140, 2 Νοεμβρίου 1920, σσ. 1

¹³¹ Εφημερίδα *ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ*, αρ.3141, 3 Νοεμβρίου 1920, σσ. 1

¹³² Εφημερίδα *ΣΚΡΠΠ*, αρ.8565, 2 Νοεμβρίου 1920, σσ. 1

¹³³ Εφημερίδα *ΑΘΗΝΑΪΚΗ*, αρ.604, 2 Νοεμβρίου 1920, σσ. 1

πόλεμο[...]»¹³⁴. Η δικαιολογία αυτή των βενιζελικών δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα, αφού ο λαός δεν δυσανασχέτησε με τις αποφάσεις της μετаноεμβριανής κυβέρνησης για περαιτέρω επέλαση του στρατού. Μπορεί η αντιβενιζελική προπαγάνδα να είχε συνδέσει το όνομα του Ελευθερίου Βενιζέλου με τον πόλεμο, ωστόσο η αιτία τη εκλογικής ήττας του κρητικού πολιτικού, έγκειται στο γεγονός πως δεν κατάφερε να ενώσει την κοινωνία και οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν υπό τα έντονα αισθήματα του Εθνικού Διχασμού. Η παρατεταμένη απουσία του Βενιζέλου από τη χώρα και η κακοδιαχείριση της εσωτερικής πολιτικής από τους αντικαταστάτες του, με τις αυθαιρεσίες και το αυταρχικό καθεστώς της τριετίας 1917-1920, αποτέλεσαν παράγοντες για τη δημιουργία ρεύματος κατά του Βενιζέλου. Επιπροσθέτως, το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού δεν του συγχωρέσε ποτέ, ότι κατόρθωσε να αναλάβει την εξουσία με την στρατιωτική επέμβαση των Συμμάχων¹³⁵.

Όποιος και να ήταν ο πραγματικός λόγος που ο ελληνικός λαός καταγής τον δημιουργό της «Μεγάλης Ελλάδας», το αποτέλεσμα ήταν πως στο εξής η χώρα θα έπρεπε να διαχειριστεί τη δύσκολη υπόθεση της Μικράς Ασίας χωρίς τον Βενιζέλο, ο οποίος όταν έγιναν γνωστά τα τελικά αποτελέσματα παραιτήθηκε και αποχώρησε από την Ελλάδα, ενώ αμέσως ορκίστηκε η νέα κυβέρνηση των αντιβενιζελικών κομμάτων, υπό τον Δημήτριο Ράλλη, ενώπιον της Βασίλισσας Όλγας, η οποία ανέλαβε την αντιβασιλεία μετά την παραίτηση του Κουντουριώτη¹³⁶.

Η κυβέρνηση Ράλλη, από τα πρώτα πράγματα που έκανε, ήταν να τακτοποιήσει τη διοίκηση του στρατού, εξ' αιτίας της αναστάτωσης που προκλήθηκε με το αποτέλεσμα των εκλογών. Πολλοί αξιωματικοί παραιτήθηκαν από τα καθήκοντά τους και ζήτησαν την αντικατάστασή τους, άλλοι κατέφυγαν στην Κωνσταντινούπολη ιδρύοντας την Εθνική Άμυνα Κωνσταντινουπόλεως¹³⁷ και άλλοι εκδιώχθηκαν, λόγω της απειθαρχίας τους. Την

¹³⁴ David Lloyd, George, (1938), *The Truth about the Peace Treaties*, vol.2, London: VICTOR GOLLAN LTD, pp.1345-1346

¹³⁵ Σακελλαρόπουλος, Κων., ο.π., σσ.319-327

¹³⁶ Εφημερίδα ΠΑΤΡΙΣ, αρ.302, 5 Νοεμβρίου 1920, σ.1

¹³⁷ Η Εθνική Άμυνα Κωνσταντινουπόλεως ήταν μια οργάνωση που ιδρύθηκε, στο πρότυπο της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης του 1916, από ανώτερους αξιωματικούς του ελληνικού στρατού, οι οποίοι έφυγαν από τη Μικρά Ασία μετά την κυβερνητική μεταβολή στην Αθήνα τον Νοέμβριο του 1920, γιατί διέβλεπαν ότι η νέα κυβέρνηση θα προέβαινε σε εκκαθαρίσεις. Οι «Αμυνίτες», όπως ονομάζονταν τα μέλη της οργάνωσης, αριθμούσαν στα 60 μέλη, αναμεσά τους και βενιζελικοί στρατηγούς. Άτυπος αρχηγός της οργάνωσης ήταν ο Συνταγματάρχης Γεώργιο Κονδύλης, ο οποίος με άρθρα του στην εφημερίδα ΠΡΩΪΑ ασκούσε έντονη αντιπολίτευση και παρότρυνε τους Έλληνες στρατιώτες στην Μικρά Ασία σε ανταρσία. Η οργάνωση δεν είχε κάποιον συγκεκριμένο σκοπό, αλλά τα μέλη της θεωρούσαν πως μπορούσαν να επαναλάβουν ότι έγινε το 1916 με το κίνημα της Θεσσαλονίκης και να επαναφέρουν τον Βενιζέλο στην εξουσία. Η δράση της Εθνικής Άμυνας Κωνσταντινούπολης και των «Αμυντών» ενίσχυε τον διχασμό ανάμεσα στην ελληνική κοινωνία και τον στρατό, σε μια χρονική στιγμή που όλη η Ελλάδα υποχρεούταν να είναι ενωμένη. Για την Εθνική Άμυνα Κωνσταντινούπολης και τους «Αμυνίτες», βλ. ενδεικτικά: Καργάκος, Κ., *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922). Από το έπος στην τραγωδία*, τομ.1, σσ.310-311 & Συρίγος, Αγγ. & Χατζηβασιλείου,

ηγεσία του στρατού μετά την παραίτηση του Λεωνίδα Παρασκευόπουλου ανέλαβε ο αντιστράτηγος Αναστάσιος Παπούλας, ως επιτελάρχης ορίστηκε ο συνταγματάρχης πυροβολικού Κωνσταντίνος Πάλλης, ενώ υπαρχηγός παρέμεινε ο συνταγματάρχης Μηχανικού Πτολεμαίος Σαρηγιαννής¹³⁸.

Το επόμενο που επιδίωξε, ήταν η επίλυση του Δυναστικού ζητήματος. Για το σκοπό αυτό, στις 11/24 Νοεμβρίου προκήρυξε δημοψήφισμα για την παλινόρθωση του Βασιλιά Κωνσταντίνου. Το δημοψήφισμα πραγματοποιήθηκε στις 22 Νοεμβρίου/ 5 Δεκεμβρίου 1920. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων δεν θα συμμετείχε στη διαδικασία, διότι θεωρούσαν περιττή τη διενέργειά του, εφόσον το ζήτημα του θρόνου, στην ουσία, είχε λυθεί με την εκλογική νίκη της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης. Επιπροσθέτως, θεωρούσε πως το δημοψήφισμα είχε ως πολιτική σκοπιμότητα να μεταφέρει τις ευθύνες των συνεπειών της παλινόρθωσης του Βασιλιά, ως προς τις σχέσεις με τους Συμμάχους, στον ελληνικό λαό¹³⁹.

Το ποσοστό του δημοψηφίσματος ανήλθε στο 98% υπέρ της επιστροφής του Κωνσταντίνου, αλλά όπως είναι λογικό αμφισβητείται η γνησιότητά του. Η άφιξη του Βασιλιά Κωνσταντίνου στην πρωτεύουσα, στις 6/19 Δεκεμβρίου πραγματοποιήθηκε εν μέσω έντονου λαϊκού ενθουσιασμού. Αρκεί να ανατρέξει κανείς στα φύλλα των εφημερίδων της εποχής, οι οποίες αποτύπωναν το κλίμα των ημερών. Η *ΣΚΡΙΠ* χαρακτήριζε την 6^η Δεκεμβρίου σαν «Το όνειρο τεσσάρων ετών[...]» που πραγματοποιήθηκε με την άφιξη του Βασιλιά, ενώ πρόσθετε πως «ανέτειλε αυτή η ιστορική μέρα την οποία τρία ολόκληρα έτη, μήνας επτά ανέμενε ο ελληνικός λαός με πίστιν εις το δίκαιον του και εις την παράδοσίν του αλλά και με αγωνία ψυχής[...]»¹⁴⁰. Η *ΑΘΗΝΑΪΚΗ* έγραφε «Αι Αθήναι εξύπνουν υπό την γοητεία ενός ονείρου» και πιο κάτω «Αι Αθήναι εξύπνουν σήμερον με τον πυρετόν ενθουσιασμού με την ανησυχία της συγκινήσεως η οποία συγκλονίζει απ' άκρου τους κατοίκους της[...]»¹⁴¹, ενώ την επομένη στο πρωτοσέλιδο της παρουσίαζε την άφιξη του Βασιλιά ως «Η Χρυσή εποχή της Ελλάδος»¹⁴². Διθυραμβικά ήταν και τα άρθρα της *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ*, η οποία απευθυνόμενη στους πολίτες τους καλούσε να φωνάξουν «[...] με τη φωνή χιλίων

Ευ., *Μικρασιατική Εκστρατεία. 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις*, σσ.195-198. Βλ. επίσης *Ονοματικός κατάλογος των προσχωρησάντων αξιωματικών στην Εθνική Άμυνα Κωνσταντινούπολης*, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Εθνικό Ίδρυμα "Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος", φακ.22, τεκμήριο 112

¹³⁸ Νερούτσος, Κων., (1963), *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922). Επιθετικά Επιχειρήσεις Δεκεμβρίου 1920-Μαρτίου 1921*, Αθήνα: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, σσ.4-5

¹³⁹ Μαρκεζίνης, Σπ., ο.π., σσ.58-62

¹⁴⁰ Εφημερίδα *ΣΚΡΙΠ*, αρ.5900, 7 Δεκεμβρίου 1920, σ.1

¹⁴¹ Εφημερίδα *ΑΘΗΝΑΪΚΗ*, αρ.638, 6 Δεκεμβρίου 1920, σ.1

¹⁴² Εφημερίδα *ΑΘΗΝΑΪΚΗ*, αρ.639, 7 Δεκεμβρίου 1920, σ.1

ημερών, με τη φωνή στερήσεων και με τη φωνή του τρόμου και με τη φωνή του πένθους και με τη φωνή του πόνου και με τη φωνή της χαράς- Ζήτω ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος.¹⁴³»

Από την άλλη ο Βενιζελικός τύπος, συγκεκριμένα η εφημερίδα *ΠΑΤΡΙΣ* είχε πιο απαισιόδοξο και ρεαλιστικό, όπως αποδείχθηκε, άρθρο στο πρωτοσέλιδό της, αφού προειδοποιούσε τους πολίτες για «[...]καταιγίδα και σύννεφα στον εθνικό ορίζοντα[...]¹⁴⁴», εξ' αιτίας των διακοινώσεων των Μεγάλων Δυνάμεων.

3.1.2. Η στάση των Συμμάχων μετά το αποτέλεσμα των εκλογών και η επιστροφή του Κωνσταντίνου.

Οι εκλογές του 1920 ήταν καταλυτικές και μοιραίες για την Ελλάδα ως προς τη διπλωματική της θέση στο διεθνές πολιτικό σύστημα. Μπορεί εξ' αρχής το διεθνές μέτωπο, πάνω στο οποίο βασίστηκε η μικρασιατική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου, να ήταν ασταθές, ωστόσο, η Ελλάδα μετά τις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου δεν απέδωσε τη δέουσα βαρύτητα στις διεθνείς σχέσεις και στο πόσο λεπτές ήταν οι ισορροπίες. Η εκλογική ήττα του Βενιζέλου, αλλά περισσότερο το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος και η παλινόρθωση του Βασιλιά Κωνσταντίνου αποτέλεσαν το πρόσχημα, κυρίως για τους Γάλλους και τους Ιταλούς, να εκφράσουν φανερά πλέον τη αποστασιοποίησή τους από τη μικρασιατική πολιτική της Ελλάδας¹⁴⁵.

Η επάνοδος του Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο δεν διατάραξε τις σχέσεις Ελλάδας-Βρετανίας. Το αποτέλεσμα των εκλογών προκάλεσε σύγχυση στους βρετανικούς πολιτικούς κύκλους, διότι δεν γνώριζαν αν το νέο καθεστώς της Αθήνας ήταν διατεθειμένο να συνεχίσει τον πόλεμο, ο οποίος εξυπηρετούσε τα βρετανικά γεωπολιτικά συμφέροντα. Για το λόγο αυτό, δεν επιθυμούσε να αλλάξει την πολιτική της ως προς το μικρασιατικό ζήτημα. Δεν επιθυμούσε επίσης, να εμπλακεί στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις της Ελλάδας¹⁴⁶. Ωστόσο, δεν έλλειπαν οι αναλύσεις των Βρετανών εμπειρογνομώνων, προτείνοντας εναλλακτικές πολιτικές που θα μπορούσε να ακολουθήσει η Βρετανία. Ένας από αυτούς ο Harold Nicolson με υπόμνημά του προς το Foreign Office παρουσίασε πέντε διαφορετικές πολιτικές παρέμβασης για τις εσωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα: α) πλήρης αποχή από κάθε είδους παρέμβαση και υποστήριξη του νέου καθεστώτος, β) αποχή από κάθε παρέμβαση, σε συνδυασμό με απόσυρση από κάθε είδους υποστήριξη, που σήμαινε ότι ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος θα επέστρεφε, αλλά η Ελλάδα δεν θα λογιζόταν ως

¹⁴³ Εφημερίδα *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, αρ.429, 6 Δεκεμβρίου 1920, σ.1

¹⁴⁴ Εφημερίδα *ΠΑΤΡΙΣ*, αρ.334, 7 Δεκεμβρίου 1920, σ.1

¹⁴⁵ Συρίγος, Αγγ., & Χατζηβασιλείου, Ευ., ο.π., σσ.134-136

¹⁴⁶ Μαρκεζίνης, Σπ., ο.π., σσ.45-46

σύμμαχος πλέον, γ) να αρνηθούν την επιστροφή του Κωνσταντίνου αλλά όχι με τη δύναμη των όπλων, δ) να συμβιβαστούν επιτρέποντας στον πρίγκιπα Γεώργιο να αναλάβει το θρόνο και ε) να παρέμβουν δραστικά κάτι που θα οδηγούσε στην επιστροφή του Βενιζέλου¹⁴⁷.

Οι Βρετανοί δεν θεωρούσαν πως η κυβερνητική μεταβολή της Ελλάδας θα έβλαπτε τα συμφέροντά τους στην Εγγύς και Μέση Ανατολή. Περισσότερο ανησυχούσαν για το διεθνές πλαίσιο που είχε μεταλλαχτεί από την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών έως τις αρχές του 1921¹⁴⁸. Επιπροσθέτως, οι σχέσεις τους με τη Γαλλία και η διατήρηση της σταθερότητας στην Ευρώπη είχαν μεγαλύτερη σημασία.

Οι άλλοι δύο εταίροι, η Ιταλία και η Γαλλία, χρησιμοποίησαν την επιστροφή του Κωνσταντίνου για να εκδηλώσουν, πλέον, φανερά τις αντιθέσεις τους σχετικά με την ελληνική κατοχή της Μικράς Ασίας και να θέσουν σε εφαρμογή τα σχέδιά τους για την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Οι Ιταλοί ερμήνευσαν το αποτέλεσμα των εκλογών, ως αποστροφή των Ελλήνων προς τον πόλεμο στη Μικρά Ασία. Δήλωναν πως δεν αποδέχονταν την επάνοδο του Βασιλιά Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο και γενικότερα επιθυμούσαν την ειρήνη. Ταυτόχρονα, ξεκαθάρισαν πως θα συνέτρεχαν τις γαλλικές απόψεις¹⁴⁹.

Οι Γάλλοι μετά την ήττα του Βενιζέλου εμφανίστηκαν αδιάλλακτοι και θα κρατούσαν μια ανυποχώρητη στάση για την επιστροφή του Κωνσταντίνου. Από τον Νοέμβριο του 1916(Νοεμβριανά)¹⁵⁰, ο Κωνσταντίνος ήταν «κόκκινο πανί» για το Παρίσι και αποτελούσε, εξίσου, απειλή γι' αυτούς όπως ο Κάιζερ. Οι Γάλλοι τόνιζαν πως η πτώση του Βενιζέλου και η επιστροφή του φιλομοναρχικού καθεστώτος στην Αθήνα, θα επηρέαζαν τις εξελίξεις στην Εγγύς Ανατολή. Παράλληλα, όμως, υπήρχαν απόψεις που υποστήριζαν, πως τα εκλογικά αποτελέσματα θα έπρεπε να ικανοποιούν την γαλλική πολιτική, καθώς αποκτούσε ένα ισχυρό έρεισμα για να απαγκιστρωθεί από τις δεσμεύσεις της υπέρ της Ελλάδας, αλλά και να ξεκινήσει τις διαδικασίες για την αναθεώρηση της

¹⁴⁷ Για το κάθε πιθανό σενάριο επέμβασης, ο Nicolson προχώρησε και σε ανάλυση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων τους. Αναλυτικά οι προτάσεις του Harold Nicolson, βλ., Memorandum on the Greek Situation by Mr. Nicolson, No.439, November 20, 1920, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Vol. XII, pp.514-517

¹⁴⁸ Α) Το αρμένικο κράτος είχε συντριβεί από τη Σοβιετική Ρωσία και τον Κεμάλ, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να χάσει έναν αυτονόητο σύμμαχο, Β) Ο απομονωτισμός των ΗΠΑ, Γ) Η ήττα του Clemanceau στη Γαλλία και η άνοδος του Millerand. Ο τελευταίος έβλεπε με επιφύλαξη την παρουσία των γαλλικών στρατευμάτων στην Κιλικία, Δ) Η ήττα του Wragel στη Νότια Ρωσία, Ε) Τα κοινά σύνορα Σοβιετικών-Κεμάλ θορυβούσαν τους Συμμάχους για κοινή δράση εναντίον τους. Βλ., Συρίγος, Αγγ. & Χατζηβασιλείου, Ευ., ο.π., σσ.147-150

¹⁴⁹ Μαρκεζίνης, Σπ., ο.π., σσ.54-56

¹⁵⁰ Μαυρογορδάτος, Γ., ο.π., σσ.96-103

Συνθήκης των Σεβρών, αποσκοπώντας στην ανάσχεση της βρετανικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή και στη βελτίωση των γαλλικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή¹⁵¹.

Παρά τις προσπάθειες του Lloyd George να μεταπείσει τον Γάλλο ομόλογό του George Leygues, για την συμμετοχή του Δημ. Ράλλη στην επερχόμενη Συνδιάσκεψη στο Λονδίνο, ο τελευταίος αρνούταν και δεν φαινόταν ότι θα άλλαζε γνώμη. Στις 14/27 Νοεμβρίου, μέσω του Γάλλου πρέσβη στην Αθήνα, απέστειλε διακοίνωση προς τη νέα ελληνική κυβέρνηση, όπου μεταξύ άλλων ανέφερε πως η Γαλλική Δημοκρατία δεν επιθυμούσε να επέμβει στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας, αλλά η εσωτερική πολιτική κατάσταση που διαμορφώθηκε μετά τις εκλογές και το ενδεχόμενο τοποθέτησης στον θρόνο ενός ηγεμόνα, ο οποίος είχε δείξει διαρκή εχθρότητα έναντι των Συμμάχων, θα μπορούσαν να μεταβάλουν τα αισθήματα του προς το ελληνικό κράτος¹⁵².

Έπειτα από την γαλλική διακοίνωση, ακολούθησαν άλλες δύο, οι οποίες είχαν διασυμμαχικό χαρακτήρα, λόγω των συνεχόμενων πιέσεων του Leygues για κοινή συμμαχική δράση. Και οι δύο προειδοποιούσαν την ελληνική κυβέρνηση για τις συνέπειες της επιστροφής του Κωνσταντίνου. Η πρώτη απεστάλλει στις 3/10 Δεκεμβρίου 1920 και αναφερόταν στη δυσμενή κατάσταση που θα προκαλούσε η παλινόρθωση του Βασιλιά, στις σχέσεις μεταξύ της Ελλάδας και των Συμμάχων¹⁵³. Λίγες ημέρες αργότερα, το Υπουργείο Εξωτερικών έλαβε μία δεύτερη διακοίνωση, στην οποία γινόταν λόγος για οικονομικό αποκλεισμό της Ελλάδας σε περίπτωση που επέστρεφε ο Κωνσταντίνος. Η Ελλάδα δεν θα έπρεπε να περιμένει καμία οικονομική υποστήριξη αν επέστρεφε ο βασιλιάς¹⁵⁴.

Η κυβερνητική μεταβολή του Νοεμβρίου και η επάνοδος στον ελληνικό θρόνο του βασιλιά Κωνσταντίνου, δεν ήταν από τις κύριες αιτίες της Μικρασιατικής Καταστροφής. Αποτέλεσαν, μάλλον, αφορμές για τη διπλωματική απομόνωση της χώρας, έθεσαν τις βάσεις για την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών και συντέλεσαν στην αποδέσμευση της Γαλλίας από τις υποχρεώσεις της προς την Ελλάδα, που ούτως ή άλλως είχαν δοθεί τυπικά, χωρίς ουσιαστική πρακτική δέσμευση. Η γαλλική πολιτική, μάλιστα, άδραξε την ευκαιρία που της δόθηκε και προσπάθησε μέσω της αναθεώρησης της Συνθήκης, να

¹⁵¹ Ριζάς, Σ., ο.π., σσ. 184-199

¹⁵² Υπόμνημα της Γαλλικής Πρεσβείας στην Αθήνα προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας, 27 Νοεμβρίου 1920, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φακ.27, τεκμήριο 81

¹⁵³ Διακοίνωση Συμμάχων προς Υπουργείο Εξωτερικών, 3 Δεκεμβρίου 1920, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1920/33.4, Φάκελος Δυναστείας. Κυβερνητική Μεταβολή Νοεμβρίου

¹⁵⁴ Robert de Biil προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8 Δεκεμβρίου 1920, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1920/33.4, Φάκελος Δυναστείας. Κυβερνητική Μεταβολή Νοεμβρίου

ανακόψει τη βρετανική επιρροή στην Εγγύς και Μέση Ανατολή, προωθώντας τα δικά της Συμφέροντα.

3.2 Το πολιτικό και στρατιωτικό δίλημμα και η πρώτη ήττα του ελληνικού στρατού.

Η αλλαγή των πολιτικών προσώπων στην κυβέρνηση και η επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου δεν έφεραν την επιθυμητή ομόνοια στην ελληνική κοινωνία, Υπήρχαν έντονα αισθήματα αντεκδίκησης από τους αντιβενιζελικούς εξτρεμιστές. Το επίπεδο βίας ήταν μεν υποφερτό, η ατμόσφαιρα, όμως, παρέμενε τεταμένη στην Αθήνα. Και ενώ τη νέα κυβέρνηση, όπως είναι λογικό, την απασχολούσε η εσωτερική γαλήνη, ο πόλεμος στη Μικρά Ασία την καλούσε να λάβει αποφάσεις. Το πολιτικό και στρατιωτικό δίλημμα σχετικά με την ελληνική κατοχή στη Μικρά Ασία, θα αποτελέσει μία από τις πρώτες προκλήσεις της μετανοεμβριανής κυβέρνησης.

Υπήρχαν πολλά ανοιχτά ενδεχόμενα που θα μπορούσαν να εξεταστούν, ώστε να σχηματιστεί η νέα πολιτική γραμμή. Μία λύση, που εκ των υστέρων αποδείχθηκε σοφή, ήταν η εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό. Ωστόσο, η λύση αυτή δεν αντιμετωπίστηκε ποτέ σοβαρά. Όπως και μια πολιτική άμυνας, εντός των ορίων που είχαν καθοριστεί με τη Συνθήκη των Σεβρών, ή ενός πιο συρρικνωμένου μετώπου, την οποία συνιστούσε πλέον και ο Βενιζέλος, αντιμετωπίστηκε αρνητικά από τους στρατιωτικούς και πολιτικούς της περιόδου. Έτσι, η νέα πολιτική και στρατιωτική ηγεσία επέλεξε μια επιθετική πολιτική προέλασης αποσκοπώντας στην εκμηδένιση του εχθρού¹⁵⁵, μια επιλογή η οποία απεδείχθη μοιραία σχεδόν δύο χρόνια αργότερα.

Οι μεταβενιζελικές κυβερνήσεις γνώριζαν ότι ο Βενιζέλος δεν επιθυμούσε προέλαση σε μεγάλο βάθος, σε σημείο όπου δεν θα υπήρχε εθνολογική βάση για τον ελληνικό στρατό. Η μοιραία και επιθετική πολιτική που θα ακολουθήσουν οι αντίπαλοί του είχε διττή σημασία. Στο εξωτερικό, θα αποδείκνυαν στους Συμμάχους, ότι δεν θα άλλαζαν την εξωτερική πολιτική της χώρας, σχετικά με τη Μικρά Ασία, αλλά και ότι ήταν ικανότεροι του Βενιζέλου. Επιπλέον, θα επέβαλαν στον Κεμάλ τους όρους της Συνθήκης με τα όπλα. Η επιτυχία στο μέτωπο εξυπηρετούσε τη νέα κυβέρνηση και στο εσωτερικό της χώρας, αφού θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν μια ευρείας κλίμακας αποστράτευση¹⁵⁶.

Λίγο πριν την εκπνοή του 1920, η κυβέρνηση Ράλλη απέδειξε στην πράξη την πολιτική που θα ακολουθούσε στη Μικρά Ασία. Με την έναρξη της νέας Βουλής, αποφασίστηκε, μεταξύ της πολιτικής και της στρατιωτικής ηγεσίας, μια αναγνωριστική επιχείρηση προς

¹⁵⁵ Llewellyn-Smith, M., ο.π., σσ.327-328

¹⁵⁶ Καργάκος, Σ., ο.π., σσ.330-331

το Εσκή Σεχέρ. Ο νέος αρχηγός του στρατού Αν. Παπούλας θεωρούσε πως θα ήταν χρήσιμη μία επιθετική αναγνώριση περιορισμένης έκτασης, ώστε η στρατιά της Μικράς Ασίας να σχηματίσει σαφή αντίληψη σχετικά με την οργάνωση και τη μαχητικότητα του κεμαλικού στρατού¹⁵⁷. Ισχυρές δυνάμεις του ελληνικού στρατού, κάτω από δύσκολες καιρικές συνθήκες, κατευθύνθηκαν στις 24 Δεκεμβρίου ανατολικά της Προύσας, προς το Εσκή Σεχέρ. Μετά την κατάληψη της σιδηροδρομικής γραμμής στην περιοχή του Μπιλετζίκ, το Γ' Σώμα Στρατού, προχώρησε νότια προς στο Εσκή Σεχέρ. Στις 28 Δεκεμβρίου 1920/ 10 Ιανουαρίου 1921, οι ελληνικές δυνάμεις συνάντησαν μια καλά οχυρωμένη δύναμη 6.000 Τούρκων, η οποία κάμφθηκε έπειτα από μετωπική επίθεση των Ελλήνων στρατιωτών. Ωστόσο, δύο μέρες αργότερα, οι Έλληνες συνάντησαν ισχυρή αντίσταση στο χωριό Ινονού, όπου και αποκρούστηκαν, με αποτέλεσμα να διαταχθεί υποχώρηση προς τις αρχικές τους θέσεις¹⁵⁸.

Ο αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης είχε πραγματοποιηθεί. Εκτός του ότι η επίθεση έπληξε ένα σημαντικό μέρος των μονάδων του αντιπάλου, παρέσχε πολύτιμες πληροφορίες, οι οποίες απέδειξαν πως ο Κεμάλ δεν διέθετε επιθετικές διαθέσεις. Επιπλέον, ο κεμαλικός στρατός είχε σημειώσει σπουδαία πρόοδο, από άποψη εκπαιδύσεως και οργάνωσης και είχε λάβει τη μορφή τακτικού στρατού. Ωστόσο, εξακολουθούσε να μειονεκτεί σε στρατιώτες και πολεμικό υλικό έναντι των Ελλήνων¹⁵⁹.

Η αποτυχία της κατάληψης του Εσκή Σεχέρ δεν πτόησε το Γενικό Επιτελείο και τους συνεργάτες του Παπούλα, ωστόσο η αντίσταση των Τούρκων χρησιμοποιήθηκε από την κυβέρνηση της Άγκυρας προς ενίσχυση του ηθικού της. Παράλληλα, προκάλεσε μία έντονη ανησυχία στην Ευρώπη, που έβλεπε πλέον ότι το Ανατολικό ζήτημα είχε φτάσει σε αδιέξοδο.

¹⁵⁷ Νερούτσος, Κων., ο.π., σ.41

¹⁵⁸ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π., σσ.156-157

¹⁵⁹ Νερούτσος, Κων., ο.π., σσ.77-78

3.2.1 Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου.

Οι Γάλλοι, οι Ιταλοί και οι Βρετανοί αντιλαμβανόμενοι τα αδιέξοδα που είχαν προκύψει στην Μικρά Ασία, κάλεσαν τους Έλληνες και τους Τούρκους (εκπροσώπους του Σουλτάνου και της κεμαλικής κυβέρνησης) στη Συνδιάσκεψη που θα λάμβανε χώρα στο Λονδίνο. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν διχασμένες. Οι Βρετανοί, κυρίως ο Lloyd George, ήταν ενθαρρυντικοί, αλλά δεν θα δεσμεύονταν ουσιωδώς. Η παρουσία του ελληνικού στρατού στην Ανατολή εξυπηρετούσε τα βρετανικά συμφέροντα, ειδικά στην περιοχή των Δαρδανελίων. Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί, δήλωναν, πως ήταν υπέρ της αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών. Θα επιδίωκαν, μάλιστα, και σύναψη, παρασκηνιακά, χωριστών συμφωνιών με τον κεμαλικό εκπρόσωπο¹⁶⁰.

Η έναρξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης πραγματοποιήθηκε στις 8/21 Φεβρουαρίου, ενώ η ελληνική αντιπροσωπεία, αρχηγός της οποίας είχε οριστεί ο πρωθυπουργός της χώρας Νικόλαος Καλογερόπουλος (ο Δημήτριος Ράλλης είχε αντικατασταθεί), έφτασε στη βρετανική πρωτεύουσα στις 4/17 Φεβρουαρίου. Στο Λονδίνο, η νέα ελληνική κυβέρνηση είχε την ευκαιρία να προβάλει τις θέσεις της στο διεθνές διπλωματικό σκηνικό, ωστόσο θα ερχόταν αντιμέτωπη με την αδιαλλαξία των Τούρκων και με την υπαναχώρηση των πρώην Συμμάχων της¹⁶¹. Για το λόγο αυτό , η πρώτη συνάντηση που είχε η ελληνική αντιπροσωπεία ήταν με τον Βρετανό πρωθυπουργό, ο οποίος εκτός του ότι εξέφρασε ξανά τη στήριξη του, σύστησε στους Έλληνες πολιτικούς να είναι διαλλακτικοί στις προτάσεις των Συμμάχων, ώστε σε περίπτωση που διαλυόταν η Συνδιάσκεψη, θα οφειλόταν στην αδιαλλαξία των Τούρκων και κατ' επέκταση θα είχαν την στήριξη των Συμμάχων¹⁶².

Στις 8/21 Φεβρουαρίου, κατά την πρώτη συνεδρία της Συνδιασκέψεως, η ελληνική διπλωματική αποστολή προσκόμισε ένα μακροσκελές υπόμνημα, όπου παρουσίαζε την γενικότερη κατάσταση στη Μικρά Ασία από την πρώτη ημέρα της αποβίβασης του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη τον Μάιο του 1919. Αναφερόταν στα μέτρα που είχαν ληφθεί από την ελληνική διοίκηση και στο πόσο είχε βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο των περιοχών. Παράλληλα, γινόταν μνεία στον ελληνικό στρατό και τη δύναμη του, η οποία θα ήταν ικανή να συντρίψει τις κεμαλικές δυνάμεις και να επιβάλει τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών¹⁶³.

¹⁶⁰ Κούμας, Εμμ., ο.π., σσ.20-21

¹⁶¹ Σβολόπουλος, Κων., ο.π., σσ.163-164

¹⁶² Llewellyn-Smith., M., ο.π., σσ.340-341

¹⁶³ Appendix 2., The Greek Army in Asia Minor. Memorandum by Greek delegation, No.15, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Vol. XV, pp.133-135*

Τις επόμενες ημέρες, η τουρκική αντιπροσωπεία με τα δικά της υπομνήματα, θα υποστήριζε τα αιτήματά της στη Συνδιάσκεψη. Η τουρκική πλευρά άφησε να νοηθεί πως δεν θα δέχονταν τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών και θα διεκδικούσαν την αναθεώρησή της. Μεταξύ άλλων, απαιτούσε να γίνει επανακαθορισμός των συνόρων, έτσι όπως είχαν διαμορφωθεί μετά την λήξη των Βαλκανικών Πολέμων. Η Ανατολική Θράκη έπρεπε να εκκενωθεί και να επιστραφεί στην Τουρκία. Το ίδιο ζητούσαν να γίνει και σε όσα μικρασιατικά εδάφη υπήρχε ο ελληνικός στρατός κατοχής. Ο επαναπροσδιορισμός των οικονομικών κυρώσεων που είχαν επιβληθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, συμπεριλαμβανόταν στα αιτήματα των Τούρκων, καθώς υποστήριζαν πως μόνο με την άρση τους θα επιτυγχανόταν η ανόρθωση της τουρκικής οικονομίας¹⁶⁴.

Επόμενο ήταν πως οι τουρκικές θέσεις θα ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες με τις ελληνικές, όσο αφορά τις προβλέψεις της Συνθήκης των Σεβρών. Οι δύο αντιπροσωπείες θα δυσκόλευαν το έργο της Συνδιάσκεψης, καθώς παρουσίασαν ασυμβίβαστους στατιστικούς πίνακες για τους πληθυσμούς των περιοχών που διαφιλονικούσαν. Οι Μεγάλες Δυνάμεις για να βγουν από τη δυσκολία εξεύρεσης λύσης, πρότειναν στις δύο αντιπροσωπείες την αποστολή μια διεθνούς εξεταστικής επιτροπής, η οποία θα ερευνούσε το ζήτημα¹⁶⁵. Αν αποδέχονταν την πρόταση, η Ελλάδα και η Τουρκία, ήταν υποχρεωμένες να αποδεχθούν τα πορίσματα της διαιτησίας αλλά και τις υπόλοιπες διατάξεις της Συνθήκης των Σεβρών. Επιπλέον, προβλεπόταν παύση των εχθροπραξιών, ανταλλαγή των αιχμαλώτων και εγγυήσεις από τα δύο κράτη για την ασφάλεια των μειονοτήτων, έως την οριστική σύναψη της ειρήνης¹⁶⁶.

Η Αγκυρα αποδέχτηκε την έρευνα, ενώ ο Καλογερόπουλος, έπειτα από συνάντηση που είχε με τον Βρετανό πρωθυπουργό, ο οποίος του συνέστησε να μην αρνηθεί την πρόταση, αλλά να ζητήσει χρόνο ώστε να λάβει τη γνώμη του Υπουργικού του Συμβουλίου¹⁶⁷, έδωσε την τελική αρνητική απάντηση στις 21 Φεβρουαρίου/ 6 Μαρτίου. Το ελληνικό κοινοβούλιο, με ψήφισμα στις 15/28 Φεβρουαρίου αρνούνταν τις προτάσεις των Συμμάχων¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Statement submitted by Turkish delegation, No.20, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Vol. XV, pp.179-180*

¹⁶⁵ Llewellyn-Smith., M., ο.π., σσ. 345-346

¹⁶⁶ Draft by Lord Curzon, No.22, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Vol. XV, pp.193-194*

¹⁶⁷ Τηλεγράφημα Καλογερόπουλου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1601, 12/25 Φεβρουαρίου 1921, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/25.2, Συνδιάσκεψη Λονδίνου. Ζήτημα αναθεώρησης Συνθήκης Σεβρών

¹⁶⁸ Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γ' Εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Συνεδρίαση ΚΑ', σ.337

Η διεθνής επιτροπή έρευνας που πρότειναν οι Σύμμαχοι, στην ουσία ήταν δύο προς ένα εναντίον της Ελλάδας και αυτό άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο της επιστροφής της Σμύρνης στην Τουρκία. Η πιθανή εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό συνεπαγόταν με το τέλος της χρησιμότητας της Ελλάδας για την Βρετανία¹⁶⁹. Για τον Lloyd George αυτό σήμαινε αποδυνάμωση της βρετανικής επιρροής στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολής. Για το λόγο αυτό, ασκούσε αμφίσημη πολιτική. Αφ' ενός συμβούλευε την ελληνική αντιπροσωπεία να είναι μετριοπαθής και διαλλακτική, αφ' ετέρου ενθάρρυνε την Ελλάδα να λάβει ριζικότερες αποφάσεις¹⁷⁰. Η συνάντηση και τα όσα ειπώθηκαν ανάμεσα, στον ιδιαίτερο γραμματέα του Βρετανού πρωθυπουργού, Phillip Ker και των μελών της ελληνικής αντιπροσωπείας, μεταξύ των οποίων ο συνταγματάρχης Σαργηγιάννης, έχουν ιδιαίτερη σημασία. Ο πρώτος αφού μετέφερε τις δηλώσεις στήριξης προς την Ελλάδα του κυρίου του, θέτοντας ερωτήματα στον συνταγματάρχη, επιθυμούσε να μάθει αν η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα, από στρατιωτική και οικονομική άποψη, να επιβληθεί στον Κεμάλ με μια μελλοντική προέλαση. Ο Σαργηγιάννης έπεισε τον Βρετανό γραμματέα ότι μια προέλαση προς την γραμμή Εσκή Σεχέρ - Αφιόν Καραχισάρ, θα μπορούσε να είναι επιτυχής, ωστόσο ο Ker, στην δήλωση περί οικονομικής ενίσχυσης του Έλληνα αξιωματικού, απάντησε αρνητικά¹⁷¹.

Μετά την άρνηση της Ελλάδας για την αποστολή διεθνούς επιτροπής στις διαφιλονικούμενες περιοχές, ακολούθησαν προτάσεις για ένα είδους συμβιβασμό ανάμεσα στα δύο εμπόλεμα κράτη. Η πρόταση του Lloyd George, λόγου χάρη, περιλάμβανε την καταβολή ενός χρηματικού ποσού από την Ελλάδα προς την Τουρκία με αντάλλαγμα την ελληνική διοίκηση της Σμύρνης, η οποία όμως θα παρέμενε υπό οθωμανική κυριαρχία¹⁷². Παράλληλα, οι Σύμμαχοι εξακολουθούσαν, τυπικά, να επεξεργάζονται σχέδια για αυτονόμηση της Σμύρνης. Ωστόσο, κάθε πρόταση έπεφτε στο κενό, εξ' αιτίας της τουρκικής αδιαλλαξίας. Έτσι, στις 25 Φεβρουαρίου/10 Μαρτίου δόθηκαν νέες προτάσεις για την περιοχή της Σμύρνης.

Οι νέες προτάσεις των Συμμάχων διέφεραν αρκετά από το αρχικό κείμενο της Συνθήκης των Σεβρών, καθώς γινόταν φανερή η διάθεση των Ευρωπαίων για υποχωρήσεις και

¹⁶⁹ Llewellyn-Smith., M., ο.π., σ.348

¹⁷⁰ Στρατηγός, Ξ., ο.π., σσ.173-174

¹⁷¹ Τηλεγράφημα Καλογερόπουλου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 1706, 1 Μαρτίου 1921, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/25.2, Συνδιάσκεψη Λονδίνου. Ζήτημα αναθεώρησης Συνθήκης Σεβρών

¹⁷² Η ελληνική κυβέρνηση απάντησε στην πρόταση του Lloyd George, πως θα σκεφτόταν το ενδεχόμενο καταβολής κάποιου χρηματικού ποσού. Ο Bekir Samy αντιθέτως, αρνήθηκε την πρόταση αυτή και δήλωσε πως το να δεχτεί κάτι τέτοιο, ήταν αντίθετο με τις οδηγίες που είχε λάβει από την Άγκυρα για την περιοχή της Σμύρνης. Βλ. No.32 & 33, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Volume XV*, pp.265-277

διευκολύνσεις υπέρ της Τουρκίας, αποσκοπώντας στην αποκατάσταση της ειρήνης. Οι συμμαχικές δυνάμεις δήλωναν πως θα διευκόλυναν την ένταξη της Τουρκίας στην Κοινωνία των Εθνών. Θα διαγραφόταν το άρθρο 36 της Συνθήκης των Σεβρών, που αναφερόταν στην αποπομπή της από την Κωνσταντινούπολη, ενώ παράλληλα θα της παραχωρούταν η προεδρία της επιτροπής των Στενών. Επιπλέον, προβλέπονταν παραχωρήσεις σε θέματα διοίκησης, δικαιοσύνης, οικονομίας αλλά και στον στρατό, αφού θα αυξανόταν η στρατιωτική δύναμη και η χωροφυλακή. Ωστόσο, δεν προβλεπόταν η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Σμύρνη, παρά μόνο από τις γύρω περιοχές όπου η τάξη θα διασφαλιζόταν από δυνάμεις της χωροφυλακής υπό διεθνή εποπτεία¹⁷³.

Ο Bekir Sami αποχώρησε για την Άγκυρα με τις προτεινόμενες τροποποιήσεις της Συνθήκης των Σεβρών, τις οποίες θα υπέβαλε στη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Παρόλα αυτά, δεν φαινόταν ότι η Άγκυρα θα συμβιβαζόταν, καθώς δεν αναφερόταν πουθενά η επιστροφή της Ανατολικής Θράκης και της Σμύρνης στην Τουρκία¹⁷⁴. Από την άλλη, η ελληνική αντιπροσωπεία αποδέχτηκε τις νέες προτάσεις της Συνδιάσκεψης, ωστόσο η αποδοχή αυτή ήταν μόνο σε θεωρητικό επίπεδο, αφού οι Έλληνες είχαν αποφασίσει να εξαπολύσουν μία νέα επιθετική προέλαση¹⁷⁵.

3.2.2 Η Συνθήκη της Μόσχας.

Ενώ το διπλωματικό κρεσέντο στο Λονδίνο, είχε ολοκληρωθεί, στη Μόσχα άρχιζαν οι συνομιλίες μεταξύ των Σοβιετικών και των Κεμαλικών για την υπογραφή συνθήκης, η οποία θα επικύρωνε τις στενές σχέσεις που είχαν αναπτύξει από το 1920.

Μπορεί τα δύο καθεστώτα να διέφεραν ριζικά ως προς την ιδεολογική τους βάση, είχαν όμως απέναντί τους έναν κοινό εχθρό: τις δυτικές ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. Οι Σοβιετικοί ήταν, αρχικά, επιφυλακτικοί και παρακολουθούσαν τις συγκρούσεις των κεμαλικών δυνάμεων με τους Έλληνες, όταν την ίδια στιγμή το κεμαλικό καθεστώς τους ζητούσε απεγνωσμένα στρατιωτική και οικονομική ενίσχυση¹⁷⁶. Οι Ρώσοι άλλαξαν στάση μετά την αντίσταση των Τούρκων στο χωριό Ινονού και την πρώτη ήττα του ελληνικού στρατού, τον Ιανουάριο του 1921.

Προς τα τέλη Φεβρουαρίου, φτάνει στη Μόσχα η κεμαλική αντιπροσωπεία προκειμένου να συναντήσει τους Σοβιετικούς αξιωματούχους. Οι συνομιλίες ξεκίνησαν αμέσως και

¹⁷³ Προτάσεις Συμμάχων προς την Ελληνική και την Τουρκική αντιπροσωπεία, 12 Μαρτίου 1921, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/25.2, Συνδιάσκεψη Λονδίνου. Ζήτημα αναθεώρησης Συνθήκης Σεβρών

¹⁷⁴ Στρατηγός, Ξ., ο.π., σσ.178-179

¹⁷⁵ Llewellyn-Smith, M., ο.π., σσ.351-352

¹⁷⁶ Συρίγος, Αγγ. & Χατζηβασιλείου, Ευ., ο.π., σσ.144-145

στις 16 Μαρτίου υπεγράφη η Συνθήκη/Συμφωνία της Μόσχας ή Συνθήκη Ειρήνης και Αδελφосύνης. Η Συνθήκη αυτή διευθετούσε διάφορα ζητήματα που αφορούσαν τις εδαφικές διαφορές στην περιοχή του Καυκάσου και γενικότερα της νότιας Ρωσίας, προέβλεπε την προστασία των μειονοτήτων στις μέχρι τότε αμφισβητούμενες περιοχές, ενώ ρύθμιζε και τις οικονομικές υποχρεώσεις ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη. Η υπογραφή της Συνθήκης συνεπαγόταν με την αναγνώριση του Κεμαλικού και Σοβιετικού καθεστώτος. Παράλληλα, η κεμαλική κυβέρνηση και η Σοβιετική Ρωσία παραδέχονταν, πως δεν θα αναγνωρίζουν καμία διεθνή συνθήκη, η οποία είχε επιβληθεί δια της βίας. Η Ρωσία, μάλιστα, δεσμευόταν ότι δεν αναγνωρίζει κανένα διεθνές έγγραφο, το οποίο δεν έχει αποδεχτεί η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση¹⁷⁷.

Η Συμφωνία της Μόσχας είχε άμεσα αποτελέσματα στην οικονομική κατάσταση του κεμαλικού καθεστώτος. Η κυβέρνηση της Άγκυρας παρέλαβε, σε τρεις δόσεις, 11.000.000 χρυσά ρούβλια από την Σοβιετική Ένωση. Το ποσό αυτό ήταν πολύ σημαντικό για τον Κεμάλ και τον αγώνα του, καθώς υπερκάλυπτε τον προϋπολογισμό του 1921 της Άγκυρας¹⁷⁸. Επιπροσθέτως, η εξέλιξη αυτή εξυπηρετούσε τον ηγέτη του καθεστώτος της Άγκυρας, αφού σταθεροποίησε το ανατολικό μέτωπο και πλέον μπορούσε να στραφεί στο δυτικό και στον αγώνα κατά των Ελλήνων. Με την υπογραφή του Τουρκοσοβιετικού συμφώνου, αλλά και με τη σύναψη των αρχικών συμφωνιών με τις δυτικές δυνάμεις, το κεμαλικό καθεστώς έβγαινε από τη διπλωματική απομόνωση¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Κείμενο τουρκορωσικής Συνθήκης, 16 Μαρτίου 1921, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/1.3, Εξωτερική πολιτική Τουρκίας. Συνθήκες με άλλα κράτη

¹⁷⁸ Αγτζίδης, Βλ., ο.π., σσ.204-205

¹⁷⁹ Σβολόπουλος, Κων., ο.π., σσ. 163-164

3.3 Οι επιθετικές επιχειρήσεις του 1921: Η εαρινή επίθεση.

Η ελληνική πολιτική ηγεσία είχε αποφασίσει να μην περιμένει την απάντηση της κεμαλικής ηγεσίας, όσο αφορά τις προτάσεις των Συμμάχων. Η ελληνική διπλωματική αποστολή στο Λονδίνο θεωρούσε πως η οποιαδήποτε παράταση χρόνου βελτιστοποιούσε την στρατιωτική κατάσταση του Κεμάλ. Μια επιτυχημένη προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων ανατολικά, θα αποτελούσε ένα σπουδαίο διαπραγματευτικό μέσο για την ελληνική αντιπροσωπεία.

Την 1^η Μαρτίου (π.η), ο αρχιστράτηγος Αναστ. Παπούλας μετέβη στην Προύσα για να διευθύνει από εκεί τις επιχειρήσεις. Ο Ελληνικός στρατός θα προήλανε προς επέκταση της ζώνης κατοχής, ως τη γραμμή Εσκή Σεχίρ - Κιουτάχεια - Αφιόν Καραχισαρ. Η επιλογή των τριών αυτών σημείων εξυπηρετούσε στρατηγικούς σκοπούς. Αρχικά, εκεί διασταυρώνονταν οι σιδηροδρομικές γραμμές Σμύρνης-Κασάμπα και Κωνσταντινούπολης - Βαγδάτης, εκ των οποίων η δεύτερη οδηγούσε στην Άγκυρα και το Ικόνιο.

Επιπροσθέτως, ήταν το καλύτερο σημείο για να οργανωθεί μια μελλοντική άμυνα, μεταξύ του δυτικού και του ανατολικού μετώπου, λόγω των γεωγραφικών και γεωλογικών πλεονεκτημάτων του¹⁸⁰. Αν το εγχείρημα επιτυγχανόταν, η Ελλάδα θα είχε τον πρώτο λόγο σε μελλοντικές διαπραγματεύσεις.

Σε αυτό πόνταρε η ελληνική αντιπροσωπεία από το Λονδίνο, γι' αυτό έδωσε εντολή στον αρχηγό του στρατού να ξεκινήσει άμεσα η επιχείρηση. Η επίθεση θα πραγματοποιούνταν στις 14/27 Μαρτίου, διότι ο Παπούλας ανέμενε τις ενισχύσεις που είχε αιτηθεί από το Υπουργείο Στρατιωτικών. Ωστόσο, κάθε καθυστέρηση βάραινε του επιτιθέμενους στρατιωτικά και διπλωματικά. Έτσι, κατ' εντολή του Καλογερόπουλου και του Γούναρη από το Λονδίνο¹⁸¹, η επίθεση άρχισε τέσσερις μέρες νωρίτερα, στις 10/23 Μαρτίου 1921.

Για την εαρινή επίθεση είχαν συνταχθεί δύο επιχειρησιακά σχέδια. Το ένα από τον υπαρχηγό του Γενικού Επιτελείου, Πτολ. Σαρηγιάννη και το άλλο από τον επιτελάρχη Κων. Πάλλη. Και τα δύο προέβλεπαν δύο επιθετικά μέτωπα, παρόλα αυτά είχαν μία διαφορά βαρύνουσας, όπως αποδείχτηκε, σημασίας. Το σχέδιο του Σαρηγιάννη περιλάμβανε επιθετικά μέτωπα προς: α) Βόρεια, από την Προύσα προς το Εσκή Σεχίρ,

¹⁸⁰ Πλουμίδης, Σπ., (2022), *Η «Σιδηρά» Δεκαετία. Οι Εθνικοί πόλεμοι της Ελλάδας (1912-1922)*, Αθήνα: ΜΙΝΩΑΣ, σ.208

¹⁸¹ Τηλεγράφημα Καλογερόπουλου-Γούναρη προς Αρχιστράτηγο Παπούλα, 1984, 10 Μαρτίου 1921, Λονδίνο, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/25.2, Συνδιάσκεψη Λονδίνου. Ζήτημα αναθεώρησης Συνθήκης Σεβρών

όπου θα επιχειρούσε το Γ' Σώμα Στρατού και β) Νότια, από την Ουσάκ προς την Κιουτάχεια, όπου θα επιχειρούσε το Α' Σώμα Στρατού. Στόχος ήταν η σύγκλιση των ελληνικών δυνάμεων προς το Εσκή Σεχίρ, όπου οι Τούρκοι θα αναγκάζονταν να δώσουν άνιση μάχη ή να υποχωρήσουν. Έπειτα, το Αφίον Καραχισάρ θα έπεφτε χωρίς ουσιαστική αντίσταση. Αντιθέτως, το σχέδιο του Πάλλη, το οποίο και επιλέχθηκε, προέβλεπε δύο επιθετικά μέτωπα, αλλά διέφερε αφ' ενός ως προς το νότιο μέτωπο, όπου Α' Σώμα θα επιχειρούσε από την Ουσάκ προς το Αφίον Καραχισάρ, αφ' ετέρου προσέθετε δύο επιθέσεις αντιπερισπασμού από την Νικομήδεια προς το Αδά Παζάρ και από την Ουσάκ προς το Τσιβρίλ, όπου θα δρούσαν η ΧΙ Μεραρχία και Ι Μεραρχία αντιστοίχως¹⁸². Στην ουσία, το σχέδιο του Πάλλη είχε αποκλίνουσα κατεύθυνση, εξυπηρετούσε πρωτίστως πολιτικούς σκοπούς με την κατάληψη της γραμμής Εσκή Σεχίρ- Αφίον Καραχισάρ και αποσκοπούσε στην αποκοπή των τουρκικών ενισχύσεων από την Κιλικία.

Στις 10 Μαρτίου, ξεκινούσε η εαρινή επίθεση. Όπως προέβλεπε το επιχειρησιακό σχέδιο του Πάλλη, το Γ' Σώμα Στρατού, αποτελούμενο από τρεις μεραρχίες πεζικού και μία ταξιαρχία ιππικού και με τη συνοδεία πυροβολικών, κατευθύνθηκε από την Προύσα προς το Εσκή Σεχίρ, ενώ το Α' Σώμα Στρατού, αποτελούμενο από δύο μεραρχίες και 56 πυροβόλα, κινήθηκε από την Ουσάκ προς το Αφίον Καραχισάρ¹⁸³.

Στο βόρειο μέτωπο, ο ελληνικός στρατός θα έδινε μία άνιση μάχη αφού οι Τούρκοι υπερτερούσαν σε πεζικό αλλά και σε ιππικό. Έπειτα από σκληρές μάχες, οι ελληνικές δυνάμεις κατόρθωσαν να καταλάβουν τα υψώματα στην περιοχή της Κοβαλίτσας και Αβγκίν, απ' όπου μπορούσαν να βλέπουν το οροπέδιο του Εσκή Σεχίρ. Ωστόσο, τις επόμενες ημέρες, ο Ισμέτ μπέης (ο μετονομαζόμενος Ισμέτ Ινονού), ο Τούρκος διοικητής του δυτικού μετώπου, διέταξε οργανωμένη αντεπίθεση. Οι Τούρκοι είχαν εντολή να μην υποχωρήσουν, αφού για τον Κεμάλ η άμυνα μέχρις εσχάτων στην περιοχή του Ινονού ήταν υψίστης σημασίας. Αν καμπτώταν η τουρκική αντίσταση, οι κεμαλικές δυνάμεις θα απομονώνονταν στο Σιβρί Χισάρ και στην έρημο¹⁸⁴.

Τον μεγαλύτερο όγκο της τουρκικής αντεπίθεσης τον δέχθηκε η λιγότερο εμπειροπόλεμη Χ Μεραρχία, ενώ ταυτοχρόνως η ΙΙΙ Μεραρχία αντιμετώπιζε σοβαρή έλλειψη πυρομαχικών¹⁸⁵. Η εξέλιξη αυτή, ανάγκασε τον Παπούλα να διατάξει σύμπτυξη και

¹⁸² Μπουλαλάς, Κλ., (1959), *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22. Με το φακόν της ιστορικής αλήθειας*, Αθήνα, σσ.113-114

¹⁸³ Για τον σχηματισμό των ελληνικών στρατιωτικών Σωμάτων και για τις λεπτομέρειες των επιχειρήσεων, Βλ., Νερούτσος, Κων., (1963), *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922). Επιθετικά επιχειρήσεις Δεκεμβρίου 1920-Μαρτίου 1921*, Αθήνα: ΔΙΣ, σσ.151-169 & 260-274

¹⁸⁴ Ροδάς, Μιχ., ο.π., σσ.208-212

¹⁸⁵ Στρατηγός, Ξεν., ο.π., σσ.194-199

υποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων προς το σημείο εξορμήσεώς τους(Προύσα). Το βράδυ της 20^{ης} Μαρτίου άρχισε η υποχώρηση, ωστόσο καθυστέρησε να ολοκληρωθεί και το πρωί της 21^{ης} οι Τούρκοι στρατιώτες επιτέθηκαν εκ νέου στα ελληνικά στρατεύματα κατά την υποχώρησή τους. Έπειτα από δεκατρείς ημέρες έντονων συγκρούσεων στο βόρειο μέτωπο, ο ελληνικός στρατός μετρούσε για πρώτη φορά σε όλη την εκστρατεία σοβαρές απώλειες. Σχεδόν 4.000 οπλίτες και 202 αξιωματικοί είχαν βγει εκτός μάχης¹⁸⁶.

Αλλά και στο νότιο μέτωπο (Ουσάκ - Αφιόν Καραχισάρ), παρά την κατάληψη του Αφιόν στις 14 Μαρτίου, δεν επιτεύχθηκε ο αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης. Η XIII Μεραρχία μετά την κατάληψη της πόλης, δεν καταδίωξε τον Ρεφέτ πασά προς την κατεύθυνση Αλτουντάς-Κιουτάχειας, γεγονός το οποίο έδωσε την ευκαιρία στον τελευταίο, ύστερα από διαταγή του τουρκικού επιτελείου, να ενισχύσει τις τουρκικές δυνάμεις στην περιοχή του Ινονού. Παράλληλα, μονάδες από την Κιλικία ενίσχυσαν την τουρκική αντίσταση στην περιοχή Τσάι, με αποτέλεσμα να καθηλωθεί η XIII Μεραρχία¹⁸⁷.

Με την υποχώρηση του Γ' Σώματος Στρατού από το Εσκή Σεχέρ, οι Τούρκοι στο Αφιόν Καραχισάρ, ενισχυόμενοι με επιπλέον μονάδες από το βόρειο μέτωπο, επιχείρησαν να καταλάβουν την οχυρωματική περιοχή του Τουμλού Μπουνάρ, η οποία βρισκόταν μεταξύ Ουσάκ και Αφιόν Καραχισάρ. Οι κεμαλικές δυνάμεις με τον ελιγμό αυτό επιδίωκαν τον αποκλεισμό του Α' Σώματος στη περιοχή του Αφιόν. Αν επιτυγχάνονταν τα σχέδιά τους, ο δρόμος για τη Σμύρνη ήταν ανοιχτός. Την άμυνα της περιοχής είχε αναλάβει το 34^ο Σύνταγμα Πεζικού, υπό τον Συνταγματάρχη Δ. Διαλέτη. Οι Έλληνες στρατιώτες, που με ηρωικό πείσμα αντιστέκονταν στις επιθέσεις των κεμαλικών, κινδύνευσαν να χάσουν την στρατηγική αυτή θέση όταν άρχισαν να εξαντλούνται τα πυρομαχικά τους¹⁸⁸. Η έγκαιρη παρέμβαση του Συνταγματάρχη Νικόλαου Πλαστήρα, με το σύνταγμα ευζώνων του, συνέβαλε στην αποτροπή δυσμενέστερων εξελίξεων. Στις 22 Μαρτίου δόθηκε εντολή για αποχώρηση του ελληνικού στρατιωτικού σώματος από το Αφιόν Καραχισάρ και επέστρεψε στην Ουσάκ.

Η εαρινή επίθεση είχε αποτύχει. Οι επιχειρήσεις στο μικρασιατικό μέτωπο βάλτωσαν για τρεις μήνες, ενώ οι Τούρκοι κατείχαν τη σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινούπολης-Ικονίου-Αδάνων. Ο ελληνικός στρατός, έπειτα από την κυβερνητική μεταβολή του Νοεμβρίου 1920, είχε έλλειψη από ικανούς αξιωματικούς, οι οποίοι γνώριζαν τη διεξαγωγή νέου τύπου πολέμου, αφού πολλοί από αυτούς είχαν αντικατασταθεί από τους

¹⁸⁶ Μπουλαλάς, Κλ., ο.π., σσ.118-119

¹⁸⁷ Μπουλαλάς, Κλ., ο.π., σσ.210-211

¹⁸⁸ Ροδάς, Μιχ., ο.π., σσ.210-211

φιλοβασιλικούς αξιωματικούς. Οι τελευταίοι, εξ' αιτίας του Εθνικού Διχασμού, απουσίαζαν για μεγάλο διάστημα από την ενεργό δράση. Πολλοί από αυτούς είχαν διακριθεί στους Βαλκανικούς Πολέμους, ωστόσο η διεξαγωγή του πολέμου είχε αλλάξει και η μη συμμετοχή τους στο Μεγάλο Πόλεμο απέδειξε πως υστερούσαν τακτικά σε σχέση με τους βενιζελικούς αξιωματικούς, πόσο μάλλον με τους κεμαλικούς. Επιπροσθέτως, αρκετοί από αυτούς δεν είχαν ιδέα περί της μικρασιατικής πραγματικότητας¹⁸⁹.

Ένα άλλο σοβαρό μειονέκτημα, ήταν η αδυναμία σύνδεσης μεταξύ των ελληνικών σωμάτων. Οι ελληνικές μονάδες καλούνταν να καλύψουν ένα εκτεταμένο μέτωπο 780 χιλιομέτρων. Αυτό δημιουργούσε τεράστιες δυσκολίες, όχι μόνο στην επικοινωνία, αλλά και στην αποστολή ενισχύσεων και ανεφοδιασμού. Αν επιλεγόταν το επιχειρησιακό σχέδιο του Σαρηγιάννη, με την συγκλίνουσα, προς το Εσκή Σεχίρ, κατεύθυνση των δύο σωμάτων στρατού, ίσως η έκβαση των επιχειρήσεων να ήταν διαφορετική, εφόσον οι ελληνικές μονάδες θα είχαν μικρότερη απόσταση μεταξύ τους. Την ευθύνη φέρει αποκλειστικά ο αρχιστράτηγος Παπούλας, καθώς επέτρεψε την εφαρμογή του σχεδίου Πάλλη, το οποίο είχε καταρτισθεί με βάση τις πολιτικές επιταγές της Αθήνας¹⁹⁰.

Ο Στυλιανός Γονατάς στα *Απομνημονεύματά* του, ως επιτελάρχης του Α' Σώματος Στρατού, σχετικά με τις δυσκολίες του ανεφοδιασμού που αντιμετώπισαν οι Έλληνες στρατιώτες στο νότιο μέτωπο, αναφέρει πως τις περισσότερες φορές έπρεπε να μεταφέρουν τα πολεμοφόδια μέσω κατεστραμμένων ή ανύπαρκτων δρόμων και συχνά δεν υπήρχε κάλυψη στις πλευρές τους. Αξιοσημείωτο είναι επίσης, στα όσα μας μαρτυρεί, πως μία γαλλική εταιρία, η οποία διαχειριζόταν τις σιδηροδρομικές γραμμές της περιοχής, απαγόρευε την μεταφορά στρατιωτών και πολεμοφοδίων με τα βαγόνια, αλλά και τα έργα επισκευής των ζημιών που είχαν προκληθεί στο δίκτυο κατά τις συγκρούσεις¹⁹¹.

Η εαρινή επίθεση απέδειξε ότι οι Έλληνες είχαν, πλέον, απέναντί τους έναν καλά οργανωμένο αντίπαλο, ισχυροποιημένο, ο οποίος ήταν ικανός να οργανώνει τακτικές αντεπιθέσεις. Η ευκαιρία για να συντριβούν οι δυνάμεις του Κεμάλ, δυστυχώς, είχαν παρέλθει την προηγούμενη άνοιξη¹⁹².

¹⁸⁹ Καργάκος, Σ., ο.π., σσ.355-356

¹⁹⁰ Μπουλαλάς, Κλ., ο.π., σ.124

¹⁹¹ Γονατάς, Στ., (1958), *Απομνημονεύματα Στυλιανού Γονατά 1897-1957*, Αθήνα, σσ.160-161

¹⁹² Πλουμίδης, Σπ., ο.π., σσ.210-211

3.3.1 Η θερινή επιχείρηση: Ιούνιος-Ιούλιος 1921.

Μετά την αποτυχία της εαρινής επίθεσης προέκυψε ένα νέο δίλημμα για την κυβέρνηση Γούναρη, ο οποίος ανέλαβε την πρωθυπουργία αμέσως μετά την επιστροφή του από το Λονδίνο. Η νέα κυβέρνηση θα έπρεπε να επιλέξει ανάμεσα στην απαγκίστρωση της Μικράς Ασίας και να επικεντρωθεί στη Θράκη ή να συνεχίσει τον πόλεμο και να επιβάλει, στο κεμαλικό καθεστώς, τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών με τα όπλα. Η απόφαση έπρεπε να ληφθεί τάχιστα, διότι η αριθμητική υπεροχή των στρατιωτών και της δύναμης πυρός δεν θα εξακολουθούσε να είναι υπέρ των Ελλήνων, λόγω της αποδέσμευσης των κεμαλικών δυνάμεων από τα υπόλοιπα ανοιχτά τους μέτωπα (Αρμενία, Κιλικία)¹⁹³. Η αντιβενιζελική κυβέρνηση αποφάσισε για μία νέα κλιμάκωση.

Στο μεταξύ το διπλωματικό μέτωπο της Ευρώπης, κάθε άλλο παρά ευνοϊκό ήταν για την Ελλάδα. Τον Απρίλιο του 1921, οι Σύμμαχοι διακήρυξαν την αυστηρή ουδετερότητά τους στον πόλεμο, αφού δεν είχε καθοριστεί το καθεστώς των εμπολέμων. Δεν επιτρεπόταν στο ελληνικό πολεμικό ναυτικό να αποκλείσει την Τουρκία, όπως δεν επιτρεπόταν και η χρήση της Κωνσταντινούπολης ως ναυτική βάση. Οι Βρετανοί αυτή τη φορά δεν αποτέλεσαν εξαίρεση, δηλώνοντας ότι θα διέκοπταν τη διανομή προμήθειας πολεμικού υλικού προς τον ελληνικό στρατό¹⁹⁴.

Οι Γάλλοι στρατιωτικοί πίστευαν πως η κατάσταση στο μέτωπο ήταν αρνητική για την Ελλάδα και ο Γούναρης θα επιδίωκε τη μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων για να λήξει ο πόλεμος, ώστε να γλυτώσει την κυβέρνηση και τον βασιλιά. Την ίδια στιγμή, η επίσημη γαλλική πολιτική δήλωνε αυστηρή ουδετερότητα στον πόλεμο (λίγους μήνες αργότερα θα υπέγραφε συμφωνία με τον Κεμάλ), ενώ θεωρούσε την Ελλάδα υπεύθυνη για την αποτυχία της Συνδιασκέψεως του Λονδίνου¹⁹⁵.

Παρόλα αυτά, λίγες μέρες πριν την έναρξη των θερινών επιθετικών επιχειρήσεων, οι Μεγάλες δυνάμεις έδειξαν για ακόμα μια φορά τη διάθεση να παρέμβουν, έτσι ώστε να αποφευχθεί μία νέα αιματηρή σύγκρουση. Οι Σύμμαχοι θα πλησίαζαν την ελληνική κυβέρνηση ζητώντας εξουσιοδότηση να προτείνουν στους Τούρκους έναν διακανονισμό βασισμένο στους όρους της Συνδιασκέψεως του Λονδίνου, τροποποιημένους προς όφελος της Τουρκίας. Για την Σμύρνη, προβλεπόταν η δημιουργία αυτόνομου κράτους, υπό την προστασία των μεγάλων δυνάμεων, όταν θα αποχωρούσαν τα ελληνικά στρατεύματα. Αν

¹⁹³ Μαρκεζίνης, Σπ., ο.π., σ.174

¹⁹⁴ Llewellyn-Smith, M., ο.π., σσ.382-383

¹⁹⁵ Ριζάς, Σ., ο.π., σσ.249-250

οι Τούρκοι αρνούσαν, οι Σύμμαχοι δεσμεύονταν πως θα στήριζαν στρατιωτικά την Ελλάδα και θα χαλάρωναν τον οικονομικό αποκλεισμό¹⁹⁶.

Έπειτα από συζητήσεις του Curzon και του πρωθυπουργού της γαλλική δημοκρατίας, Briand, οι Γάλλοι και αργότερα οι Ιταλοί, συμφώνησαν πως είχε έρθει η ώρα για μεσολάβηση. Ωστόσο, προέκυψε ζήτημα για την περιοχή της Θράκης. Οι Βρετανοί υποστήριζαν σύνορα στην Τσατάλτζα και αποστρατικοποιημένη ζώνη, αντιθέτως οι Γάλλοι ζητούσαν την εκκένωσή της από τους Έλληνες. Τελικά συμφώνησαν στο να συζητήσουν το ζήτημα εν ευθέτω χρόνο¹⁹⁷. Στις 9/22 Ιουνίου οι Συμμαχικές Δυνάμεις θεωρώντας πως «εκπληρώνουν ένα διεθνές καθήκον και μια υποχρέωση φιλίας», απέστειλαν το μήνυμα της διαμεσολάβησης στην Ελλάδα¹⁹⁸.

Η κυβέρνηση Γούναρη αρνήθηκε τη διαμεσολάβηση των Συμμάχων, επικαλούμενη την στρατιωτική κατάσταση που επικρατούσε στο μέτωπο της Μικράς Ασίας και την προετοιμασία του ελληνικού στρατού για τις νέες επιθετικές επιχειρήσεις, καθώς οποιαδήποτε αναβολή των επιχειρήσεων θα εξυπηρετούσε την ενδυνάμωση των Τούρκων¹⁹⁹. Άλλωστε από τον Απρίλιο, στα πλαίσια της επικείμενης θερινής επίθεσης, πραγματοποιούταν μια εκτενή προετοιμασία στο στράτευμα. Είχε συσταθεί εκ νέου το Βασιλικό Στρατηγείο Βαλκανικών Πολέμων με επικεφαλής τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, η παρουσία του οποίου δεν θύμιζε τον «στρατηλάτη» των Βαλκανικών Πολέμων, εξ' αιτίας των προβλημάτων της υγείας του, όπως και το ίδιο το Στρατηγείο συστάθηκε για ψυχολογικούς και προπαγανδιστικούς λόγους²⁰⁰.

Τις επιχειρήσεις θα τις διηύθυνε ο νέος αρχηγός του Επιτελείου Βίκτωρ Δούσμανης, αποδεχόμενος το κάλεσμα του Νικόλαου Θεοτόκη (Υπουργός Στρατιωτικών), «εμφορούμενος από την αρχήν ότι δεν μοι επιτρέπεται να αρνηθώ να προσφέρω τα προς την πατρίδα υπηρεσίας αιτουμένας[...]»²⁰¹. Ο Παπούλας, παρά την αποτυχημένη εαρινή επίθεση, παρέμεινε αρχηγός της Στρατιάς Μικράς Ασίας, αλλά στην ουσία θα εκτελούσε τις εντολές του Γενικού Επιτελείου.

¹⁹⁶ Llewellyn- Smith, M., ο.π., σ.390

¹⁹⁷ Notes of meetings relating to Allied mediation in New East, No.88, June 18-19,1921, *Documents on British Foreign Policy, vol. XV, pp.588-595*

¹⁹⁸ Appendix 2 to No.88, *Documents on British Foreign Policy, vol. XV, p.597*

¹⁹⁹ Πρακτικά Βουλής των Συνεδριάσεων της Γ' Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης, Συνεδρίαση ΝΓ', 1 Ιουλίου 1921,σ.1059-1066

²⁰⁰ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π., σ.172

²⁰¹ Δούσμανης, Β., (1946) *Απομνημονεύματα. Ιστορικά σελίδες τα οποίας έζησα*, Αθήνα: ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, σσ.210-211

Παράλληλα, η κυβέρνηση διενήργησε μιας ευρείας κλίμακας επιστράτευσης, αποσκοπώντας στην ενίσχυση της Στρατιάς της Μικράς Ασίας. Η διαδικασία επιστρατεύσεως άρχισε τον Απρίλιο του 1921, οπότε και καλέστηκαν οι κλάσεις 1913^α και 1912²⁰², ενώ πριν τον Ιουνίου βρίσκονταν στα όπλα, ακόμα και οι κλάσεις 1903 και 1904²⁰³. Η εμπόλεμη δύναμη της στρατιάς ενισχύθηκε στην πορεία με επιπλέον κλάσεις (1912, 1913^α, 1913^β, 1914, 1915) και με αυτόν τον τρόπο το σύνολό των ενισχύσεων της ανερχόταν στους 58.000 άνδρες²⁰⁴.

Αρχές Ιουνίου συγκλείστηκε στο Κορδελιό της Σμύρνης, μία ευρεία σύσκεψη των Ελλήνων επιτελών, υπό την προεδρία του Κωνσταντίνου (είχε μεταβεί στην Σμύρνη από τις 29 Μαΐου), ώστε να αποφασισθεί το επιχειρησιακό σχέδιο που περιλάμβανε την κύκλωση και την εξουδετέρωση των τουρκικών δυνάμεων στην περιοχή της Κιουτάχειας²⁰⁵.

Η ημέρα έναρξης των επιχειρήσεων ορίστηκε η 29^η Ιουνίου και θα συμμετείχαν και τα τρία Σώματα Στρατού της Στρατιάς Μικράς Ασίας. Το Γ' Σώμα Στρατού με τη βάση της εξορμήσεώς του την Προύσα, έπρεπε να διανύσει μία μεγάλη απόσταση από ορεινά εδάφη, ώστε να προσεγγίσει και να προσβάλει την οχυρωμένη αμυντική θέση των κεμαλικών. Εντούτοις, το επιχειρησιακό σχέδιο δεν προέβλεπε μετωπική επίθεση στην περιοχή της Κιουτάχειας, όπου είχε συγκεντρωθεί και οχυρωθεί ένα μεγάλο μέρος των Τουρκικών δυνάμεων, διότι θα υπήρχαν αρκετές απώλειες. Στην περίπτωση αυτή, ο ελληνικός στρατός θα αδυνατούσε να καταδιώξει τα εχθρικά στρατεύματα για την τελική νίκη²⁰⁶. Έτσι, το σχέδιο θα βασιζόταν σε στρατηγικούς ελιγμούς, ούτως ώστε να περικυκλωθούν οι δυνάμεις του Κεμάλ, στο πίσω μέρος των οχυρώσεών τους από την περιοχή της Ουσάκ.

Την περικύκλωση του αντιπάλου ανέλαβαν, νότια της Κιουτάχειας, το Α' και Β' Σώματα Στρατού. Στις 30 Ιουνίου τα ελληνικά στρατεύματα καταλάμβαναν χωρίς αντίσταση το Αφιόν Καραχισάρ, αφού οι Τούρκοι υποχωρούσαν βόρεια, καταστρέφοντας ότι θεωρούσαν χρήσιμο, το οποίο θα διευκόλυνε την προέλαση των Ελλήνων. Η προέλαση των δύο σωμάτων στο νότιο μέτωπο δεν θα ήταν εύκολη υπόθεση. Οι Έλληνες στρατιώτες θα αντιμετώπιζαν τους Τούρκους στις φύσει οχυρωμένες θέσεις των υψωμάτων, η

²⁰² Εφημερίδα *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, αρ.362, 22 Απριλίου 1921, σ.3

²⁰³ Εφημερίδα *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, αρ.390, 20 Μαΐου 1921, σ.2

²⁰⁴ Πλουμίδης, Σπ., *Η Σιδηρά Δεκαετία*, ο.π, σσ.212

²⁰⁵ Πλουμίδης, Σπ., στο ίδιο

²⁰⁶ Στρατηγός, Ξεν., ο.π. σ.237

κατάληψη των οποίων αποτελούσε το πρώτο σκέλος της επίθεσης στο νότιο μέτωπο²⁰⁷.

Την 1^η Ιουλίου, η Ι Μεραρχία έδωσε μία σφοδρή μάχη για την κατάληψη της οχυρής κορυφής Καραμπουγιού- Ρουκλού Νταγ, που βρισκόταν βορειοδυτικά του Τουμλού Μπουνάρ. Στην μάχη αυτή οι απώλειες για την ελληνική πλευρά ήταν 30 αξιωματικοί και 1350 οπλίτες²⁰⁸.

Το επόμενο ύψωμα που έπρεπε να καταλάβουν οι ελληνικές δυνάμεις ήταν το 1799(Τσαούς Τσιφλίκ), ένα στρατηγικό σημείο κλειδί για την οχυρωματική τοποθεσία της Κιουτάχειας. Το ύψωμα διέθετε φυσική οχύρωση, αλλά οι Τούρκοι γνωρίζοντας τη στρατηγική σπουδαιότητα του μέρους, το είχαν οχυρώσει επιπλέον. Οι Έλληνες στρατιώτες χρειάστηκε να παλέψουν -σε αρκετές περιπτώσεις και δια της λόγχης- επί δύο μέρες κατά των κεμαλικών δυνάμεων. Αψηφώντας τις κακουχίες του πολέμου και του καλοκαιριού, οι στρατιώτες κατέλαβαν το ύψωμα, μετά την υποχώρηση των Τούρκων, στις 3 Ιουλίου²⁰⁹.

Στο βόρειο μέτωπο η προέλαση του Γ' Σώματος Στρατού υπήρξε σχετικά ταχεία και ανενόχλητη προς την Κιουτάχεια, που αποτελούσε και τον κύριο αντικειμενικό σκοπό της επιχείρησης. Ωστόσο, η κατάληψη της πόλης δεν θα ήταν απλή υπόθεση. Οι Κεμαλικοί είχαν αναπτύξει οχυρωματικές θέσεις νότια, ανατολικά και βόρεια της Κιουτάχειας, όπως και βορειοδυτικά του Εσκή Σεχέρ, ένα οχυρωμένο μέτωπο που έπρεπε να διασπάσουν οι μονάδες του Γ' Σώματος 60χλμ²¹⁰. Δύο μεραρχίες (VII και X) συνάντησαν σθεναρή αντίσταση στους ορεινούς όγκους Κιζίλ Τεπέ και Τσαλ Νταγ, δυτικά της πόλης. Ο αγώνας ήταν σκληρός, αλλά με γενναιότητα και αυτοθυσία οι Έλληνες στρατιώτες κατάφεραν να κάμψουν την τουρκική άμυνα και να σταθμεύσουν 15χλμ από την Κιουτάχεια²¹¹. Την επομένη, 4 Ιουλίου, τα ελληνικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Κιουτάχεια. Ο αντικειμενικός στόχος επιτεύχθηκε, εντούτοις οι Τούρκοι αντιλαμβανόμενοι την δύσκολη θέση στην οποία βρίσκονταν, υποχώρησαν ανατολικά προς το Εσκή Σεχέρ, χωρίς να κινδυνέψουν να περικυκλωθούν, καθώς οι ελληνικές δυνάμεις εξαντλημένες από τις συνεχόμενες μάχες, αδράνησαν και καθυστέρησαν στο να πραγματοποιήσουν τους σχεδιασμένους κυκλωτικούς ελιγμούς²¹².

²⁰⁷ Πλουμίδης, Σπ., *Η Σιδηρά Δεκαετία*, ο.π., σ.214

²⁰⁸ Γονατάς, Στ., ο.π., σσ.167-168

²⁰⁹ Μπουλαλάς, Κλ., ο.π., σσ.138-147

²¹⁰ Στρατηγός, Ξεν., ο.π., σ.236

²¹¹ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π., σ.174

²¹² Μπουλαλάς, Κλ., ο.π., σσ.150-151

Το Εσκή Σεχέρ αποτελούσε το επόμενο στρατηγικό σημείο που έπρεπε να καταλάβει ο ελληνικός στρατός. Στις 5 Ιουλίου, τα τρία σώματα διατάχθηκαν να κινηθούν ανατολικά. Το Α' και Β' Σώμα Στρατού επί δύο ημέρες αντιμετώπιζαν τις εισερχόμενες τουρκικές επιθέσεις από ομάδες τουρκικών μεραρχιών. Για ακόμα μια φορά, οι Τούρκοι θυσιάσαν εθνικό έδαφος, για να αποφύγουν μια εξ' ολοκλήρου αιχμαλωσία των δυνάμεών τους, αφού πρόβλεψαν εγκαίρως τους σκοπούς των ελιγμών των ελληνικών μονάδων. Το Εσκή Σεχέρ καταλήφθηκε από την Χ Μεραρχία στις 7 Ιουλίου. Η νίκη αυτή έφερε τον ελληνικό στρατό 240χλμ μακριά από την Άγκυρα και όπως είναι λογικό προκάλεσε έξαλλο ενθουσιασμό στην Αθήνα²¹³. Παρά την νικηφόρα ατμόσφαιρα που επικρατούσε, η θριαμβολογία των Ελλήνων ήταν πρόωρη, εφόσον ο υπερκερωτικός ελιγμός δεν είχε πραγματοποιηθεί και οι δυνάμεις του Κεμάλ είχαν αποφύγει την ολική εξουδετέρωσή.

Στις 8 Ιουλίου ήταν σειρά των κεμαλικών να αντιδράσουν επιχειρώντας μια αιφνιδιαστική αντεπίθεση. Πράγματι, ο ελληνικός στρατός αιφνιδιάστηκε, εξ' αιτίας της ασαφούς εικόνας που κατείχε η διοίκηση για τις τουρκικές κινήσεις, καθώς δεν ανέμενε την αναστροφή τους. Η πρώτη μονάδα που προσβλήθηκε ήταν η VII Μεραρχία, η οποία το μεσημέρι της 8^{ης} Ιουλίου δέχθηκε τα πυρά του τουρκικού πυροβολικού από τα υψώματα του Μποζ Νταγ, βορειοανατολικά του Εσκή Σεχέρ. Μέχρι το απόγευμα, η ελληνική Μεραρχία απέκρουσε την τουρκική αντεπίθεση και καταδίωξε τον εχθρό²¹⁴. Παράλληλα, μετά από σκληρό αγώνα, η Χ Μεραρχία, με την υποστήριξη της Ταξιαρχίας Ιππικού, επιτέθηκαν και απώθησαν την τουρκική επίθεση. Η παρουσία και η πρωτοβουλία, μάλιστα, του διοικητή της I Μεραρχίας Αθανασίου Φράγκου, συνέβαλλε στην τελική νίκη των Ελλήνων, καθώς επιτέθηκε πρώτος προς τις τουρκικές φάλαγγες με αιχμή το 1/38 Σύνταγμα Ευζώνων, ανακόπτοντας τον τουρκικό αιφνιδιασμό²¹⁵.

Μέχρι το απόγευμα της ίδιας ημέρας, οι Έλληνες είχαν αποκρούσει τις επιθέσεις των Τούρκων, εξαναγκάζοντάς τους σε υποχώρηση. Η Μάχη στο Εσκή Σεχέρ ήταν η

²¹³ Το *ΕΘΝΟΣ* (αρ.2665, 8 Ιουλίου 1921, σ.1) χαρακτήριζε το οχυρωματικό έργο των Τούρκων ως «Τουρκικό Βερντέν», το οποίο αφού έπεσε «[...] οι θρυλικόι πολεμιστάι μας, ακράτητοι, πετώντες με τα πτερά της Νίκης, από θρίαμβο εις θρίαμβον, έστησαν την Κυανόλευκον επί της περιμάχητον πόλεως[...]». Το *ΕΜΠΡΟΣ* (αρ.8884, 8 Ιουλίου 1921, σ.1) παρομοίαζε τις ελληνικές φάλαγγες ως αετούς οι οποίοι «[...] εξορμούν από της Κυριακής εσπέρας με τη λόγην προτεταμένην με τους οφιοειδείς των πλόκαμους προς πάσαν διεύθυνσην, εις τους πόδας, εις τα πλευρά, προ της κεφαλής του εχθρού[...]». Η εφημερίδα *ΠΑΤΡΙΣ* (αρ.538, 8 Ιουλίου 1921, σ.1) αναφερόταν στο πρωτοσέλιδό της στον ελληνικό στρατό που ως «[...] θριαμβευτής και τροπαιούχος εισήλθεν εις το Εσκή Σεχέρ[...]» αλλά και στην «[...] άτακτος φυγή πανικόνβλητων μαζών στρατού και πληθυσμού[...]». Το επίσημο δημοσιογραφικό όργανο της Κυβερνήσεως, η εφημερίδα *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* (αρ.638, 8 Ιουλίου 1921, σ.1), θριαμβολογώντας, αναφερόταν στη νίκη του ελληνικού στρατού ο οποίος «[...] κατέλαβε το Εσκή Σεχέρ. Το περιμάχητο, το φοβερόν Εσκή Σεχέρ, το τελευταίο έρεισμα προς την Άγκυρα[...]».

²¹⁴ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π., σ.175

²¹⁵ Μπουλαλάς, Κλ., ο.π., σσ.165-166

μεγαλύτερη κατά παράταξη μάχη που έδωσε ο ελληνικός στρατός στην Μικρά Ασία, καθώς έλαβε χώρα σε ανοιχτό πεδίο και ενέπλεξε και τρία σώματα στρατού της Στρατιάς Μικράς Ασίας. Ήταν μια μεγαλοπρεπή νίκη σε τακτικό επίπεδο, αλλά φονικότατη και πολύνεκρη. Οι ελληνικές απώλειες υπολογίζονται πως ξεπέρασαν τις 8.000, ενώ οι κεμαλικοί κατά την υποχώρησή τους πέρα από το Σαγγάριο, προς την Άγκυρα, άφησαν πίσω τους εκατοντάδες νεκρούς, άφθονο πολεμικό υλικό και χιλιάδες αιχμαλώτους²¹⁶.

3.3.2 Το πολεμικό Συμβούλιο της Κιουτάχειας και η προέλαση προς την Άγκυρα.

Η επίθεση του Ιουνίου-Ιουλίου έφερε τα επιθυμητά αποτελέσματα στην Ελλάδα, τα οποία όμως περιορίζονταν σε τακτικό επίπεδο. Ο ελληνικός στρατός κατόρθωσε με την προέλασή του, να καταλάβει τα καίριας σημασίας εδάφη (Κιουτάχεια, Εσκή Σεχίρ, Αφιόν Καραχισάρ), την γραμμή δηλαδή που συνδεόταν το σιδηροδρομικό δίκτυο που εξυπηρετούσε την μεταφορά των κεμαλικών δυνάμεων στο δυτικό μέτωπο, παρόλα αυτά η απειλή δεν είχε εξουδετερωθεί. Στις 13 Ιουλίου, ο Αν. Παπούλας συγκαλεί συμβούλιο στην Κιουτάχεια με τους επιτελείς του, Πτολ. Σαρηγιάννη, Κων. Πάλλη, και Γ. Σπυρίδωνος, με βασικό θέμα την προέλαση των ελληνικών δυνάμεων προς την Άγκυρα ή όχι²¹⁷.

Ακούστηκαν δύο απόψεις. Ο Σαρηγιάννης, ως διευθυντής του 3^{ου} Επιτελικού Γραφείου (επιχειρήσεων), υποστήριξε πως έπρεπε άμεσα να συνεχισθούν οι επιχειρήσεις προς εξόντωση του εχθρού. Από την άλλη, ο Σπυρίδωνος, ο διευθυντής του 4^{ου} Επιτελικού Γραφείου (ανεφοδιασμού και μεταφορών), παρουσίασε τις δυσκολίες του ανεφοδιασμού του στρατεύματος σε μία τέτοια πορεία. Τελικά, η σύσκεψη ολοκληρώθηκε κλίνοντας προς την άποψη του 3^{ου} Γραφείου²¹⁸.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί το εξής: Ήταν αρκετοί, κυρίως από τους στρατιωτικούς κύκλους, που εκ των υστέρων, μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, παραδέχτηκαν πως ήταν λάθος η προέλαση προς την Άγκυρα. Ο Πτολεμαίος Σαρηγιάννης είναι ένας από αυτούς. Σε ερώτηση της ανακριτικής επιτροπής, στα πλαίσια της «Δίκης των Εξ» τον Οκτώβριο του 1922, για το πως έκρινε την επιχείρηση και τι ποσοστό

²¹⁶ Πλουμίδης, Σπ., *Η Σιδηρά Δεκαετία*, ο.π., σσ.216-217

²¹⁷ Ιωαννίδης, Σ., Μηνακάκης, Β., *1922 – Τα αναπάντητα ερωτήματα της καταστροφής: Ήταν λάθος η ελληνική προέλαση προς την Άγκυρα;*, στο: <https://www.kathimerini.gr/society/561824560/1922-ta-anapantita-erotimata-tis-katastrofis-itan-lathos-i-elliniki-proelasi-pros-tin-agkyra/> (δημοσιεύθηκε στις 24/7/2022)

²¹⁸ Μαγκλίνης, Ηλ., (2024), *1921 Σαγγάριος. Μέχρις Εσχάτων*, Αθήνα: ΨΥΧΟΓΙΟΣ, σ.75

επιτυχίας έδινε, απάντησε πως θεωρούσε την επιχείρηση δυσχερή με ποσοστό επιτυχίας 50-60%²¹⁹.

Δύο μέρες αργότερα, ξανά στην Κιουτάχεια, συγκλείστηκε το «Μεγάλο Πολεμικό Συμβούλιο». Αυτή την φορά συμμετείχε η πολιτικό-στρατιωτική ηγεσία της χώρας. Έπειτα από συζητήσεις μεταξύ των Βασιλιά Κωνσταντίνου, του πρωθυπουργού, Δημ. Γούναρη, του Υπ. Στρατιωτικών, Νικ. Θεοτόκη, του αρχηγού της Στρατιάς Μικράς Ασίας, Αν. Παπούλα, του Επιτελάρχη Κων. Πάλλη, του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου, Βικ. Δούσμανη και του Ξεν. Στρατηγού, ως στρατιωτικού συμβούλου και συνδέσμου μεταξύ της κυβερνήσεως και του στρατού, αποφασίστηκε μία νέα προέλαση (η τελευταία που θα πραγματοποιούσε ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία) ανατολικά, προς την Άγκυρα²²⁰.

Στο Συμβούλιο ακούστηκε και η άποψη για την οχύρωση του ελληνικού στρατού στις θέσεις που ήδη κατείχε, εντούτοις η απόφαση ήταν υπέρ της προελάσεως, καθώς εξυπηρετούσε πολιτικές και διπλωματικές σκοπιμότητες. Οι ανώτεροι αξιωματικοί των επιτελείων ήταν αντίθετοι με την προέλαση, αφού γνώριζαν τα ζητήματα ανεφοδιασμού που θα προκύπταν²²¹. Η στρατιωτική ηγεσία, πάντως, παρά την απροθυμία της για την προέλαση, δεν αναλάμβανε την ευθύνη να εκφέρει την άποψή της ευθέως. Σύμφωνα με το Σαρηγιάννη, η παρουσία του Κωνσταντίνου στο Συμβούλιο, επηρέασε τις αποφάσεις των στρατιωτικών²²².

Στην Κιουτάχεια οι πολιτικοί επέβαλαν τις απόψεις τους, με το επιχείρημα της οριστικής συντριβής του εχθρού. Η ενδεχόμενη προώθηση της στρατιάς ανατολικά απωθώντας και καταστρέφοντας τις κεμαλικές δυνάμεις στην βάση ανεφοδιασμού τους, την Άγκυρα, θα ανάγκαζε τον ηγέτη τους να διατάξει μια εκ νέου υποχώρηση αυτή τη φορά προς την Σεβάστεια. Έπειτα, ο ελληνικός στρατός θα οχυρωνόταν στο Εσκι Σεχίρ, αφού πρώτα κατέστρεφε το σιδηροδρομικό δίκτυο. Ο Κεμάλ δεν θα επέστρεφε στο δυτικό μέτωπο, καθώς θα του ήταν αδύνατο να δράσει χωρίς σιδηρόδρομο²²³.

²¹⁹ Το γιατί ο Σαρηγιάννης το 1922, δήλωσε πως η επιχείρηση ήταν δυσχερής, ενώ τον Ιούλιο το 1921 πρότεινε ο ίδιος μία προέλαση προς την Άγκυρα, δεν μπορεί να απαντηθεί με σιγουριά, καθώς η μεταστροφή των θέσεων του έγιναν στο πλαίσιο της ομολογίας του στη «Δίκη των Εξ», τον Οκτώβριο του 1921. Για την εξέταση του Σαρηγιάννη από την ανακριτική επιτροπή, Βλ. Έκθεση εξέτασης του μάρτυρος Σαρηγιάννη, 20 Οκτωβρίου 1922, Αθήνα, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/5.1, Μικρασιατική Εκστρατεία. Στρατιωτικές Πληροφορίες

²²⁰ Τζανακάρης, Β., (2013) *Δακρυσμένη Μικρασία 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραζαν την Ελλάδα*, Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, σσ.412-413

²²¹ Ροδάς, Μιχ., ο.π., σσ.234-235

²²² Έκθεση του μάρτυρος Σαρηγιάννη, ο.π.

²²³ Ριζάς, Σ., ο.π., σσ.266-268

Σε τηλεγράφημά του προς το Υπουργείο Στρατιωτικών, ο Ξενοφώντας Στρατηγός επισήμαινε πως ακόμα και αν η νέα προέλαση επιτυγχανόταν, ο Κεμάλ δεν θα υπέκυπτε και θα ήταν δύσκολο για την Ελλάδα να διατηρήσει ένα φιλικό καθεστώς υπέρ της, διότι θα παρέμενε ορατή η τουρκική εθνικιστική ανάφλεξη. Επομένως η Ελλάδα θα έπρεπε να εκμεταλλευτεί τη θετική έκβαση της επίθεσης του Ιουνίου-Ιουλίου και σε συνδυασμό με τη νέα προέλαση, να επιδιώξει τον εδαφικό περιορισμό της Τουρκίας, φροντίζοντας παράλληλα τη διατήρηση της ελληνικής κατοχής κοντά σε συγκοινωνιακούς κόμβους, ώστε με την μείωση της μεταφοράς των στρατευμάτων, να μπορεί να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε μελλοντική τουρκική απειλή²²⁴. Τα φιλόδοξα αυτά σχέδια, αν πραγματοποιούνταν, θα αποτελούσαν μια εθνική επιτυχία και θα τερμάτιζαν, ουσιαστικά, την περιπέτεια της μικρασιατικής εκστρατείας. Παρόλα αυτά, η στρατιωτική ισχύς του Κεμάλ θα επηρέαζε την πορεία των γεγονότων.

Η επίθεση καθυστέρησε δεκαπέντε ημέρες. Για να πραγματοποιηθεί η νέα προέλαση, έπρεπε να μεταφερθεί η βάση εφοδιασμού από την Σμύρνη στα Μουδανιά. Οι μέρες που μεσολάβησαν υπήρξαν κρίσιμες, δίνοντας την ευκαιρία στον Κεμάλ να ενισχύσει τις δυνάμεις του με τέσσερις μεραρχίες, δύο από τον Καύκασο και δύο από την Κιλικία. Η τακτική των Τούρκων θα ήταν η συνεχής παρενόχληση της ελληνικής στρατιάς, ώστε να εξαντληθεί η ορμητικότητά της και όταν δυσκόλευαν τα πράγματα υποχωρώντας ανατολικά, θα παρέσερναν του Έλληνας πέρα από το Σαγγάριο, στα οχυρωμένα λημέρια τους²²⁵.

Η απόσταση που έπρεπε να διανύσουν οι ελληνικές δυνάμεις έως τις τουρκικές οχυρώσεις, κυμαινόταν, αναλόγως τη διαδρομή, μεταξύ 265-300χλμ. Οι εχθρικές οχυρώσεις ήταν τοποθετημένες ανατολικά του Σαγγαρίου, από τον ποταμό Γκεούκ μέχρι τον Γόρδιο ποταμό. Σύμφωνα με το επιχειρησιακό σχέδιο, το Γ' Σώμα Στρατού θα επιχειρούσε μία κατά μέτωπο επίθεση, ενώ τα Α' και Β' Σώματα θα δρούσαν πλαγιομετωπικά, ώστε να κυκλώσουν τον αντίπαλο. Μία εξ' ολοκλήρου μετωπική επίθεση, σύμφωνα με τον Ξεν. Στρατηγό, αποτελούσε στρατηγικό σφάλμα, για το λόγο ότι η στρατιά έπρεπε να διασχίσει το Σαγγάριο ποταμό. Ο ελιγμός βόρεια του Σαγγαρίου παρουσίαζε μεγάλες δυσκολίες, αφ' ενός το εμπόδιο του Σαγγαρίου παρέμενε, αφ' ετέρου η μορφολογία του εδάφους περιλάμβανε, κυρίως, ορεινούς όγκους, ταυτοχρόνως το οδικό δίκτυο ήταν ανύπαρκτο.

²²⁴ Τηλεγράφημα Ξενοφώντας Στρατηγού προς Υπουργείο Στρατιωτικών, 26 Ιουλίου 1921, Αρχείο ΔΙΣ, F367-SFΘ-D4_1

²²⁵ Τζανακάρης, Β., ο.π., σσ.217

Έτσι, επιλέχθηκε, ο εξίσου δύσκολος ελιγμός, προς τα νότια και κατά μήκος της όχθης του Σαγγαρίου, όπου τα δύο Σώματα Στρατού (Α' και Β'), θα διέσχιζαν την Αλμυρά Έρημο²²⁶.

Η Οδύσσεια των Ελλήνων στρατιωτών άρχισε την 1^η Αυγούστου. Τα ελληνικά στρατεύματα θα πραγματοποιούσαν πορεία 3-7 ημερών (ανάλογα τον σχηματισμό) μέσα στην Έρημο και καλούνταν να διαχειριστούν τις καιρικές συνθήκες (υψηλή θερμοκρασία το πρωί, απότομη πτώση το βράδυ), την πείνα, τη δίψα, καθώς και την απειλή αιφνιδιαστικής τουρκικής επιθέσεως. Έπειτα από οκτώ ημέρες εξαντλητικής πορείας, ξεκίνησαν μικρές ελληνικές προελάσεις προς κατάληψη των πρώτων υψωμάτων. Στο εξής, η κάθε μάχη θα ήταν πολύνεκρη. Ο Στυλιανός Γονατάς, επιτελάρχης του Α' Σώματος Στρατού, αναφέρει πως το διάστημα 10-14 Αυγούστου οι απώλειες ήταν 3.441 οπλίτες και 141 αξιωματικοί, ενώ στις 15 και 16 προστέθηκαν περίπου 1.000²²⁷.

Οι μάχες που δόθηκαν τον Αύγουστο του 1921 στα αφιλόξενα εδάφη της Τουρκίας, δεν υστερούν σε γενναιότητα και μαχητικότητα από αυτές που περιγράφει ο Όμηρος στην Ιλιάδα. Η μάχη του Κάλε Γκρότο ήταν μία από αυτές. Το Κάλε Γκρότο ήταν ένα στενό βραχώδες πέρασμα αποτελούμενο από τέσσερις κορυφές με μήκος περί στα 7χλμ, στο αριστερό άκρο της ενδιάμεσης τουρκικής αμυντικής τοποθεσίας και αποτελούσε στρατηγικό σημείο για την γενικότερη άμυνα των κεμαλικών. Το μέρος είχε μετατραπεί σε πολεμική μηχανή, καθώς οι Τούρκοι είχαν επιδοθεί με μεγάλη σπουδή στην κατασκευή οχυρωματικών έργων, με τις διαδοχικές σειρές χαρακωμάτων και την τοποθέτηση πολυβολείων²²⁸. Την ευθύνη για την κατάληψη του Κάλε Γκρότο ανέλαβε το Β' Σώμα Στρατού και συγκεκριμένα η V Μεραρχία.

Στις 13 Αυγούστου οι XIII και V Μεραρχίες, με τη συνεχόμενη επιθετική τους προώθηση, υποχρέωσαν τις αμυνόμενες τουρκικές δυνάμεις να υποχωρήσουν από τα πρώτα υψώματα. Παράλληλα το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων έδινε σκληρή μάχη στο Καρά Τεπέ, όπου έπειτα από την έντονη πίεση των Ευζώνων, κάμφθηκε η άμυνα του υψώματος και η XIII Μεραρχία ολοκλήρωσε την κατάληψή του. Την 14^η Αυγούστου το 43^ο Σύνταγμα Πεζικού άρχισε την επίθεση προς το Κάλε Γκρότο, με την υποστήριξη του πυροβολικού της Μεραρχίας. Με τόλμη και αυτοθυσία, οι στρατιώτες καταλάμβαναν την μία κορυφογραμμή μετά την άλλη, ενώ αργά το απόγευμα της ίδιας ημέρας, οι Έλληνες στρατιώτες πατούσαν την υψηλότερη κορυφογραμμή, έπειτα από την σύμπτυξη των διαλυόμενων κεμαλικών δυνάμεων. Το επόμενο διάστημα ακολούθησε ένας σκληρός

²²⁶ Στρατηγός, Ξεν., ο.π., σσ.258-260

²²⁷ Γονατάς, Στ., ο.π., σσ.172-176

²²⁸ Καργάκος, Σ., *Η Μικρασιατική Εκστρατεία*, τομ.Β, σσ.38-39

αγώνας με εναλλαγές αντεπιθέσεων μεταξύ των δύο αντιπάλων. Μετά από έξι ημέρες συνεχόμενων συγκρούσεων, το Β' Σώμα Στρατού μετρούσε εκτός μάχης 3.266 οπλίτες και 142 αξιωματικούς, ενώ οι Τούρκοι 3.640 και 176 αντιστοίχως²²⁹.

Οι μάχες που έδωσε το Α' Σώμα Στρατού για την κατάληψη των οχυρωμένων υψωμάτων Αρντίζ και Τσαλ Νταγ ή οι αγώνες του Γ' Σώματος για την κατάληψη της Σαπάτζας, συγκαταλέγονται στους άθλους της Στρατιάς Μικράς Ασίας, λόγω των δυσκολιών που συνάντησαν οι στρατιώτες και δεν υστερούν σε ηρωισμό και απώλειες. Όπως άθλος ήταν και η μάχη στο Πολατλή, μία περιοχή που βρισκόταν κυριολεκτικά στα πρόθυρα της Άγκυρας (περίπου 80χλμ), ελέγχοντας τη νοτιοδυτική πρόσβαση της κεμαλικής πρωτεύουσας. Την κατάληψη της περιοχής και τη καταστροφή του σιδηροδρομικού της δικτύου, ανέλαβε η VII Μεραρχία του Γ' Σώματος Στρατού, η οποία ήταν η μόνη που κινούταν αποκομμένη από τον γενικό σχηματισμό της στρατιάς. Στις 10-11 Αυγούστου διέσχισε την ανατολική όχθη του Σαγγαρίου με γεφυροκατασκευές και γρήγορα κατόρθωσε να απωθήσει την πρώτη τουρκική άμυνα²³⁰.

Παρά τις ηρωικές προσπάθειες των Ελλήνων μαχητών, η προέλαση διακόπηκε στις 18 Αυγούστου, 4χλμ από τον αντικειμενικό στόχο, τον σιδηροδρομικό σταθμό του Πολατλή, καθώς η μοίρα βαρέως πυροβολικού που υποστήριζε την επιθετική πορεία της VII Μεραρχίας, εξάντλησε τα βλήματά της, ενώ η ίδια η Μεραρχία μετρούσε αρκετές απώλειες, εξ' αιτίας των προηγούμενων συγκρούσεων²³¹.

Το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου οι επιχειρήσεις στο Μικρασιατικό μέτωπο βάλτωσαν. Οι ανθρώπινες απώλειες και η κόπωση των ανδρών, καθιστούσαν αδύνατη την περαιτέρω προέλαση. Όπως σωστά είχε προβλεφθεί, η στρατιά αντιμετώπισε μεγάλο πρόβλημα στον ανεφοδιασμό. Στις 22 Αυγούστου, ο Παπούλας ενημερωμένος για τις δυσκολίες που είχαν προκύψει στο μέτωπο, εισηγήθηκε στην κυβέρνηση την επιστροφή του στρατού στη γραμμή Εσκή Σεχίρ – Αφιόν Καραχισάρ. Με τηλεγράφημα προς το Υπουργείο Στρατιωτικών, αφού παρουσίασε τις επιτυχίες των Ελλήνων στρατιωτών στις επιχειρήσεις το πρώτο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου, τόνισε πως ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί ένας κυκλωτικός ελιγμός, καθώς το μόνο πλεονέκτημα που διέθετε η Στρατιά εκείνη την χρονική στιγμή, ήταν οι πρωτοβουλίες ως επιτιθέμενου και κατ' επέκταση, μία ακόμα προέλαση δεν ήταν βέβαιο ότι θα έφερνε θετικά αποτελέσματα. Αφού ανέφερε ότι η Στρατιά δεν γνώριζε τις πολιτικές εξελίξεις, ζήτησε από την

²²⁹ *Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919-1922*, (1967), Αθήνα: ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ, σσ.248-253

²³⁰ Μαγκλίνης, Ηλ., ο.π., σσ.173-176

²³¹ Πλουμίδης, Σπ., *Η Σιδηρά Δεκαετία*, σ.230

κυβέρνηση να του γνωστοποιήσει τις διαταγές της τάχιστα, διότι οι καιρικές συνθήκες και η νέα στρατολόγηση του εχθρού, καθιστούσε τις επιχειρήσεις «εξαιρετικώς δυσχερείς»²³².

Έξι ημέρες αργότερα, έλαβε την απάντηση του προέδρου της Κυβερνήσεως μέσω του Υπουργείου Στρατιωτικών, όπου αναφερόταν ότι η διοίκηση της Στρατιάς είχε όλη την ευθύνη των αποφάσεων επί του μετώπου, σύμφωνα με τα όσα επικυρώθηκαν στο Συμβούλιο της Κιουτάχειας στις 15 Ιουλίου. Αν δηλαδή, η Στρατιά έκρινε πως για στρατιωτικούς λόγους έπρεπε να ανασταλούν οι επιχειρήσεις και να διαταχθεί η σύμπτυξη αυτής στην γραμμή εξορμήσεώς της, τότε την απόφαση θα την έπαιρνε ο Παπούλας και οι Επιτελείς του, οι οποίοι θα έπρεπε να ενημερώσουν εγκαίρως την κυβέρνηση, ώστε να συζητηθεί το θέμα της μείωσης της δυνάμεως του στρατού²³³. Η απόφαση της στρατιάς, την επόμενη ημέρα, ήταν η σύμπτυξη των τριών Σωμάτων Στρατού στη γραμμή Εσκή-Σεχηρ – Αφιόν Καραχισάρ.

3.4 Η περίοδος πριν την τουρκική επίθεση της 13^{ης} Αυγούστου 1922.

Η σύγχρονη ιστοριογραφία τείνει να χαρακτηρίζει το διάστημα από την σύμπτυξη της ελληνικής στρατιάς στις αρχικές της θέσεις εξορμήσεως (Εσκή Σεχήρ-Κιουτάχεια-Αφιόν Καραχισάρ) έως την τουρκική επίθεση της 13^{ης} Αυγούστου 1922, ως «χαμένος χρόνος». Πράγματι, από στρατιωτική άποψη δεν πραγματοποιήθηκε κάποια νέα επίθεση, καθώς το στράτευμα, αφ' ενός είχε αρκετές απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και πολεμοφόδια κατά την προέλαση προς την Άγκυρα, αφ' ετέρου υπήρξε μεγάλη κόπωση και πτώση του ηθικού των ανδρών. Βέβαια και στο αντίπαλο στρατόπεδο υπήρξε αυτή η στρατιωτική αδράνεια, άποψη επιχειρήσεων και όχι προετοιμασίας, έως το επόμενο καλοκαίρι, αφού και ο Κεμάλ ήταν εξαντλημένος²³⁴.

Από την άλλη, το πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο δεν χαρακτηρίζεται από αδράνεια, αλλά από αμηχανία, διότι η ελληνική κυβέρνηση, τουλάχιστον μέχρι το τέλος του 1921, δεν ήξερε πως να δράσει. Δεν ίσχυε, όμως, το ίδιο για την κεμαλική κυβέρνηση. Η βοήθεια των Μπολσεβίκων δεν αρκούσε στον Κεμάλ και για το λόγο αυτό, προσπάθησε να συνάψει νέες συμφωνίες. Ο στόχος επιτεύχθηκε στις 20 Οκτωβρίου με την υπογραφή της Γαλλο-κεμαλικής συνθήκης ή αλλιώς το σύμφωνο «Franklin Bouillon». Η σύναψη του συμφώνου προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στο Λονδίνο, όπου η βρετανική κυβέρνηση κατηγόρησε εύλογα την Γαλλία, πως αγνοούσε τις υποχρεώσεις της απέναντι στου

²³² Τηλεγράφημα Παπούλα προς Υπουργείο Στρατιωτικών, 19303/6124, 22 Αυγούστου 1921, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/5.1, Μικρασιατική Εκστρατεία. Στρατιωτικές Πληροφορίες

²³³ Πρόεδρος της Κυβερνήσεως προς Στρατιά Μικράς Ασίας, 28 Αυγούστου 1921, Αθήνα, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/5.1, Μικρασιατική Εκστρατεία. Στρατιωτικές Πληροφορίες

²³⁴ Καργάκος, Σ., ο.π., σσ.81-83

Συμμάχους, με την υπογραφή χωριστής συνθήκης με μια εχθρική δύναμη, με το Παρίσι να απαντά, πως η συμφωνία πραγματοποιήθηκε με την κυβέρνηση της Άγκυρα και όχι με της Κωνσταντινούπολης, που ήταν ο πραγματικός εχθρός των Συμμάχων κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου²³⁵. Αν ο πραγματικός εχθρός ήταν η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, υπό τον Σουλτάνο, η οποία είχε δεχτεί τους όρους της Ανακωχής του Μούδρου, τότε και της Συνθήκης των Σεβρών, τι ήταν η κυβέρνηση της Άγκυρας, υπό τον Μουσταφά Κεμάλ, ενός εκ των διοικητών του τουρκικού στρατού που διακρίθηκαν στις μάχες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου κατά των Δυνάμεων της Αντάντ και από την πρώτη στιγμή καταδίκασε την ανακωχή του 1918 και την συνθήκη του 1920;

Τι προέβλεπε όμως η συμφωνία και γιατί θα επηρέαζε τη θέση της Ελλάδας στο Μικρασιατικό μέτωπο; Με το σύμφωνο «Franklin-Bouillon», τα συμβαλλόμενα μέρη, μεταξύ άλλων, δήλωναν πως η μεταξύ τους εμπόλεμη κατάσταση τερματιζόταν, οι αιχμάλωτοι των δύο κρατών έπρεπε να ελευθερωθούν και σε διάστημα δύο μηνών από την υπογραφή της συμφωνίας, η περιοχή της Κιλικίας έπρεπε να εκκενωθεί από τα γαλλικά στρατεύματα²³⁶. Για την Ελλάδα, ηθικά επιβεβαιωνόταν η διπλωματική της απομόνωση, αφού οι Γάλλοι υπογράφοντας το σύμφωνο, αναγνώριζαν επίσημα την κυβέρνηση της Άγκυρας. Στρατιωτικά το βάρος της ζυγαριάς έπεφτε εναντίον των Ελλήνων. Ο Κεμάλ απαλλασσόταν από το μέτωπο της Κιλικίας και μπορούσε να επικεντρωθεί στο μέτωπο κατά των Ελλήνων²³⁷.

Επιπλέον, ενίσχυσε τον στρατό του με επιπλέον άνδρες, τους οποίους μπορούσε να μεταφέρει σιδηροδρομικώς από την περιοχή της Κιλικίας στο μέτωπο του Αφιόν Καραχισάρ, εντός τριών ημερών, οργανώνοντας με τον τρόπο αυτό την στρατιά Ικονίου²³⁸. Παράλληλα, αποκτούσε το πλούσιο πολεμικό υλικό που εγκατέλειπαν οι Γάλλοι στρατιώτες. Τα γαλλικά στρατεύματα αποσύρονταν από την Κιλικία μόνο με τον ατομικό τους εξοπλισμό, με συρματοπλέγματα, καθώς και τα τηλεφωνικά και τηλεγραφικά σύρματα²³⁹.

Η κυβέρνηση Γούναρη αδυνατούσε να ακολουθήσει τις διπλωματικές εξελίξεις και προς τα τέλη του 1921, υπήρχαν φήμες που ήθελαν τον πρωθυπουργό συγκαταβατικό σε έναν διακανονισμό, σύμφωνα με τους όρους που είχαν διατυπωθεί τον περασμένο Μάρτιο. Οι

²³⁵ Μουρέλος, Γ., ο.π., σσ.244-246

²³⁶ Memorandum by Mr. Forbes Adam, No.502, Foreign Office, January 6, 1922, *Documents on British Foreign Policy*, Vol. XVII, pp.564-565

²³⁷ Llewellyn-Smith., M., ο.π., σσ.425

²³⁸ Ροδάς, Μιχ., ο.π., σσ.258

²³⁹ Μελάς προς Στρατιά Μικράς Ασίας, αρ.512, 29 Νοεμβρίου 1921, Βηρυτός, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1921/29.4, Στρατιωτικές Πληροφορίες

φήμες δεν άργησαν να επιβεβαιωθούν, καθώς με το νέο έτος ο πρωθυπουργός και ο Υπ. Εξωτερικών θα μετέβαιναν στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες για εξεύρεση λύσης στο Μικρασιατικό αδιέξοδο. Σε μια ύστατη προσπάθεια, μάλιστα, για έκκληση βοήθειας, το Φεβρουάριο του 1922, ο Γούναρης με επιστολή του προς τον Curzon, ανέφερε πως η ελληνική κυβέρνηση εξέταζε το ενδεχόμενο απαγκίστρωσης του ελληνικού στρατού από την Μικρά Ασία-αν η Βρετανία δεν βοηθούσε έμπρακτα (στρατιωτική και οικονομική ενίσχυση)-εξ' αιτίας της αλλαγής στον συσχετισμό δυνάμεων²⁴⁰.

Η απάντηση του Curzon ήταν συμβουλευτική, καθώς συνιστούσε στους Έλληνες να εξακολουθούν να εμπιστεύονται την τύχη του ζητήματος στους Συμμάχους. Ο Βρετανός αξιωματούχος δεν πίστευε ότι η εκκένωση της Μικράς Ασίας ήταν αναπόφευκτη, αλλά θεωρούσε πως έπρεπε να πραγματοποιηθεί με τάξη στα πλαίσια ενός γενικού διακανονισμού με τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, ώστε να μην ζημιωθούν πλήρως τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή της Εγγύς Ανατολής²⁴¹.

Στα πλαίσια της μεσολάβησης των Μεγάλων Δυνάμεων για ανακωχή ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, οι υπουργοί των εξωτερικών των τριών χωρών, συναντήθηκαν στο Παρίσι στις 22 Μαρτίου. Η εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ανακωχή, έβρισκε σύμφωνους τους τρεις αξιωματούχους, εντούτοις έπρεπε να επεξεργαστούν τους όρους με τους οποίους θα απομακρυνόταν ο ελληνικός στρατός από τα κατεχόμενα εδάφη. Στις 23 Μαρτίου, ο Γάλλος πρέσβης στην Αθήνα επέδωσε τη διακοίνωση των Συμμάχων στην ελληνική κυβέρνηση, όπου αναφέρονταν οι όροι της ανακωχής²⁴². Η Ελλάδα αποδέχτηκε αμέσως τους όρους της ανακωχής, όχι όμως και η κεμαλική κυβέρνηση, η οποία έδωσε την αρνητική της απάντηση δέκα ημέρες αργότερα, υποστηρίζοντας πως θα δεχόταν την ανακωχή, ακόμα και προκαταρκτικές προτάσεις για οριστική ειρήνη, αν ο ελληνικός στρατός εκκένωνε άμεσα την Μικρά Ασία²⁴³. Η άρνηση των Τούρκων τορπίλισε την τελευταία σοβαρή απόπειρα των Δυνάμεων για μεσολάβηση. Μέχρι το καλοκαίρι του 1922 οι διαπραγματεύσεις θα διαιωνίζονται με την ανταλλαγή υπομνημάτων.

²⁴⁰ Σακελλαρόπουλος, Κων., ο.π., σσ.162-163

²⁴¹ Llewellyn-Smith, M., ο.π., σσ.442-443

²⁴² Οι όροι για ανακωχή ήταν οι εξής: 1) Οι εμπόλεμοι θα διετήρουν τας γενικάς γραμμάς τας κατεχόμενας υπό των κύριων όγκων των στρατευμάτων των, αποσύροντας αμοιβαίως τας προφυλακάς αυτών, εις τρόπον ώστε να σχηματισθεί κενή ζώνη τουλάχιστον 10 χιλιομ. βάθος, 2) Κατά το διάστημα της ανακωχής ουδεμία θα επιτρέπετο ενίσχυσης ή μετακίνησης, 3) Η διάρκεια της ανακωχής θα ήτο τρίμηνος και θα ανανεούται αυτομάτως, έως ότου οι εμπόλεμοι δεχθώσι τους προκαταρκτικούς όρους της ειρήνης, 4) Πρόθεσις μη ανανεώσεως έδει να προαναγγελθεί εις τους αντιπροσώπους των τριών Δυνάμεων εν 15θήμερον, τουλάχιστον προς της διακοπής της τρέχουσας ανακωχής, 5) Επιτροπαί των Συμμάχων θα ενήσκουν διαιτητικά καθήκοντα, Βλ, Στρατηγός, Ξεν., *Η Ελλάς στη Μικρα Ασία*, σσ.327-328

²⁴³ Στρατηγός, Ξεν., ο.π., σσ.328

Οι προτάσεις των Συμμάχων για εκκένωση της Μικράς Ασίας και η αποδοχή τους από την κυβέρνηση Γούναρη, επικρίθηκε έντονα από την ελληνική κοινή γνώμη. Σύσσωμος ο ελληνικός λαός, ο πολιτικός κόσμος, ο Τύπος (βενιζελικός και αντιβενιζελικός), στάθηκαν αντίθετοι στην ιδέα της εκκένωσης και κατηγόρησαν τον Γούναρη για ενδοτισμό²⁴⁴.

Η στάση εντούτοις της κοινή γνώμης, βασιζόταν σε πατριωτικά αισθήματα και δεν δέχονταν μία άνευ όρων ανακωχή, που συνεπαγόταν με την εκκένωση της Μικράς Ασίας. Σίγουρα ο ελληνικός λαός θα επαναπροσδιόριζε τη στάση του αν γνώριζε την κατάσταση που επικρατούσε στην Στρατιά της Μικράς Ασίας, από την ημέρα της συμπτώξεως στη γραμμή Εσκή Σεχίρ - Αφιόν Καραχισάρ, έως την μοιραία τουρκική επίθεση της 13^{ης} Αυγούστου 1922.

3.4.1 Η τουρκική επίθεση και η κατάρρευση του μετώπου.

Η ελληνική κυβέρνηση, εκτός από το διπλωματικό αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει το Μικρασιατικό ζήτημα, έπρεπε να διαχειριστεί και την δυσάρεστη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Στρατιά της Μικράς Ασίας. Μετά την αποτυχημένη πορεία προς την Άγκυρα, ο μαχόμενος στρατός έχανε τις ελπίδες του, καθώς δεν έβλεπε να έρχεται η πολυπόθητη νίκη, για την οποία θυσιάζονταν επί δύο και πλέον χρόνια. Η κακή διατροφή των οπλιτών, η μη καταβολή του μισθού τους, η απαγόρευση των αδειών δημιουργούσαν δυσφορία στις κατώτερες βαθμίδες της Στρατιάς. Η δυσφορία ήταν ορατή και στους ανώτερους αξιωματικούς, λόγω χάρη των διοικητών των Σωμάτων Στρατού, οι οποίοι ένιωθαν αδικημένοι από την κυβέρνηση, διότι έβλεπαν να προάγονται απόστρατοι αξιωματικοί, οι οποίοι δεν είχαν λάβει μέρος σε κάποια εκστρατεία²⁴⁵. Επιπλέον, εξακολουθούσαν να υπάρχουν εντάσεις ανάμεσα στους βενιζελικούς, τους αντιβενιζελικούς και τους ουδέτερους αξιωματικούς, απόρροια του Εθνικού Διχασμού.

Για τη δυσχερή εικόνα του στρατού γράφει στον Ιωάννη Μεταξά, ο πρίγκιπας Ανδρέας, ο οποίος μετά την ήττα στο Σαγγάριο παραιτήθηκε από διοικητής του Β' Σώματος Στρατού. Ο βασιλόπαις Ανδρέας αναφερόταν στην ορμή των στρατιωτών που είχε εξαντληθεί και ότι ο μόνος λόγος που παρέμεναν στις γραμμές τους, ήταν η προσδοκία τους για μια σύντομη ειρήνη. Τόνιζε στον Μεταξά, πως μια συστηματική άμυνα στη γραμμή όπου

²⁴⁴ Πλουμίδης, Σπ., *Τα Μυστήρια*, ο.π., σσ.318-324

²⁴⁵ Στο βιβλίο του ο Κλεάνθης Μπουλαλάς, παραθέτει δύο επιστολές προς τον Αναστάσιο Παπούλα, από τους διοικητές των Α' και Γ' Σωμάτων Στρατού, Κοντούλη και Πολυμενάκου αντίστοιχα, οι οποίοι διαμαρτύρονταν στον αρχηγό της Στρατιάς για την άδικη προαγωγή απόστρατων αξιωματικών, οι οποίοι δεν είχαν λάβει μέρος σε κάποια από τις πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά και για τις επιτελικές θέσεις που καταλάμβαναν άτομα, δίχως στρατιωτικές γνώσεις. Βλ., Μπουλαλάς, Κλ., (1959), *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22*, Αθήνα, σσ.227-230

βρισκόταν η Στρατιά ήταν αδύνατη εξ' αιτίας του μεγάλου μήκους της γραμμής και της έλλειψης στρατευμάτων. Η Στρατιά περίμενε μια τουρκική επίθεση περί του Φεβρουαρίου – Μαρτίου, εντούτοις δεν γινόταν καμία σοβαρή προετοιμασία για άμυνα. Όσο για τη διοίκηση της Στρατιάς, υποστήριζε, πως δεν ενέπνεε πλέον εμπιστοσύνη ούτε προς τους οπλίτες ούτε και προς το Υπουργείο Στρατιωτικών²⁴⁶.

Η κατάσταση μεταξύ της Στρατιάς Μικράς Ασίας και της Κυβέρνησης των Αθηνών περιπλέχτηκε ακόμα περισσότερο, με τις παρασκηνακές δράσεις της βενιζελικής «Εθνικής Άμυνας» της Κωνσταντινούπολης. Στόχος της ήταν η ανατροπή του Βασιλιά και της αντιβενιζελικής κυβερνήσεως και η δημιουργία ενός αυτόνομου κράτους στην Σμύρνη με τη βοήθεια της αντίστοιχης βενιζελικής οργάνωσης «Μικρασιατική Άμυνα». Οι κινηματίες εκμεταλλεζόμενοι τη δυσφορία του στρατεύματος, καλούσαν τους άνδρες σε ανταρσία, ενώ ήρθαν σε επαφή με αρκετούς ανώτερους αξιωματικούς. Προσέγγισαν, μάλιστα, και τον Παπούλα, ώστε να αναλάβει τα ηνία του κινήματος. Το γεγονός αυτό οδήγησε τη κυβέρνηση σε σκέψεις για την αντικατάστασή του²⁴⁷. Στις 12 Μαΐου ο Παπούλας κατέθεσε την αίτηση της παραίτησής του επικαλούμενος ότι «[...] η πικρία των τελευταίων περί την θέσιν μου συμβεβηκότων εκλόνισε την υγεία μου[...]»²⁴⁸. Στις 23 Μαΐου ο Γεώργιος Χατζηανέστης μετέβαινε στην Σμύρνη για να αναλάβει τα καθήκοντά του, ως διοικητής της Στρατιάς Μικράς Ασίας.

Στο μεταξύ, ο Κεμάλ μετά την Μάχη του Σαγγαρίου αναδιοργανωνόταν στρατιωτικά. Εργάστηκε με επιμονή για την ενίσχυση των δυνάμεών του με νέο πολεμικό υλικό, επισκεύασε το ήδη χρησιμοποιούμενο, ενώ με τα χρήματα της Ρωσίας αγόραζε νέο. Προχώρησε σε νέα εκτεταμένη επιστράτευση καλώντας όλους τους νέους ηλικίας 18 ετών. Ο τουρκικός λαός απαντούσε θετικά στις εκκλήσεις για βοήθεια και του παρείχε ότι θα ήταν χρήσιμο στον πόλεμο κατά των Ελλήνων (ανθρώπινο υλικό, χρήματα, υλικά μέσα). Την άνοιξη του 1922 σχηματίστηκαν νέες μεραρχίες στον κεμαλικό στρατό και με τον τρόπο αυτό αντικαταστάθηκαν όσες φθάρθηκαν τη θερινή περίοδο του 1921. Άμεσα οι νέες δυνάμεις έλαβαν την εκπαίδευση που απαιτούνταν για τη διεξαγωγή του νέου τύπου πολέμου²⁴⁹.

²⁴⁶ Επιστολή Πρίγκιπος Ανδρέα προς Ι. Μεταξά, 19 Δεκεμβρίου 1921, Σμύρνη, *Ημερολόγιο Μεταξά*, τομ.Γ, Παράρτημα 13, σσ.757-760

²⁴⁷ Δασκαρόλης, Ιω., *Αναστάσιος Παπούλας – Από υπερασπιστής του Στέμματος, μάρτυς της Αβασίλευτης Δημοκρατίας*, στο: <https://www.kathimerini.gr/istoria/562891366/anastasios-papoylas-apo-yperaspistis-toy-stemmatos-martys-tis-avasileytis-dimokratias/> (δημοσιεύθηκε στις 21.02.2024)

²⁴⁸ Ροδάς, Μιχ., ο.π., σσ.298

²⁴⁹ Μπουλαλάς, Κλ., ο.π., σσ.223-225

Ο κεμαλικός προπαγανδιστικός μηχανισμός δημιουργούσε εντυπώσεις και προκαλούσε ψυχολογικό κλονισμό στα ελληνικά στρατεύματα με τη διάδοση φημών περί επικείμενης επίθεσης, χωρίς ακριβή προσδιορισμό χρόνου και τόπου. Το Γενικό Επιτελείο υστερούσε στις κατασκοπευτικές υπηρεσίες και αδυνατούσε να διαχειριστεί τις πληροφορίες που δεχόταν²⁵⁰.

Προς τα τέλη του Ιουλίου ενισχύθηκε η ιδέα για μια γενική επίθεση εναντίον των Ελλήνων για δύο λόγους: αφ' ενός ο Κεμάλ επιθυμούσε να προλάβει τον χειμώνα και να καταλάβει την γραμμή Εσκή Σεχέρ – Κιουτάχεια – Αφιόν Καραχισάρ, ώστε σε επόμενο διακανονισμό για ειρήνη με τις Μεγάλες Δυνάμεις, να διαθέτει ένα διπλωματικό πλεονέκτημα, αφ' ετέρου είχε λάβει πληροφορίες για αποδυνάμωση του Μικρασιατικού μετώπου, μετά την απόσπαση δυνάμεων, κατ' εντολή Χατζηανέστη, με σκοπό την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης²⁵¹.

Το πρωί της 13^{ης} Αυγούστου (π.η) αρχίζει η κατά μέτωπο τουρκική επίθεση, νότια του Αφιόν Καραχισάρ, ενώ παράλληλα μικρότερης έντασης επιχειρήσεων πραγματοποιούνταν βόρεια και ανατολικά της πόλης, αποσκοπώντας στην καθήλωση των ελληνικών δυνάμεων. Την σφοδρότερη επίθεση από τον κεμαλικό στρατό, δέχτηκε το Α' Σώμα Στρατού, υπό τον υποστράτηγο Νικόλαο Τρικούπη, ο οποίος εσφαλμένα αποφάσισε να αμυνθεί στην γραμμή όπου βρισκόταν, μήκους 70χλμ. Στο σημείο αυτό η εν παράταξη δύναμη των Τούρκων, αποτελούταν από 12 Μεραρχίες που αριθμούσαν σε 73.000 άνδρες και 230 πυροβόλα, έναντι 4 ελληνικών Μεραρχιών συν των εφεδρειών, που κυμαίνονταν σε 25.000 άνδρες και 110 πυροβόλα²⁵².

Το μέτωπο κράτησε μόνο μία ημέρα, αφού από τις 14 Αυγούστου άρχισε η σύμπτυξη των Σωμάτων δυτικά μέσω της Ουσάκ και της Φιλαδέλφειας. Ο Στυλιανός Γονατάς, ως διοικητής της II Μεραρχίας, που υπαγόταν στο Α' Σώμα Στρατού, μας αφηγείται στα *Απομνημονεύματά* του όσα διαδραματίστηκαν στο μέτωπο. Αναφέρει χαρακτηριστικά, πως η κατάσταση ήταν εξαιρετικά δυσχερής και κατά την διεξαγωγή της τουρκικής επίθεσης αλλά και κατά την υποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων, υπήρχε σύγχυση στις διαταγές, ήταν πολλές και συνεχόμενες, εξ' αιτίας των μεταβαλλόμενων εξελίξεων και δεν προλάβαιναν καν να εκτελεσθούν²⁵³.

²⁵⁰ Καργάκος, Σ., ο.π., τομ.Β, σσ.143-147

²⁵¹ Ροδάς, Μιχ., ο.π., σσ.326

²⁵² Παναγάκος, Π., (1961), *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1919-1922*, Αθήνα, σσ.564-569

²⁵³ Γονατάς, Στ., ο.π., σσ.201-214

Παρά την σύγχυση που επικρατούσε σε επίπεδο διοίκησης, οι Έλληνες στρατιώτες, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων, κατάφεραν να κρατήσουν την πειθαρχία τους, να υπακούσουν τις εντολές των διοικητών τους, ώστε να αποφύγουν την ολική καταστροφή και να αποχωρήσουν από την Μικρά Ασία. Δεν έλλειψαν, μάλιστα και οι ηρωικές μάχες, στις οποίες οι Έλληνες μαχητές πολέμησαν με ότι ψυχικά αποθέματα τους είχαν απομείνει. Η δράση της «Ανεξάρτητης Μεραρχίας»²⁵⁴ αποτελεί απόδειξη της παραπάνω άποψης. Η Μεραρχία των 7.400 ανδρών, υπό τις διαταγές του συνταγματάρχη Δημητρίου Θεοτόκη, κατάφερε να αποφύγει την αιχμαλωσία και την ολική καταστροφή και να διαφύγει στην Μυτιλήνη, μέσω Δικελί, έπειτα από πορεία 17 ημερών και άνω 630χλμ (από Σειντί Γαζή προς Δικελί) μέσα σε εχθρικό έδαφος, εντελώς αποκομμένη από την υπόλοιπη στρατιά²⁵⁵, αποκρούοντας τις επιθέσεις του τουρκικού ιππικού και των άτακτων, σώζοντας ταυτοχρόνως αρκετούς Έλληνες και Αρμένιους²⁵⁶.

Εξίσου ηρωικός ήταν ο αγώνας των Ελλήνων στη μάχη του Αλή Βεράν της Κιουτάχειας, αλλά τα ανδραγαθήματα των στρατιωτών δεν μνημονεύονται στον ίδιο βαθμό, όπως σε άλλες γενναίες μάχες του ελληνικού στρατού, λόγω της ολέθριας έκβασης των εξελίξεων. Στο χωριό Αλή Βεράν κινήθηκαν και τελικά εγκλωβίστηκαν τα τμήματα των Α' και Β' Σωμάτων Στρατού, τα οποία είχαν αναμειχθεί μετά την κατάρρευση του μετώπου στο Αφιόν Καραχισάρ και τελούσαν υπό τις διαταγές του Νικόλαου Τρικούπη. Ο Τρικούπης επεδίωκε να κινηθεί προς την οχυρωματική τοποθεσία του Τουμλού Μπουνάρ, όπου θα συνδεόταν με την ομάδα του υποστρατήγου Φράγκου και μέσω Ουσάκ – Φιλαδελφείας, να υποχωρήσουν δυτικά προς την Σμύρνη²⁵⁷.

Η τουρκική προέλαση ανέκοψε τα σχέδια του Τρικούπη και τον ανάγκασε να δώσει μία άνιση μάχη στο Αλή Βεράν. Οι πέντε εν αποσύνθεση ελληνικές μεραρχίες (IV, V, IX, XII, XIII) της ομάδας του Μεσολογγίτη αξιωματικού θα αντιμετώπιζαν οκτώ τουρκικές μεραρχίες (τρεις αποτελούσαν εφεδρεία) με πλήρη εξοπλισμό και υψηλό ηθικό, καθώς παρών στην επίθεση, την οποία και διηύθυνε, ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ. Η ελληνική αντίσταση κάμφθηκε μετά από τρεις ημέρες συγκρούσεων και σφυροκοπήσεων του τουρκικού πυροβολικού, το απόγευμα της 20^{ης} Αυγούστου, όταν αιχμαλωτίστηκε ο Τρικούπης με τη φάλαγγά του, η δύναμη της οποίας ανερχόταν σε 4.400 οπλίτες και 190

²⁵⁴ Για την ιστορία και την δράση της «Ανεξάρτητης Μεραρχίας», βλ., Μουντούρης, Δημ., (1928), *Η Ανεξάρτητος Μεραρχία (Δ. ΘΕΟΤΟΚΗ)*, Λαμία: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ

²⁵⁵ Θεοτόκης προς Πρωθυπουργό, αρ.17420, 24/8/1922, Σμύρνη, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1922/5.2, Μικρασιατικό Μέτωπο πριν την καταστροφή

²⁵⁶ Καργάκος, Σ., ο.π., τομ.Β, σσ.292-293

²⁵⁷ Μπουλαλάς, Κλ., ο.π., σσ.337-338

αξιοματικούς²⁵⁸. Το τραγικό της ιστορικής αυτής μάχης είναι ότι, η ελληνική κυβέρνηση, αγνοώντας τις εξελίξεις στο μέτωπο, ανέθεσε την αρχηγία της Στρατιάς στον Τρικούπη²⁵⁹, ο οποίος έμαθε για την εξέλιξη αυτή κατά τη διάρκεια της κράτησής του στο τουρκικό στρατόπεδο.

3.4.2 Η Ανακωχή του Μουδανιών.

Τον Μάιο του 1919, στη Σμύρνη, ο συγκεντρωμένος κόσμος με δάκρυα χαράς, υποδεχόταν τον ελευθερωτή ελληνικό στρατό. Τον Αύγουστο του 1922, στην προκυμαία της Σμύρνης υπήρχε ξανά συγκεντρωμένος κόσμος. Αυτή τη φορά δεν πανηγύριζαν, δεν χαιρόνταν για κάτι, δεν ετοιμάζονταν να γιορτάσουν την ελευθερία τους, δεν κρατούσαν τις γαλανόλευκες σημαίες, αλλά τις αποσκευές τους, ό,τι μπορούσαν να μεταφέρουν από την κινητή τους περιουσία. Αυτή τη φορά, ανησυχούσαν, ένιωθαν φόβο, προσδοκούσαν πως κάποιος θα τους έπαιρνε μακριά και θα τους γλύτωνε από τον επικείμενο όλεθρο. Όταν εισήλθαν στην πόλη τα πρώτα τουρκικά στρατεύματα, οι μονάδες άτακτων του Κιορ Μπέχλιβαν στις 27 Αυγούστου/8 Σεπτεμβρίου 1922 και λίγο αργότερα εισήλθαν και οι πρώτοι Τούρκοι ιππείς, πραγματοποιήθηκαν όλα όσα ανησυχούσαν την ελληνική ηγεσία και προειδοποιούσαν τις Μεγάλες Δυνάμεις ότι θα συνέβαιναν, αν αποχωρούσε ο ελληνικός στρατός από τη Μικρά Ασία. Δεν θα γίνει αναφορά στις κτηνωδίες που διαπράχθηκαν από τις κεμαλικές δυνάμεις, αφ' ενός γιατί δεν επαρκούν λίγες γραμμές για να διατυπωθούν, αφ' ετέρου ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να ανατρέξει σε πηγές της σύγχρονης ιστοριογραφίας, αφού καλύπτουν τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν τις μαύρες μέρες του Αυγούστου 1922.

Τις τελευταίες μέρες του Αυγούστου αποχωρούσαν από τη Σμύρνη οι Έλληνες, τουλάχιστον όσοι μπορούσαν. Εξαντλημένοι στρατιώτες από τις κακουχίες του πολέμου εξακολουθούσαν να εισέρχονται στη Σμύρνη. Κάποια πραγματική δύναμη δεν υπήρχε, παρά μόνο οι χωροφύλακες. Στα παρευρισκόμενα ατμόπλοια επιβιβάζονταν στρατιώτες, πολεμικό υλικό και τραυματίες. Όλες οι δημόσιες υπηρεσίες είχαν αποχωρήσει από την 25^η Αυγούστου. Στο ατμόπλοιο *Νάξος* επιβιβάστηκε η υπηρεσία της Αρμοστίας, ενώ ο Στεργιάδης αποχώρησε από τη Σμύρνη με βρετανικό ατμόπλοιο, υπό τις αποδοκιμασίες και τις κατάρες των Ελλήνων, και μετέβη στην Ρουμανία²⁶⁰. Την 30^η Αυγούστου δεν

²⁵⁸ *Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας, ο.π., σσ.410-411*

²⁵⁹ Πρωτοπαπαδάκης προς Ύπατο Αρμοστή Σμύρνης, αρ.8716, 22 Αυγούστου 1922, Υ.Δ.Ι.Α, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1922/5.2, Μικρασιατικό Μέτωπο πριν την καταστροφή

²⁶⁰ Ροδάς, Μιχ., ο.π., σσ.345-350

υπήρχε κάτι στη Σμύρνη που να αποδείκνυε πως επί τρία χρόνια ήταν υπό ελληνική κατοχή.

Ο Κεμάλ βγήκε ως νικητής από την Μικρασιατική περιπέτεια, εκδιώχνοντας τους Έλληνες από την Μικρά Ασία και τώρα έστρεψε το ενδιαφέρον του στα Στενά και στην Κωνσταντινούπολη. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, ανησυχούσαν για συνέχιση του πολέμου με τους Τούρκους ξανά στην Γηραιά Ήπειρο, γι' αυτό στις 10 Σεπτεμβρίου, με συμμαχική διακοίνωση, καλούταν να στείλει αντιπροσώπους στα Μουδανιά, ώστε να διαπραγματευτούν τους όρους της ανακωχής. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η εκκένωση της Ανατολικής Θράκης από τα ελληνικά στρατεύματα και η παραχώρησή της, μέχρι τον Έβρο συμπεριλαμβανομένης της Ανδριανούπολης, στην Τουρκία²⁶¹.

Το έτος 1922 θα αποτελέσει ορόσημο για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Στις 20 Σεπτεμβρίου/ 3 Οκτωβρίου 1922, συνεκλείθη στα Μουδανιά η στρατιωτική σύσκεψη για την ανακωχή μεταξύ Ελλάδας – Τουρκίας. Η Ελλάδα προσκλήθηκε προς το τέλος της διασκέψεως, όταν οι βασικές αποφάσεις είχαν σχεδόν οριστικοποιηθεί. Οι στρατηγοί και οι εκπρόσωποι των Μεγάλων Δυνάμεων, θα ζητούσαν από τον εκπρόσωπο της ελληνικής Επαναστατικής Κυβερνήσεως²⁶², Αλέξανδρο Μαζαράκη, ο οποίος έπρεπε να βάλει την βαριά υπογραφή, την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης από τα ελληνικά στρατεύματα και τις αρχές, προκειμένου να εγκατασταθεί η τουρκική διοίκηση και χωροφυλακή, υπό την εποπτεία των Συμμάχων, έως την συνομολόγηση της οριστικής ειρήνης²⁶³.

Παρά τις αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης για την άνευ όρων παραχώρηση της Ανατολικής Θράκης στην Τουρκία, η Ανακωχή των Μουδανιών υπεγράφη στις 28 Σεπτεμβρίου/ 11 Οκτωβρίου 1922 και αποτελεί στην ουσία το προοίμιο της Συνθήκης της Λωζάννης. Ο ελληνικός στρατός σε διάστημα 30 ημερών έπρεπε να εγκαταλείψει την Ανατολική Θράκη και να υποχωρήσει στη δυτική πλευρά του ποταμού Έβρου. Δεν έγινε καμία αναφορά για την προστασία των μειονοτικών ομάδων στις περιοχές που εγκατέλειπαν τα ελληνικά στρατεύματα, όπως επίσης δεν προβλεπόταν άμεση απελευθέρωση του άμαχου πληθυσμού που αιχμαλωτίστηκε στα εδάφη της Μικράς Ασίας.

²⁶¹ Σακελλαρόπουλος, Κων., ο.π., σσ.177-179

²⁶² Στις 11 Σεπτεμβρίου 1922μ εκδηλώθηκε στρατιωτικό κίνημα από τις μονάδες που είχαν διαπραιωθεί στη Χίο και τη Μυτιλήνη. Επικεφαλής των κινηματιών ήταν οι Συνταγματάρχες Νικόλαος Πλαστήρας και Στυλιανός Γονατάς και ο Αντιπλοίαρχος Δημήτριος Φωκάς. Στις 13 Σεπτεμβρίου οι περίπου 12.000 κινηματίες αποβίβαστηκαν στο Λαύριο. Βαδίζοντας προς την Αθήνα, απαιτούσαν την παραίτηση του Βασιλιά Κωνσταντίνου και την άμεση διάλυση της εθνοσυνέλευσης. Στις 29 Σεπτεμβρίου σχηματίστηκε κυβέρνηση υπό τον Σ. Κροκιδά, αλλά τις αποφάσεις τις έπαιρναν οι Συνταγματάρχες. Για το λόγο αυτό ονομάστηκε «Επανάσταση 1922». Βλ, ενδεικτικά, Μαυρογορδάτος, Γ., (2025), *1915. Ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗ, σσ.148-150

²⁶³ Τηλεγράφημα του Ε.Βενιζέλου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, αρ.3242, 2 Οκτωβρίου 1922, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φακ.29, Τεκμήριο.80

Το μόνο που ενδιέφερε τις πάλαι ποτέ Συμμαχικές Δυνάμεις, από την Ανακωχή του Μούδρου, ήταν οι ουδέτερες περιοχές των Στενών, στις οποίες θα διατηρούνταν το μέχρι τότε καθεστώς, έως την υπογραφή της ειρήνης²⁶⁴.

Εκ των υστέρων τίθεται το ερώτημα, αν η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε να κρατήσει την Ανατολική Θράκη, μια εδαφική απώλεια που χρησιμοποιήθηκε προς επίκριση του επαναστατικού καθεστώτος της Αθήνας, αλλά και του ίδιου του Βενιζέλου, ως εκπροσώπου της Ελλάδα στην συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Η Ελλάδα μετά την στρατιωτική της ήττα στο Μικρασιατικά εδάφη βρέθηκε απομονωμένη διπλωματικά. Όσο για το νέο καθεστώς, θα αδυνατούσε να υπερασπίσει την περιοχή στρατιωτικά, καθώς η χώρα δεν διέθετε πλέον τις ψυχικές και υλικές δυνάμεις για να συνεχίσει τον πόλεμο²⁶⁵.

Εξίσου σημαντικά ήταν τα σχέδια των Συμμάχων. Από την αρχή της Μικρασιατικής Εκστρατείας, χρησιμοποίησαν την Ελλάδα για τη διασφάλιση των ιδιοτελών τους συμφερόντων. Το ίδιο έπραξαν και στα Μουδανιά, αφού αντάλλαξαν την στρατιωτική κατοχή των Στενών, που τους ενδιέφερε, με την Ανατολική Θράκη, μιας περιοχής που τους ήταν εντελώς αδιάφορη²⁶⁶. Οι «Σύμμαχοι» είχαν αποφασίσει να εφαρμόσουν τους όρους της Ανακωχής των Μουδανιών, ακόμα και χωρίς την υπογραφή της Ελλάδας, κάτι που δεν είχαν διάθεση να πράξουν στην αντίθετη περίπτωση, της Ανακωχής του Μούδρου ή της Συνθήκης των Σεβρών.

Συμπεράσματα.

²⁶⁴ Συρίγος, Αγγ., (2024), *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗ, σσ.38-39

²⁶⁵ Τηλεγράφημα του Ε.Βενιζέλου προς το Υπουργείο Εξωτερικών, Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φακ.29, Τεκμήριο.76

²⁶⁶ Συρίγος, Αγγ., ο.π., σσ.39

Η ιστορία του ελληνικού έθνους δεν αποτελείται μόνο από στιγμές δόξας και επιτυχίες αλλά και από περιόδους κρίσεων, τραγικών επιλογών και σφαλμάτων που οδήγησαν σε μια εθνική καταστροφή. Η Μικρασιατική εκστρατεία αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, αφού η φιλόδοξη προσπάθεια του ελληνικού Βασιλείου για την ολοκλήρωση της Μεγάλης Ιδέας, κατέληξε σε μια οδυνηρή περιπέτεια για τον ελληνισμό της Ιωνίας και κατ' επέκταση όλων των Ελλήνων, από την οποία χρειάστηκε να περάσει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ώστε να επανακάμψουν.

Η Μικρασιατική εκστρατεία θα πρέπει να χρησιμοποιείται από τη σύγχρονη ιστοριογραφία για διδαχή και όχι για απόδοση ευθυνών στους πρωταγωνιστές της περιόδου. Η άποψη πως η «ιστορία επαναλαμβάνεται» εξακολουθεί να διχάζει τους σύγχρονους ιστορικούς. Εντούτοις δεν αμφισβητείται το γεγονός, πως η γνώση της ιστορίας αποτελεί θεμέλιο για την κατανόηση του παρόντος και μπορεί να οδηγήσει στη λήψη σοφότερων αποφάσεων ώστε να αποφευχθούν σφάλματα και να δώσει λύσεις σε δύσκολες καταστάσεις. Η ιστορία δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως «λαϊκό δικαστήριο» και να ετυμηγορεί υπέρ ή κατά προσωπικοτήτων ή αποφάσεων του παρελθόντος. Επομένως, έργο ενός ιστορικού, δεν είναι να ανακρίνει και να κατηγορεί, αλλά να κατανοεί, να ερμηνεύει και να μεταδίδει τα συμβάντα του παρελθόντος, πόσο μάλλον όταν πρόκειται για πιο σύνθετα γεγονότα της ιστορίας.

Η περίοδος 1919-1922, κατά την οποία η Ελλάδα επεδίωξε, με μια εκστρατεία στην Τουρκία, την ολοκλήρωση του εθνικού της οράματος, που καλλιεργούταν στους κόλπους της πολιτικής της από πολύ νωρίς έπειτα από την δημιουργία του Νεοελληνικού κράτους, αποτέλεσε ένα σύνθετο και καθοριστικό γεγονός της Ελλάδας του 20ου αιώνα, καθώς συνδύασε στρατιωτικές επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας, με έντονες διπλωματικές διεργασίες και πολιτικές ανακατατάξεις, τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο διεθνές σύστημα.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος το 1919 ενέπλεξε την Ελλάδα σε μια περιπέτεια, που εξ' αρχής φαίνονταν οι δυσκολίες τους εγχειρήματος. Κατηγορήθηκε και κατηγορείται ακόμα γι' αυτήν την απόφαση. Ωστόσο, τα γεγονότα και οι αποφάσεις του παρελθόντος θα πρέπει να ερμηνεύονται με βάση τις συνθήκες που επικρατούσαν την εκάστοτε εποχή. Τι παρακίνησε τον κρητικό πολιτικό να λάβει αυτή την απόφαση και να διεκδικήσει εδάφη στην Μικρά Ασία; Δεν ήταν μόνο οι προσωπικές φιλοδοξίες, ήταν και το εθνικό συμφέρον που τον οδήγησε. Γνωρίζοντας τη θέση που κατείχε η Ελλάδα στο διεθνές πολιτικό σύστημα μετά τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου, παρά την καθυστερημένη είσοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, προσπάθησε να διεκδικήσει όσο το δυνατόν

περισσότερα εδάφη. Με την ενσωμάτωση των μικρασιατικών εδαφών η Ελλάδα θα ισχυροποιούσε τη θέση της στο Αιγαίο, θα απέκλειε την Τουρκία εντός των ασιατικών της συνόρων και θα αποτελούσε μια ισχυρή περιφερειακή δύναμη στην Ανατολική μεσόγειο. Η οικονομία της χώρας θα βελτιωνόταν αισθητά, κυρίως λόγω της σπουδαίας γεωγραφικής θέσης της Σμύρνης.

Το πιο σημαντικό, όμως, ήταν η προστασία των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, οι οποίοι είχαν υποστεί διωγμούς και γενοκτονίες από τους Τούρκους, που επιδίωκαν την εθνοκάθαρση του τουρκικού έθνους. Επομένως, είναι λάθος να κατηγορείται για την απόφαση που πήρε. Για τους ίδιους λόγους, είναι λάθος να κατηγορούνται και οι διάδοχοι, αν και αντίπαλοι του Βενιζέλου, για τη συνέχιση της εκστρατείας, αφού η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη Μικρά Ασία σήμαινε, όπως αποδείχτηκε με τραγικό τρόπο τον Αύγουστο του 1922, τον αφανισμό χιλιάδων Ελλήνων και Αρμενίων χριστιανών.

Παρόλα αυτά, το γεγονός πως βανιζελικοί και αντιβανιζελικοί θυσίασαν το αίμα των Ελλήνων στρατιωτών, χωρίς να έχουν προσπαθήσει να ενώσουν και να συμφιλιώσουν την ελληνική κοινωνία, είναι κατακριτέο. Το να αναλωνόμαστε σήμερα για το ποιος φέρει το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης για τον Εθνικό Διχασμό, μας αποτρέπει να κατανοήσουμε την ζημιά που προκάλεσε στη χώρα τη περίοδο 1919-1922. Ο Εθνικός Διχασμός, μάλιστα, επηρέασε και το στράτευμα, σε μία χρονική περίοδο, κατά την οποία η ενότητα και η ομόνοια των στρατιωτών και των αξιωματικών ήταν τα ισχυρότερα όπλα που θα μπορούσε να διαθέσει η Στρατιά Μικράς Ασίας.

Τυφλωμένη από τα εμφύλια πάθη, η ελληνική ηγεσία δεν είδε την επίπλαστη υποστήριξη των Ευρωπαίων Συμμάχων. Οι Μεγάλες Δυνάμεις βαθιά πληγωμένες από τον Μεγάλο Πόλεμο, επιθυμούσαν μια οριστική ειρήνη, αλλά παράλληλα την ικανοποίηση των ιδιοτελών τους συμφερόντων στην περιοχή της Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Οι ελληνικές φιλοδοξίες παγιδεύτηκαν ανάμεσα στον ανταγωνισμό της Βρετανίας και της Γαλλίας για την επιρροή στα εδάφη της Ανατολής λαμβάνοντας από τη μία την συμπάθεια της Βρετανίας, ή μάλλον του Lloyd George, αφού η παρουσία της Ελλάδας στη Μικρά Ασία εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της βρετανικής ιμπεριαλιστικής πολιτικής και από την άλλη την καχυποψία των Γάλλων, καθώς έβλεπαν τον ελληνικό στρατό ως όργανο της βρετανικής επεκτατικότητας. Όσο για τους Ιταλούς, εξ' αρχής έδειξαν ότι δεν θα στήριζαν την Ελλάδα στο Μικρασιατικό ζήτημα, διότι θα αποτελούσε εμπόδιο για τα δικά τους γεωπολιτικά συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή.

Οι Ευρωπαίοι, παρά την αρχική τους συμφωνία για τη Συνθήκη των Σεβρών, το μεγαλύτερο διπλωματικό επίτευγμα στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, δεν ήταν διατεθειμένοι να επιβάλουν τους όρους της, όπως άλλωστε έγινε και με την ανακωχή του Μούδρου. Η στρατιωτική και πολιτική ενδυνάμωση του Κεμάλ, προκάλεσε την σταδιακή διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας, αφού οι σύμμαχοι άρχισαν να αναθεωρούν την στάση τους έναντι της Τουρκίας. Η Ελλάδα παρείχε κυρίως στη Γαλλία, την καλύτερη αφορμή που ίσως έψαχνε για να απαγκιστρωθεί πλήρως από τις δεσμεύσεις της. Οι εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 και η παλινόρθωση του Βασιλιά Κωνσταντίνου, επιτάχυναν τη διπλωματική απομόνωση της χώρας, προκαλώντας τη δυσπιστία των Συμμάχων. Στην ουσία από τα τέλη του 1920 αρχίζουν οι πραγματικές δυσκολίες στο Μικρασιατικό ζήτημα για την Ελλάδα, καθώς διπλωματικά θα αντιμετωπίζεται από τους πρώην Συμμάχους της -αν όχι με χειρότερο- τουλάχιστον με τον ίδιο τρόπο με την ηττημένη, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, Τουρκία .

Η αντιβενιζελικές κυβερνήσεις πίστευαν , πως ήταν δυνατό να επιβάλουν με τη βία τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών στον Κεμάλ μόνο με την υποστήριξη της Βρετανίας, που και στην περίπτωση της δεν ήταν πραγματική, αφού χρησιμοποιούσε τον ελληνικό στρατό σαν ασπίδα για την προστασία του καθεστώτος των Στενών. Η πεποίθηση αυτή των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων, οδήγησε και παρέσυρε τον ελληνικό στρατό σε εσφαλμένες και επικίνδυνες, όπως αποδείχτηκε, αποφάσεις στο μικρασιατικό μέτωπο και τελικά οδήγησε στην πτώση του μετώπου και στην κατάρρευση του μικρασιατικού εγχειρήματος. Το αν μπορούσε ο ελληνικός στρατός να διατηρήσει την ελληνική κατοχή στη Μικρά Ασία, τουλάχιστον για πέντε χρόνια όπως προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών, δεν θα το μάθουμε ποτέ και οι οποιεσδήποτε υποθέσεις είναι άτοπες. Εντούτοις δεν αμφισβητείται ότι ο ελληνικός στρατός ήταν εμπειροπόλεμος και ήταν η μόνη ευρωπαϊκή δύναμη, εκείνη την περίοδο, που θα μπορούσε να περιορίσει εδαφικά την Τουρκία και ταυτόχρονα να επιβάλει του όρους της Συνθήκης των Σεβρών. Επικράτησαν, όμως, στις αποφάσεις του επιτελείου οι πολιτικές σκοπιμότητες και όχι οι στρατηγικές.

Μπορεί η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία να λάβει κάποιου είδους «μαθήματα» από την περίοδο 1919-1922; Τα γεγονότα δύσκολα θα μπορούσαν να επαναληφθούν στην ίδια έκταση στη σύγχρονη εποχή. Αυτό οφείλεται στις ουσιαστικές διαφορές που χαρακτηρίζουν σήμερα την πολιτική οργάνωση, την κοινωνική δομή, τη στρατιωτική ισχύ και την οικονομία, όχι μόνο της Ελλάδας και της Τουρκίας, αλλά διεθνώς. Παρόλα αυτά, οι συχνές τουρκικές απειλές, η αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας στα de jure ελληνικά εδάφη και ο γενικότερος αναθεωρητισμός της Τουρκίας, προκαλούν εντάσεις και

υποσκάπτουν το ειρηνικό κλίμα στην ευρύτερη περιοχή. Μέσα σε αυτή την δύσκολη κατάσταση που καλείται να διαχειριστεί η εκάστοτε ελληνική πολιτική ηγεσία γεννάται ένα ερώτημα. Μπορεί η Ελλάδα να βασίζεται, πλήρως, στους Συμμάχους της στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΝΑΤΟ; Μπορεί η απάντηση στο ερώτημα αυτό να μην είναι απόλυτα αρνητική, ωστόσο οι συνεχόμενες παραχωρήσεις και διευκολύνσεις των Ευρωπαίων εταίρων προς την σημερινή Τουρκία, γεννούν βάσιμες αμφιβολίες για τη στήριξή τους προς την Ελλάδα.

Όσο για την εσωτερική κατάσταση της χώρας, πάντα θα υπάρχει μια πολιτική πόλωση, το ζήτημα είναι πόσο θα επηρεάζεται η κοινωνία και ο στρατός. Ειδικά η ηγεσία του στρατού οφείλει να τηρεί πλήρη αποστασιοποίηση του στρατεύματος από τις πολιτικές αντιπαραθέσεις και σκοπιμότητες, διασφαλίζοντας ότι κάθε απόφαση σχετική με την εθνική ασφάλεια και στρατηγική εξυπηρετεί μόνο τα εθνικά συμφέροντα και όχι πρόσκαιρους πολιτικούς στόχους.

Πηγές και Βιβλιογραφία

I) Πρωτογενής Πηγές.

A) Αδημοσίευτες πηγές:

- Αρχείο Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού
- Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών

B) Δημοσιευμένες πηγές:

- Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου
- Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων
- Τύπος

Εφ. ΑΘΗΝΑΙ

Εφ. ΑΘΗΝΑΪΚΗ

Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

Εφ. ΕΘΝΟΣ

Εφ. ΕΜΠΡΟΣ

Εφ. ΚΑΙΡΟΙ

Εφ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ

Εφ. ΠΑΤΡΙΣ

Εφ. ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Εφ. ΣΚΡΙΠ

- Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series

II) Βιβλιογραφία.

A. Ελληνόγλωσση

- Αγτζίδης Βλάσης, *Μεταξύ Σεβρών και Λωζάννης*, Πατάκη, Αθήνα 2023
- Αλιβιζάτος Κ. Νίκος, *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010*, Πόλις, Αθήνα 2011
- Βερεμής Μ. Θάνος, *22 Ερωτήσεις & Απαντήσεις για το '22*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2022
- Γονατάς Στυλιανός, *Απομνημονεύματα Στυλιανού Γονατά 1897-1957*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1958
- Δάφνης Γρηγόριος, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821-1961*, Κάκτος, Αθήνα 2019
- Δερτίλης Β. Γιώργος, *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2018

- Δούσμανης Βίκτωρ, *Απομνημονεύματα. Ιστορικά σελίδες τα οποίας έζησα*, Δημητράκος, Αθήνα 1946
- Δρακόπουλος Ιωάννης, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922). Ο ελληνικός στρατός εις την Σμύρνη (Μάϊος 1919- Μάϊος 1920)*, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1957
- *Επίτομος Ιστορία Εκστρατείας Μικράς Ασίας 1919-1922*, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1967
- Ζαβιτσιάνος Κωνσταντίνος, *Αι Αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τομ. 2, Ροδής, Αθήνα 1946
- Καργάκος Ι. Σαράντος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία (1919-1922). Από το έπος στην τραγωδία*, Τομ. Α & Β, Περί Τεχνών, Αθήνα 2010
- Κούμας Εμμανουήλ, (2023), «Οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Μικρασιατική Εκστρατεία», στο: *Από την καθ' ημάς Ανατολή στην ελληνική πατρίδα*, επίμ. Χαρ. Μελετιάδης, Αθήνα: ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
- Κωστής Κώστας, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η Διαμόρφωση του Νεοελληνικού κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Πατάκη, Αθήνα 2023
- Μαγκλίνης Ηλίας, *1921 Σαγγάριος. Μέχρις Εσχάτων*, Ψυχογιός, Αθήνα 2024
- Μαργαρίτης Γιώργος, *Η Ευρώπη στον 20^ο αιώνα [προπτυχιακό εγχειρίδιο]*, Κάλλιπος Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, Αθήνα 2024
- Μαρκεζίνης Β. Σπυρίδων, *Πολιτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος 1920-1922*, τομ.1, Πάπυρος, Αθήνα 1973
- Μαυρογορδάτος Θ. Γιώργος, *1915. Ο Εθνικός Διχασμός*, Πατάκη, Αθήνα 2015
- Μεταξάς, Ιωάννης, *Το προσωπικόν του ημερολόγιον (1921-1932)*, Τόμος Τρίτος, επίμ. Παν. Σιφναίος, Ίκαρος, Αθήνα 1964
- Μουντούρης, Δημήτριος, *Η Ανεξάρτητος Μεραρχία (Δ. ΘΕΟΤΟΚΗ)*, Κωνσταντίνου Μαυροειδή Λαμία 1928
- Μουρέλος Γιάννης, «Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας» στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αφιέρωμα στην Μικρασιατική Καταστροφή*, τομ.4, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1983
- Μπαρμπής Ν. Κώστας, *Ελ. Βενιζέλο. «Εθνάρχης» ή Εθνικός Ολετήρας;*, Πελασγός, Αθήνα 2001
- Μπουλαλάς Κλεάνθης, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22. Με το φακόν της ιστορικής αλήθειας*, χ.ε, Αθήνα 1959

- Νερούτσος Κωνσταντίνος, *Η εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν (1919-1922). Επιθετικάί Επιχειρήσεις Δεκεμβρίου 1920-Μαρτίου 1921*, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1963
- Παναγάκος Παναγιώτης, *Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1919-1922*, χ.ε, Αθήνα 1961
- Πατρώνης Σ. Βασίλης, *Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία. Από τις κοινωνίες της αρχαιότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2019
- Πλουμίδης Γ. Σπυρίδων, *Η «Σιδηρά» Δεκαετία. Οι Εθνικοί Πόλεμοι της Ελλάδας (1912-1922)*, Μίνωας, Αθήνα 2022
- Πλουμίδης Γ. Σπυρίδων, *Τα Μυστήρια της Αιγίδος. Το Μικρασιατικό ζήτημα στην Ελληνική Πολιτική (1891-1922)*, Βιβλιοπωλείο Εστίας, Αθήνα 2022
- Ριζάς Σωτήρης, *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζελισμός, ο Αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Καστανιώτη Αθήνα 2022
- Ροδας Λ. Μιχαήλ, *Η Ελλάδα στην Μικρά Ασία (1918-1922). Η Μικρασιατική Καταστροφή*, Λαβύρινθος, Αθήνα 1950
- Σακελλαρόπουλος Μ. Κωνσταντίνος, *Η Σκιά της Δύσεως*, Εκάτη, Αθήνα 2009
- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Βιβλιοπωλείο Εστίας, Αθήνα 2022
- Σταματόπουλος Μ. Κώστας, *1922 Πως φτάσαμε στην Καταστροφή*, Καπόν, Αθήνα 2010
- Στρατηγός Ξενοφών, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Ιστορική επισκόπηση με βάση επίσημες πηγές και έγγραφα*, Δημιουργία, Αθήνα 1994
- Συλλογικό, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978
- Συρίγος Μ. Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Πατάκη, Αθήνα 2024
- Συρίγος Άγγελος, Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Μικρασιατική Καταστροφή. 50 Ερωτήματα και Απαντήσεις*, Πατάκη, Αθήνα 2025
- Σωτηρίου Διδώ, *Η Μικρασιατική Καταστροφή και η στρατηγική του Ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο*, Κέδρος, Αθήνα 2022
- Τζανακάρης Ι. Βασίλης, *Δακρυσμένη Μικρασία. 1919-1922: Τα χρόνια που συντάραξαν την Ελλάδα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2013
- Τσακαλογιάννης Πάνος, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βασίλλη στον 21^ο αιώνα*, Τόμος Β, Βιβλιοπωλείο Εστίας, Αθήνα 2019
- Giles Milton, *Χαμένος παράδεισος. Σμύρνη 1922 – Η καταστροφή της Μητρόπολης του Μικρασιατικού ελληνισμού* (μετάφ. Α. Καλοφωλιάς), Μίνωας, Αθήνα 2012
- Lindemann S. Albert, *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης. Από το 1815 μέχρι σήμερα* (μετάφ. Γ. Χρηστίδης), Κριτική, Αθήνα 2014

- Llewellyn-Smith Michael, *Το Όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922* (μετάφ. Λ. Κάσδαγλη), MIET, Αθήνα 2022
- Tuygan Attila, «Γενοκτονία για την ιερή πατρίδα», στο: *Η Γενοκτονία στην Ανατολή (Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο έθνος-κράτος)*, επίμ. Βλ. Αγτζίδης, Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2013

B. Ξενόγλωσση

- Lloyd George David, *The Truth About the Peace Treaties*, Vol.2, Victor Gollancz, London 1938
- Nicolson Harold, *Peacemaking*, University Paperbacks, London 1933
- Toynbee Arnold, *The Western question in Greece and Turkey*, Constable and Company, London 1922

Γ. Διαδίκτυο

- «2019: 100 χρόνια από την απόβαση του Μουσταφά Κεμάλ στη Σαμψούντα του Πόντου», ΔΡ. Βλάσης Αγτζίδης, 17 Φεβρουαρίου 2019, <https://www.huffingtonpost.gr/kinonia/2019-100-chronia-apo-tin-apovasi-tou-moustafa-kemal-sti-sampsounta-tou-pontou/>
- «Αναστάσιος Παπούλας – Από υπερασπιστής του Στέμματος, μάρτυς της Αβασίλευτης Δημοκρατίας», Ιωάννης Β. Δασκαρόλης, 21 Φεβρουαρίου 2024, <https://www.kathimerini.gr/istoria/562891366/anastasios-papoylas-apo-yperaspistis-toy-stemmatos-martys-tis-avasileytis-dimokratias/>
- «Η ανακωχή του Μούδρου (17 Οκτωβρίου 1918): η μεγάλη χαμένη ευκαιρία της Αντάντ να επιβάλλει την θέληση της στους ηττημένους Τούρκους», Ιωάννης Β. Δασκαρόλης, 14 Δεκεμβρίου 2025, <https://www.huffingtonpost.gr/blogs/i-anakochi-tou-moudrou-17-oktovriou-1918-h-megali-chameni-efkairia-tis-antant-na-epivallei-tin-thelisi-tis-stous-ittimenous-tourkous/>
- «1922 – Τα αναπάντητα ερωτήματα της καταστροφής: Ήταν λάθος η ελληνική προέλαση προς την Άγκυρα;», Σάκης Ιωαννίδης, Βασίλης Μηνακάκης, 27 Απριλίου 2022, <https://www.kathimerini.gr/society/561824560/1922-ta-anapantita-erotimata-tis-katastrofis-itan-lathos-i-elliniki-proelasi-pros-tin-agkyra/>